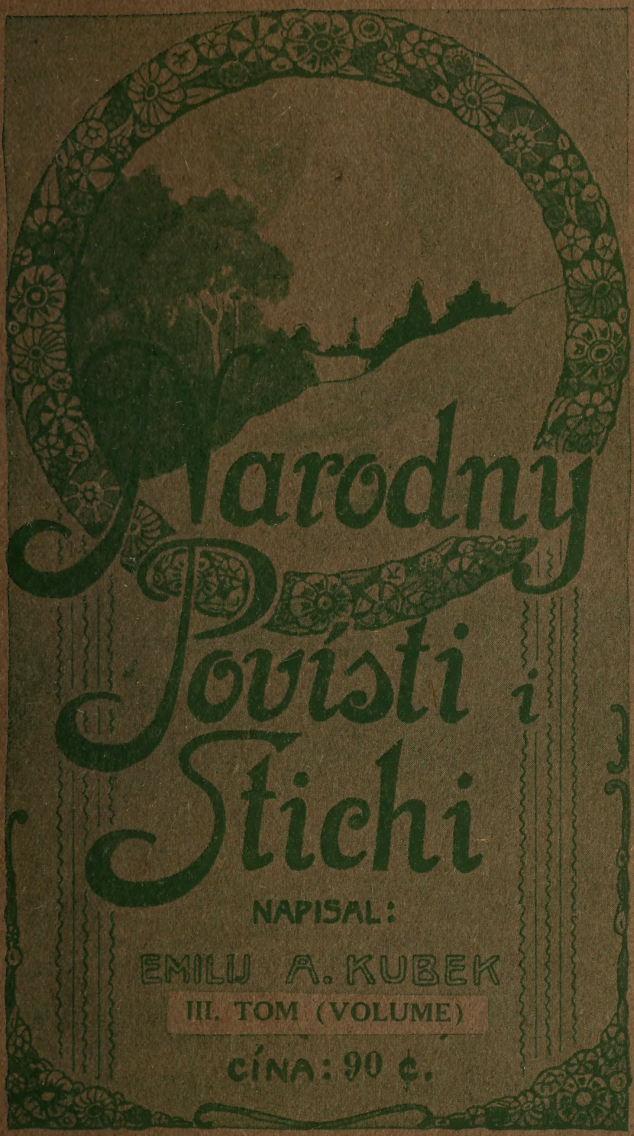

Národny Povísti i Stichi

NAPISAL:

EMILIJ A. KUBEK

III. TOM (VOLUME)

CÍNA: 90 ¢.

NARODNY POVÍSTI I STICHI.

MARKO ŠOLTYS

ROMAN IZ ŽIT'JA PODKARPATSKOJ RUSI.

NAPISAL: EMILIJ A. KUBEK.

ILLUSTROVAL: ANTONIJ E. KUBEK.

III. TOM (VOLUME)

"OBRANA" Scranton, Pa.

MARKO ŠOLTYS.
II.

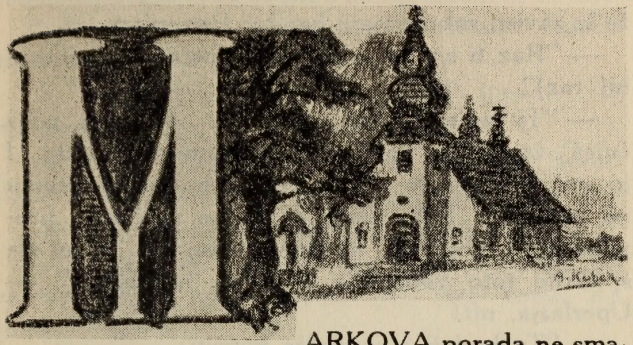

ARKOVA porada ne smakovala Sorokovym. Radjatsja sami, chodjat ot Pavla do Šavla, a hde lem poradu prosili, každyj im men'še-bol'še podobnu poradu dal, jak Marko. No ne bylo takoho, kotoryj by ne osterehal Petra ot handlju.

Preselilisja v jednu porožnju chižu. Vlastiteľ jej už davníjše pošol v Ameriku. Žena orek dala do arendy, a do teper' budinki porožny stojali, jak by lem na Petra i Hanju ožidali byli. S Markovych tysjača zolotych, pokojna mama vyplatila men'ši dovstva, das' dvasto zlaty, a pri nej našli išči okolo poldruha stovki.

Petro rachoval sobí, že iz chudoby, ozdaľ navernutsja jemu paru stovki. Ked by prodali Hanin orek, krasny hroši by dostali za neho. Marko by im može cílyj interes opustil, a k budovlí im na pomoči bude.

Začal naprošati ženu, na prodaž'. Svoj orek ne chotíl byl prodati, naj by roli ne ostali porozdíl'o-

vanny, no v cílosti. Hanja a ni hnij! Ne pozvolit, i konec! No, što vecej Marka načala podozrívati, že iz zavisti zaboronjaje handeľ Petrovi:

— "Raz ti sja ne posčastilo, posčastitsja ti druhij raz!"

— "Ty zdurila Han'o, ci što? Na svoi ucha čuješ', že každyj pochvaljat Furmanovu poradu. I ja sam vižu, že to ne pro mene, bo sja do statku ne rozumíju. Bože varuj dajakoho nesčastja, propade isči i tvoj orek, ne ostane nam nič. A mi sja sprikrilo toto voločin'ja s místca, na místce." — Uperlasja, nít!

— "Ty budeš' i na daľše kupčiti . . . ."

— "No, a s čím? S kadi požičiti hroši?"

— "Možno na svoj orek. Teper' ne budemesja budovati. Zarjadime dajak toty budinki, i tu budeme meškati, a gazdovati . . ."

— "Ty sama?"

— "Nít, pojídname sluhu! Ked sja pousiluješ', o korotkyj čas vyplatime dovstvo i sbudujemesja na tvoim fundušu, a ne zatratime zemli, ani moi, ani tvoi. Ked ne propade Lopuch, pri takoj rodiní, ta i my vylízeme s toj psoty."

— "Han'o, uvidiš', že s toho nesčasťe bude!"

Jesli by byl Petro teper' rozumnu ženu imíl, aby mama by isči žila, to s pevnosťju byl s neho porjadnyj čelovík stalsja. Perestal piti, lem bylo jeho provaditi, na toj dobroj dorozí.

— "Koho Boh choče skarati, tomu rozum otbere," hovorjat naši ljude.

A Haní otobral cílkom. Do toho časa naperala na muža, poka lem ne poddalsja. Solomon, kraľ

židovskij, premudryj byl, a ženščiny odnak vyvlekli jeho iz rozuma. Petro, išči a ni Solomonom ne byl.

Pošli oboje do Marka hroši požičati. Marko merzko vysluchal ich pros'bu:

— "Petre, konečno ne posluchaš' mene? Ne udostoviríl ty sja, že to tvoja pohuba?"

— "A my vam pokažeme, že nít! On budet dal'še handl'ovati, a ja budu gazdovati . . ."

— "Hej, uže teper' rozumju! S Amerikancom?"

— "A choť by i s nim?" — Pyskuje Hanja, no začervenila až po volos'ja. — "Što komu do toho?"

— "Ty, Petre, ne ditja. Rob', što chočeš'. No ja vam hroši ne dam, a ni jeden krajcar. Što jem hovoril bol'še raz, teper' ostatnij raz povtorju: o rok-dva, vaše cíle gazdovstvo, pojde na buben. S Bohom!"

Što Hanja doma naklala na Marka, ne potrebno opisovati. Až i krestnu vodu pozberala s neho. Nazvala klamnikom, zlodíjem, zdircom, zavistlivym. Do proklonov zamíšala i Katušu, Petrovu mamu . . . .

Pošla do žida, požičila pjať sotok na kontrakt, na jeden rok. Žid pered svítkami vyčital hroši na stol, a jak svidítelej k šenkvasu zaslal, na počestnoje, to stodvadcať-pjať zlaty, jak interes vložil sobí s nich v kešenju.

Hanja sama sja podpisala na pjať sotok požički, na zakonnyj interes, a ne vzjala domju, lem tristo sedemdesjať i pjať zlatovok! Kupili dví korovy na moloko i do pluha, tak i voz, pluh, borony i naj-

potrebnijši ríčí. Petro s ostatkom načal snova torhovati, a Hanja gazdovati, s — Amerikancom!

Marko pravdu povídal. S osem' par volov, ostali štiri pary. A jaki? Skora a kosť! Ich dva misjačnoje chovan'e boľše stojalo, jak ich cíla vartosť. S veliku trapezu prihnali ich domu. Hanja prifajala, že ich popiľnuje, popravit. Obchodila, pravda. Pochodila cílyj chotar, lís, po berehach, mežach, povyžinala burjan, pokrívu, varila bandurki, robila pareninu; smolola oves na mlincu, nasíkla trebiču, podavala, kormila, ... taj ne popravila ich. Škoda potravy, trudu i hrošej. Jakos' smarnili.

Petro, už lem byl paru zlaty časami zarobil, no teper' už i on pomerkoval, že v jeho domí štos' ne v porjadku. Začal rospivatisja. Žena vadilasja s nim, že prisjahu lomit:

— "Ne pravda! Ja otprisjahsja ot palínki, toho sja deržu. Ne pju, lem arak i rum. A ty ne hvar' nič, bo tja Boh skare! Ty mnja nahnala do toho!"

Ked prišol domu, svada, peklo bylo. Zarobok už ne otdaval ženi:

— "Druhi ljude žijut s gazdovstva, pro što ne možeš' ty? Ja isči i na tvo-je-ho sluhu budu sja mozolil? Žeby jes' ho lípše hodovati mohla!"

Do Amerikanca ne smílsja jati, bo to siľnyj chlopisko byl. Pro to cílymi tyždnjami ne vertalsja do sela. A choť i prišol, prosto do Lajzera, a pil arak i rum!

Za hranicu našli jeho zabitoho, v korčach pri čisarki. No pri nem ne našli ni krajcara; ubijca i čižmy s neho vzjal. Po jednoj staroj redii, izslído-

vali žandary jeho ličnosť i pochovali, bez vsjakoho obrjada, bez molitvy, bez truny, za hraniceju.

* * *

Hanja ostala gazdyneju na cíloj Sorokovní, a o štyri tyždni vydalasja za Amerikanca. Ljudi strašenno osuždali lehkomyslennu ženščinu, no na poslídok musili uspokoitisja. Už lem lípše v čestnom supružeství žiti jej, jak tak na soblazn', na pohoršan'e sela? A, na takom velikom gazdovství, lem ne može sama hospodariti?

Po smerti Petra, men'ši dolžniki načali rušatisja, i žadali svoje. Hanja naprosila, nablahala i čekali, až i Lajzer.

Prešol druhij rok. Lajzer žadat, jak interes, sto dvadcať pjať zlaty, hde ich vzjati? Abo platiti, abo processuje. Platiti? S čoho? Chodila, radilasja, nihde ne znali, i nemohli jej spomoči. Do Marka ne išla, no tím hor'še nadavala na neho, po selí.

Žid barz dobrí rachoval. On špekuloval na cílyj orek. To znal, že Marko dal svoi hroši zaintabulovati, na Petrov orek, no to ne znal, a ni sja ne snílo jemu, že i na Haniny osminy. Na jeho kontraktí pokojnyj Petro ne byl podpisannyj, lem Hanja. O tom, že Markovy hroši i na Hanin orek zaintabulovanny, až pri sudí dovídalsja. Malo prerachovalsja. Potíšalo jeho, že na Hanju, i iz Sorokovni polovina perepisanna. Tak prosil licitaciju, na oba oreki. Marko stoit na pervom míscí.

No, po-pri židovi porušalisja i proči dolžniki. Po boľšej časti bídny seljane, bez kontraktov.

Na sudovy perehovory, Marko ne pojavilsja. A

ni doma ne byl. Jeho dovstvo zaintabulovanne. Okružnyj sud, vozval dolžnikov, i ich potomkov, na dobrovoľnu zlahodu. Hanja dolhi, kotry pismenno dokazanny ne byli, ne chotíla uznati, bo o nich, a ni ne barz dašto znala. Pojedny už i desjať lítny byli. No kreditory s prisjahoju i svidíteljami dokazali svoju pravdu. Boľša časť pravotila čerez advokata.

Žid prosil svoi pjať sto zlaty kapital, i dva ročnyj interes, po osem, ot sto. Hanja rozhorčenna takim zdyrstvom, začala pri sudí, s velikim plačom, nadavati na žida:

— "Prošu poniženno, hlavnyj sud! Ta, ci Boh ne skare rynjavoho žida . . ."

— "Hanja Soroka", — ibo pod tím imenem processovali ju, skričal sudija:

— "Pamjataj, že pered kraľovskim sudom stoiš', i merkuj što besíduješ', bo tja sud štrofati bude!"

— "Pan veľkomožnyj, ked ja ot neho ne dostala lem tristo sem'desjať-pjať zlatovki; jak interes vpered stjah sobí iz stola s vyčitannych pjať stovok, sto dvadcať-pjať zlaty, a teper' choče zas' i lichvu ot cíloj summy, koli ja s tích cílych hrošej, ani za dudok sobí zemlik ne kupila."

— "Svídkove . . . . vidíli ste, že Lajzer Sinnebild, jak vy tu na požičnom kontraktí ste podpisali, vyplatil Haní Soroka, požičny pjať sto zlatovki?"

— "Hej, pan veľkomožnyj, na svoi oči jem vidíl, jak Lajzer Sviníbild, na stol vyrachoval jej pjať sto zlaty." — Chlopy prozvisče žida isši ne slyšali, oni lem jak žida, i Lajzera poznali i učtili jeho.

— "I ja!"

— "A ja prisjahnu, na holych kolínach storaz, že sto i dvacať-pjať zlaty s nich, takoj iz stola, do kešeni vzjal."

Na pana Lajzera, pro lichoimstvo, už boľše skarh bylo pered sudom, no dosvídčiti, na lovkoho žida, ne mohli. Sudija víril Haní, no bez dokazateľstva, ne moh protivo žida, pri najlípšoj volí, dľa zakona zakročiti. Jesli by Hanja mohla so svídkami dokazati, to Lajzer by ne lem procenty, no i kapital utratil, a isči i vsadili by jeho.

— "A vy svídki ne vidíli, že by on byl bral sobí s tích hrošej iz stola?" — Prositsja Sudija.

— "Ja ne vidíl, 'bo nas jeho žena Rifka, pri šenkvasí čestovala."

Žid lem v borodu usmíchovalsja, no teper' uže rišíteľno požadal, žeby jemu hroši s procentom prisudženny byli.

Sud'ja dal šternadcať dni termin Haní, a v čas ne plačen'ja, on opredílit licitaciju, na tridcatyj den'. Hanja probovala hroši požičiti, no ne mohla. Potom pošla do žida prositisja. Žid a ni hej, a ni ní; otkladal ju s dnja na den', až po samu licitaciju.

Do Marka ne išla, vmísto toho proklinala jeho, jak by on byl pričinoju jej nesčastja.

Ne darmo hovorit poslovica:

— "Chočeš' imíti vraha, požič' tvojemu prijateľju hroši!"

Na licitaciju vyšol sam sud'ja s pisarom i exekutor. Narod poschodilsja, posluchal sudiju, a rovnodušno prizeralsja. Orek byl vdjačno prijal choť kotryj, no za nim potruditisja, ne bylo komu.

Rychtar', dľa porady Marka, oslovil paru gazdov, žeby sovokupno vylicitovali orek pro sebe. Ale hde tam?! Ta hroši, ta keľčik, ta klopota! A vyrabjali po fundušu durny žarty, rehotan'e.

Ne licitoval lem sam Lajzer, i kačmar iz susídnoho sela, Lajzerov najatyj. Exekutor vyholosit:

— "Dva tysjač štiri sto zlaty, po pervyj raz, kto dast vecej?" .... povtorit druhij raz. Nikto a ni slova. Jak Lajzer udostovírilsja, že místce pro neho svobodne, ibo a ni Marko, a ni jeho zastupnik ne pojavilsja. A, že s gazdov nikto ne bude licitovati, o tom pevnyj byl. Dopovíli jemu, že a ni rychtar s nimi ne moh nič poraditi. Bezočlivo stane pred ekzekutora i hovorit:

— "Pjaťsto!"

— "Dva tysjač šesť sto . . ."

— "Ní, pane exekutor, lem čisto: pjať-sto!"

To uže primnoho bylo i sudijevi. Nervozno skočil s kresla:

— "Što? Vy pozvoľajete sobi žarty pered komissiju sudovoju?" — Prositsja hromko.

— "Nít, pane veľkomožnyj suďja. Ja seriozno licituju. V sudijskom prihovori stoit, že majetok i nižej cíny prodastsja!"

Exekutor licituje daľše:

— "Pjaťsto po pervyj raz."

— "Pjaťsto i pjať." — Licitujet Lajzerov kamarat. Ljude šepčut, nehodujut, pojedny klenut, no do díla vzjatisja, ne jesť komu. Rychtar' nahvarjal gazdov, žeby s nim tromi-štirmi vkupí licitovali. Lem s plečami stiskajut.

— "Pjaťsto pjať, po pervyj raz . . . ." — Kričit exekutor. Nikto nič. Ani Lajzer. On uže pervyj. Pravda, jeho pjaťsto zlaty, pri takoj cíní propali, no orek za darmo dostane; dva fundušy stojat stoľko.

A, što jemu najboľšu radosť robilo, to Markovy hroši. Bo jak tí dva oreki prejdut v jeho ruki, za pjaťsto pjať zlaty, a s tích ottjahnutsja sudebny vydatki, to Markovi ne ujdetsja ani jeho pjať ročnyj interes, ne žeby kapital svoj moh polučiti nazad.

Zadovolennyj byl, lem sobí pajesy vykručal.

— "Pjaťsto pjať . . . . po druhij raz! . . . Kto vecej!"

Hanja naríkat, až o zemlju bje s holovu.

— "Pjaťsto pjať . . . ."

— "Licitaciju suspenduju na pol hodiny." — Prerval sudija exekutora.

— "Ja protestuju," — kričit Lajzer.

— "Protest vaš ne prinimaju!" — otpovidat sudija. Vstal s kresla, zašol malo daľše pod opalenny, vyschnuty stromy, i prizval k sobí rychtarja.

— "Nít u vas stoľko česti, žeby ste tot majetok ne vydali s gazdovskich ruk? Ne jesť čelovíka meždu vami, kotoryj by licitoval?" — Prositsja rychtarja prezríteľno i merzko.

— "Pane veľkomožnyj, už takoj dva tyždni prošu, nahovorjaju gazdov, žeby sme paru vstali vjedno a otkupili sami. Nít jednoho čelovíka, a mene samoho ne stati. Jesli by po falatku prodavalosja, každyj byl kupoval."

— "A Furman što? Takim sposobom i jeho hroši propadut!"

— "Furmana, tota nečastna žena, strašenno klene, a hovorit na neho, čto licitaciju on perevel, žeby jej orek zachopiti moh. A jak by on licitoval, to by i seljane uvírili. Ne smyl by s neho nikto, choť cílkom ne pravda."

— "Iďte s ňu sejčas do Furmana . . . ."

— "Ne pojde, prošu poniženno."

— "Musit, ibo vse propade. Poviste, že ja jej nakazal. Naj pereprosit Furmana, a naj prizvet i jeho na licitaciju. Ja, jak činovstvennyj ne možu sam zakročiti."

Hanja teper už vidíla, že jak paskudno i nespravedlivo obvínjala, klenula Marka.

Na slovo rychtarja, sejčas pozberatsja, i sama utíkat do Furmana. Vbíhne v chižu, hde Marko novinki čital. Složit pred nim ruki, jak na molitvu:

— "Pro Boha, Furman, prebačťte mi, a ratujte mnja. Žid bere za pjaťsto zlaty cílyj majetok. Hrích do neba! Poďte, i vozte vy jeho."

— "Tak? Žeby jes mene i moju rodinu jesče horťše proklinala?"

— "Prebačťte. Lem poďte, 'bo i vaši hroši propadut."

— "Znaju! Ty budeš' pamjatati, že pro tebe."

Nato vstupil i rychtar'. Kum Marka, kotoromu chlopčika otríkal.

— "Kume!" — Hovorit Tarbaj. — "Sam sudíja poslal mnja s neju po vas. Bo i styd, že selo zapropastit oba oreki za pjaťsto zlaty!"

— "Ne predpovíl ja to vse napered? Vylici-

tuju ja, uvírjat jej, až i cíle selo, že ja postavil ju na žebracstvo." — A tak Haní. — "Mysliš', že ked ja vylicituju, ta ti majetok imíju darmo vozvernuti?"

— "Nít, lem poďte, poka isči jesť času! Lem naj žid ne zasjade christianski oreki."

Marko vzjal ko sobí hroši i ide, za rychtarom i Hanju, na funduš Sorokov.

— "Prošu pana sudiju, o prebačin'ja, že tak neskoro prichožu."

Sudija očevidno sradovalsja.

— "Každyj može tohda začati licitovati, koli jemu ljubitsja. Vpered, jesli chočete licitovati, dolžen vy složiti desjať procenta kavcii, t. j. dvasto štiradcať zlatovki."

Marko otčital hroši, sudija podpisal jemu kvitanciju-residku s nich.

— "Hroši musjat v cíloj summí, po okončeň'ju licitacii, v ruki sudovoj komissii, vyplačenny byti, do nich začislitsja kavcija. Dovstva vseho majetku jesť, s vydatkami dva tysjači tristo, okrem interesu."

Suď'ja tak obernulsja ko exekutoru:

— "Prošu, prodolžati licitaciju."

— "Pjaťsto i pjať, po pervyj raz, . . . Kto dast vecej?"

Židy ožidajut, što skaže na sije Marko.

— "Dva tysjači tristo pjaťdesjať!" — Hovorit Marko spokojno.

Ljude až vzdychli, a veselo pozerajut jeden na druhoho i na Marka; hordy na svojeho . . .šoltysa!

— "Ja protestuju!" — Kričit žid, jak zbíšennyj.

— "Protiv čoho?" — Prositsja sudija smíšlivo. A ljudi smíjutsja s durnoho žida zlosti.

— "Protiv licitacii!" — Dychče Lajzer.

— "Protiv licitacii? — Jak že to? Vot, do licitacii vy doprovadili sud. V vašom imeni, vaš advokat včera zadal novu pros'bu, že vy licitaciju konečno žadali!"

— "Ach! Aha!" — Zahučalo meždu narodom, i šepčut meždu soboju. — "A pes žid i Hanja, hvarili, že Marko!"

— "Jesli išči jedno slovo skažete," — hovorit daľše sudija k židovi, — "to vas, za znevažan'e suda, ostro pokutovati budu!"

— "Dvatysjač štiristo pjaťdesjať, po peršij raz," — licituje exekutor, — "kto dasť boľše?"

— "Dvatysjač štiristo pjaťdesjať pjaťl" — Kričit žid. No zbalamutilsja, v zlosti teper' ne znal, ci to i Hanina častka licitujetsja, ci lem Sorokova?

— "Dvatysjač pjaťsto!" — Hovorit Marko. Žid pošepče so svoim kamaratom, a daľše uže ne išol. Stoľko hrošej v hotovosti ne imíl. No, i ne choťilsja s cílym selom pohnívati, 'bo vidíl, že narod nehoduje pro jeho podljacske postupovan'e, kotoroje sudija vyjavil. Pozberalsja s tovarišom svoim, i meždu posmíškami, i hrubymi žartami ljudej, otojšol domoj.

Marko vyčital potrebny hroši do ruk sudii, vzjal kvitanciju, i pošol domoj.

Petro Holota, prizeratsja za nim, i hordo hovorit, žeby každyj počul: — "To naš ŠOL-TYSI"

Druhij den', prišla Hanja s mužom, podjakovati Furmanovi:

— "Za što? Ja licitoval ne pro vas, ale pro sebe!"

— "Hej, hej." — Hovorit Amerikanec, — "ked vy byli ne licitovali, teľo bylo nam ne ostalo, že byli sme mohli iz sela vyjti. Bo i statočok i graty byl žid nam zabral, s novym procentom, jak sja vyhražal."

— "Bylo propalo i moje." — Otpovídat Marko.

— "Hja, vam to nič, ale u nas pjať dutki veľo."

— "A teper' što myslite začati?" — I posadil ich Marko na kresla i sam sjal.

— "Ci my znajeme, hde by sja podíti?" — Hovorit Hanja pokorno. — "Musime dahde do služby stati."

— "Ty, Han'o, mene nikoli ne posluchala, može a ni teper' ne posluchaješ'. Znate, što by ja vam radil? Iďte vy oboje do Ameriki. Molody ste i siľny. Psota vas nemalo naučila. Jurko Havrila, v kotoroho chiži sidíte, piše mi, že jemu tam barz dobrí, i nukat mi svoj orek. Dobylsja tam majetka .... Kupil sobí krasnyj dom, a sklep-torhovľu provadit. Kupnyj kontrakt idu na zavtra podpisati do místa. Pozberatesja so mnoju, dajte mi upolnomočije, do porjadku prinesti vaši veci. Fiškaľ vyrachuje vam, skoľko imíjete isči s licitacii dostati, stoľko vam vpered vyplaču, prodate vaš statočok i graty, na dorohu. No žeby ste ne myslili, i ne tjažkali nikohda, že jem vam krivdu zrobil, ja s mojej dobroj voli, dam isči vam štiri stovki na dorohu."

— "Jak by lem ste mi s duši besídovali." — Djakuje Amerikanec. — "Ja už byl v Amerikí, no

lehkomyslenno jem promarnil cílyj zarobok. S podlymi ljuďmi jem sja kamaratil, a prohuljal i moj orek. Teper' už budu znati, jak potrebno žiti."

Druhij den' okončili dílo, zadali prosbu na pas. Poprodali, što mali, a jednu noc', lem s Markom poprosčalisja, sčezli nočnu hodinu. Nikto ne znal, hde podílisja; a Marko ne hovoril nikomu. Až da o desjať roki, prišlo pis'mo na faru. Hanja poslala na cerkov' sto zlaty, i na službu, za svoich i mužovych pomeršich. Pisala, že im barz dobrí ide, majut svoi dva domy, na štiri familii, hotovy hroši, a dvoje dítočok. A pisala, že to vse Markovi Furman djakuje.

Marko, jak iz Sorokovni intabulacija prišla, pokaže Katuši ju i hovorit: — "Popočko moja, Sorokovnja tvoja, choť pravi bez Petra."

Schvatila židovu mítlu a vyčesala s nju Petra

XXXIII.

ARKO otjíchal na jarmarok, pered troma dnjami. Žena sama ne znala, koli vernetsja nazad. Dančin prišol s majíra, strapennyj a strašenno merzkij. Složil kapeljuch s holovy i hovorit:

— "Bodaj 'ho, žeby 'ho s takimi porjadkami!"

— "Što že zas' take?" — Prositsja Katuša nespokojno.

— "Što .... Bodaj 'ho .... Idu s majíra okolo školy, čuju že tam ďjakovy díti na raty jojčat. Zazrju do chiži, ci, Bože varuj, ne horit? A tam zima, jak vo volčarní. Ne zatoplenno, díti, jak paľcy, zamerznuty, holodny, — brud, svinstvo, až strach smotríti. A ďjak, den' pri dnju, po komašnjach, po hostinach. Jej, ne jesť kto vody podati, a díti s holodu, dobrí ne pohinut, ne pomerznut."

Zabíh jem do Ilí, s po-za vody, naj sja zmiluje nad nesčastnymi dušami. Ona za svít ne chotíla pojti. Pered včerom byla spomahati kantorcí, prinesla dítjam teploho moloka, jak pravi ďjak nadošol pjannyj .... pfuj, bodaj 'ho, štoby 'ho, ... ta ju vydryljal s chiži, a horčok s molokom šmaril za nju! Že što ona sja míšat do jeho familii? Lem sčastja, že abo ju, abo díti ne oparil! .... Ci to ne hrích za totu bídnu ženu, za toty drobny díti?"

Katuša vstane so stolka, bere košik i hovorit:

— "Tato, pojdu ja sama, k tím nesčastlivym."

— "Ty sama? Žeby tja tot loter isči zachmalil?"

— "Pro što?"

— "A Ilju, pro što? . . . Počekaj; dnes', abo zavtra prijde Marko, on bude znati, što zrobiti."

— "A díti bídny i chvora, do zavtra možut pohinuti! Idu sejčas."

— "Sama ne pojdeš', i ja idu." — Obavatsja Dančin. — "Stih by, pijak dašto ti zrobiti, ta by mja Marko oturčil!"

Katuša naklade do košika; hornja moloka, chlíba, masla, syra, paru jablok pro díti; zavolat služnicu, otdast jej košik:

— "Vy lem ostan'te, tato, doma, a merkujte na dítinu; dívka otprovadit mene. Stih by moj Marko nadyjti, ne najdet nas doma, budet nespokojnyj." — Fedor ostal, 'bo Katuša pravdu imíla. No, zas' on byl nespokojnyj, pro nju.

Katuša ponahljatsja horí selom, do dzijakovych. Vojde s dvora do chiži, porozzerajetsja, až ju zamoročilo. O takoj nuždí, a ni ponjatije ne imíla.

Na nehubľovannom stolí, v brudnu perinku zavite najmen'še ditja, a ni uže ne plače, lem tak šipit. Može ot rana ne previte? Pri zimnom pecí, ohrívatsja malyj, može tri lítnyj chlopčik; zlíplennyj, tvaročku ani ne poznati, lem veliki očenjata blistjatsja. Pjať lítna, najstarša dívočka, splakanna stoit pri stolí, ot zimy až zosiníla.

Na bljasí tri bandurki, može sholodníte ditja položilo peči. Komnata ne zametenna, smitja,

polno vsjadi. Kromí stola, isči paru kresla, jedna kasnja, jeden staryj šifoner na odeždu i posteľ, no icši ne postelenna. Bídnota prevelika. Vekše chudobstvo, ani u jednoho žebraka, ne mož by sebi predstaviti.

Zazrít do druhoj komnaty, i tam zima, a na posteli ležit kantorka, vyschnuta do kosti, slaba, blída, na poly mertva, lem oči sja jej blestjat, v velikoj horjačkí. Katuša až ruki zalomila nad nju!

Chvora, ne hnetsja, slezy pokuljalisja jej licami, a slabon'kim holosom, izvinjajetsja pered Katušu:

— "Ne možu rušitisja s místca!" — Oči zatvorila; žaľ, plač, chorosť lem tak potrjasajut jej, schorovanne, mizerne tílo.

Služnica Katušina naklala do peca ohnja, vzjala mítlu v ruki. Prjače, zamítat. Moloko na bljasí, v horčku velikim voda hríjetsja. Katuša vzjala díti k materi, 'bo dveri, oblaki pootvorjala v pervoj komnatí dívka, — pomastit chlíb maslom, podavat dítjam. Jídjat, až chyľcajutsja.

Prjačut i gazdynja i služnica, jednu komnatu Brud, svinstvo; strach. Jak pozamítali, povyčisčali, pec sohrílsja, komnata načala teplíti. Moloko prevarilosja, zrobila chvoroj kavu, dítočkam dala moloka. Poumyvala, začesala ich, preblekla. Tak sporjadila v pervoj komnatí posteľ. Perenesli na nju chvoru. I ju nakormili, jej komnatu vzjali pod ruki; posteľ, na skoľko vozmožno, vyčistili, chižu vyluftovali.

A tak vzjala malen'ke na pered, rozvije perinku. Strach. Smrod. Može už druhij den' ne previte i ne nakormlene. Až tílko imílo vyžerte, ot hnoju,

brudu. Užas! Zdorovyj čelovík musil by zachvoriti v takom porjadku. Tak prenesli chvoru nazad.

V komnatach teplo, prijazno, po vozmožnosti čisto, Dítočki chodjat okolo Katuši, sčebočut, besídujut. Až i chvoroj lica zarumjanili.

Katuša zaslala dívku, žeby i statku podavala, choť lem solomy, bo ryčali s holodu. A tak sjala ko kantorcí i besídovala jej jedno-druhoje; a bídna, umučenna žena, začala jej rospravjati o prevelikom svojem nesčastju. Muž den' pri dňu pijannyj prichodit; dakoli už cílkom v noči. A takij porjadok vse u nich, ot trech sedmic, jak sama ne može s posteli zyjti.

Tak Katuša zaslala dívku domoj, a sama uložila dítočki spati.

K večeru prišol Marko domoj, dobroj djaki, veselyj, bo dobryj torh zrobil. Privitatsja so svekrom:

— "A Katuša hde?"

Fedor rospovíl jemu cílu ríč.

— "A, vy ju samu pustili tam?"

— "I dívku vzjala so soboju."

Marko takoj snova nadíl kožuch, a ponahljalsja za Katušu. Napol drahí vstrítilsja s dívku, i uspokojenno idet daľše. Vstupit do pervoj komnaty. Dítočki uže spjat na posteli, a Katuša, v druhoj chiži sidit pri chvoroj na kreslí.

— "Chvala Bohu!" — Vzdychnul Marko, podal ruku chvoroj.

— "Jak že vam, pani kantorka?"

— "Djakovati Bohu i vašoj žení, — naj vam

Boh s neba vysokoho zaplatit, — teper' malo lípše čujusja."

Marko prihorne svoju Katušu k sobí, ne vstydalsja ju pocílovati pered kantorku:

— "Popočko moja zlata, to jes' mi barz dobrí zrobila!" — Katuša sja až zapalila.

— "Kantorko, vašu polivku i moloko, položu na kasnju. Lampa ostane horíti. S tím prešla do pervoj komnaty, a Marko sjal sobí ko chvoroj. Tohda do dvora ide ktos' spívajuči, i špotatsja ko dverjam.

— "Ach, Bože moj," šepče ustrašenna kantorka, — "a to moj prichodit! Zas' pijannyj! Bože moj!"

— "Ne bojtesja nič!" — Uspokojuje ju Marko. — 'Ja s nim porjadok zrobľu."

— "Kantor vtačalsja v chižu, obačit Katušu, no v pijanství ne poznal ju.

— "Aha! Ja . . . ja . . . ka tu mi, sama . . . hik . . . . sama . . ri . . ta . . . tanka! A von s chiži! . . . Ja . . . tja . . . spro . . . sta . . . hik . . či . . no smer . . . dja . . . hik . . . na . . uču . . hik . . do mene sja mí . . mí . . hik . . ša . . ti! Von!" — Ryčit. Katuša cofatsja ko komnatí, hde pri chvoroj jej muž. Djak verže kapeljuch o zemlju . . .

— "Von" — Kričit, . . . i do Katuši. No tohda už na míscí Katuši Marko stojal. Vysoko, považno, ruki na hrudjach prepletenny. D'jak posmotrit na Marka, malo skonfudovalsja, no išči s boľšu zlosťju pijanicy, zareve:

— "Von!"

— "D'jaku, pamjatajte, što robite?"

— "Von!" — Kričit sej snova i ulapit Marka za pleče.

— "Vy oduríli?' — Prositsja jeho Marko spokojno.

— "Ja oduríl? A ty prosta chudobo!" — I choče Marka za harlo pojmati. Marko popchne Katušu vo komnatu ko chvoroj, dveri zatjahne, ulapit ďjaka po pod lokti za ruki, jak do kliščoch, a raz potrajase s nim tak, že tomu lem holova lítala, jak by na karku lem s motuzkom privjazanna byla; a tak šarpnul s nim dolov, že na kolína upal.

"Dvihnij sobí kapeľuch, ty svin'o!" — D'jak už teper' poznal Marka. Kapeljuch dvihnul. — "Polož' na holovu sobí!" — Položil. Marko i svoj vzjal iz stola na holovu, stisnul za kark ďjaka, postavil na nohi. Otvoril do druhoj komnaty dveri, i prestrašennym ženam uspokojuči hovoril:

— "Katuš moja, ostan' že malo pri chvoroj. Najpozdníjše o hodinu sme nazad.. A tak tja, holubku moj, vozmu domu."

I vyprovadil ďjaka za kark, opered sebe na dvor. Katuša pomerkovala i porozumíla namírenije muža, i hovorit:

— "Kantorko, Boh poslal mojoho, v najpotrebníjšij čas. Teper' uže vse dobrí bude."

XXXIV.

'JAK teper' okolo pjaťdesjaťpjať lítnyj čelovík, može i men'še. I jeho otec tu byl ďjakom, abo dzijakom, jak hovorjat: ba stary ljude pamjatajut, že i jeho dído. Stoľko znal, skoľko ot svojeho otca moh naučitisja. Do školy nijak ne chodil. Isči dvadcať lítnyj ne byl, jak po smerti svojeho otca, zanjal posadu .... učiteľsku, choť i sam neukij, nehramotnyj.

Pro što pravi jeho vybralo selo za pívco-učitelja, molodoho, neukoho? V pervych že v tot čas isči ne mnoho bylo diplomovannych učitelej, a takoho a ni ne byli polučili. Vo vtorych, že tu rodilsja i vo rodinství byl ne s jednym gazdom. V tretich, a to najvažníjše, u tohdašneho rychtarja, tri don'ki byli, a on jak ďjakov syn, vzjal najstaršu za ženu. Takim sposobom cílkom rodilsja na stanovisče. Holos dobryj imíl, a cerkovny otpravy rozumíl. Ot šestoho roku spíval s otcom v krylosí.

Vpročem, možno-li bylo boľše žadati, ot učitelja, za dvadcať pjať zlaty šajny ročnoj placy? K tomu, pravda, imíl i inši dochodki, no jak ďjak, za cerkovnu vysluhu. Mal dva osminy polja, sypku ot každoho gazdy: pol korca žita i pol korca ovsa. Už to lípše skazanno, po pol korcu omylki i stokolosy. Ibo sej Božij dar, sam gazda pri domovlí

spotrebovati nijak ne moh. A ot každoho gazdy, jednu furu holuz'ja, s toho ale musil školu topíti.

No, i to pravda, že seľskij pastyr boľše placy polučal v hotovosti. Hej, ale ne mal dví osminy ornoj zemli! I taku sypku byl nijakim sposobom neprijal, ba i ljude bojalisja byli Boha, seľskoho pastyrja s takim smít'em platiti. Tak! No seľskij pastyr ne díti, ale valalski ovcy upasal. A to prevelika rozluka u nas. Diťa, lem diťa, a ovca to majetok! Tak to potrebno rozumíti.

Dzijak imíl i štoljarny dochody. Dudok ot každoho kresta, pjať dutki ot dítinskoho pohreba, desjať dutki ot šljuba, a dva zlaty šajny ot pohreba velikoho. A služby Boži! Čerez zimu den' pri dňu. A što vecej s panachidu. Desjať krajcary. Už lem bylosja bylo nazberalo što-to, čerez cílyj rok. Lem že s toho ani polovinu ne vidíl nikoli. Darmo dajkal, prosil. Hde kum hde svat, abo inakša rodina. A, darmo dali na neho "loto"? A i potom, ktože vidal za živych i mertvych zderati? Bo, i svjata pravda. Rodiš'sja? Plať! Ženiš'sja? Plať! Prijde ti umerti? Zaplať! Že s čoho imíjet ďjak i so rodinoju vyžiti? To, što ti do toho, išči s tím staratisja? To ďjakova starosť! S čoho choče!

S ďjakovskoho polja, tak samo, ne mnoho radosti i chosna zachodilo do dvora dzijaka. Dašto ljude skrali, dašto vypasli. Taj to naše! I pole, i síjba. A že v cerkvi vyspívalsja do syta? Hej! Naj podjakuje Bohu, že pomoch mu do takoho stavu dobytisja, što može poslužiti Bohu!

Perša žena dzijakova byla rychtarska dívka! Dostal s nju jednu korovu, ovcu i pacja, ladu s

novym kožuchom i s kordovanskimi skirnjami, tak i vyplat s oreka: Sto šajny zlaty! Až i vesílja ustroili.

Ale dostal ženu, jak ocíľ! Toj ne poškodilo nič: ani cholod, ani holod, no ani ruka mužova. Robila za troje. Na ostatku, až i ocíľ zožre arža, i ona zderlasja do čista.

Pri velikim ďjakovskim roskošu, upala v suchotu. Chalíla pomaly, a pod rokom vyprovadil ju dzijak, na zaslužennyj otpočinok. A što vecej v jari, koli na jej robotny ruki, taka velika potreba byla! Ne volila v oseni, choť lem byla čerez zimu, chlib ne pustošila!

Dvadcať štiri roki prežila s mužom i ostavila jemu troje dítej. Dvoch synov i jednu don'ku.

XXXV.

V MISTÍ proživala jedna staren'ka popadja, so svoju don'ku. Vsej penzii zaberala ročno, šesťdesjať zlatovki. Inšoho gazdovstva, i bohatstva im po mužu ne ostalo. Ko umerťju primnoho, ko žiťju primalo. Šili za hroši bíliznu i prokormljali studentov. S ruk v rot, jakos' už lem perepchali den' za dnem. Ne užili, bídny ženščiny, najmen'šoj radosti na tom krasnom, bílom svítí.

Stara pani zachvorila, mala penzijka pošla na líkarstva, a na pohreb ne ostalo nič, a ni jeden krajcar. Jesli episkop ne smilujetsja, i ne dast bídnu popadju pochoroniti, tohda bídna don'ka musila byla svoju mamu, čerez místickij urjad, iz domu ubohich dati pochovati!

Don'ka svjasčennika ostala bídnijša, jak poslídnyj žebrak. Ne byl kto potíšiti, 'bo nijakoj rodiny ne bylo. Hde povernutisja s cmyntarja? Po smerti materi, penzija perestala. — Hljadala službu.

Dívka ne moloda, uže vysše tridcať lítna, a pro psotne žiťja, a ni ne siľna, a tak mnoho starša vyzerala, jak byla. Do pan'skoho domu ne chotíli prijati, ibo tam hljadajut molody, šikovny, siľny dívki. K tomu i unimalisja jej, jak don'ki svjasčennika. Jak že s neju roskazovati? V domy

bohatych mísčan potrebujut sil'ny, robotny sel'ski dívki. Taku mož, bez vsích ceremonij, i po grobianski vykričati, až i vybiti, bez vsjakoj opastnosti, abo iz služby vyhnati. A popovsku dívku? Jakos' ne vychodit.

Do popa idti na selo do služby? A ni mysliti.

Vydatisja? Za koho? Bídna, ne moloda! V čas najboľšoj nuždy prišla pomosč'. Ktos' poradil ju našemu djakovi. Ticho vzjali šljub i stalasja s nej "pani kantorka". Ona s tím cílkom zadovolenna byla, ba i povdjačna, že na "svoj chlíb" dostalasja.

No, tut nastali pro nju inši trudnosti. Ne byla privyknuta k hospodarskoj prací, ne mohla i dom, i pole zaosmotríti. Sily ne vystarčali. Díti, po peršoj žení, obrušilisja na nju, dokladali jej, grobianili s neju. Otec ne vzjal storonu ženy, protivo dítej, ožidal s dnja na den', že ozdaľ sami polahodjatsja i zvyknut. Díti, isči hor'še sbuntovalisja protiv mačohi i načalasja svada. Otec vmísto porjadok zrobiti s díťmi, načal do skljanki hlubše zazerati, jak to tipik predpisuje; pravda ne do porožnoj, no a ni ne do vodjanoj.

Kantorka v tjaží ostala. Jeden raz ne mohla sama, šafeľ s pomyjami, pro kormika perenesti, volala staršoho syna na pomoč'. Parobok dvadcať dva lítnyj, priskočil ko šaflu s proklonom, vychvatil jej s ruk, ju že drylil. Tjažka žena upala na zemlju, i zamlíla.

To, uže i otcu primnoho bylo. Priskočil k synu, vypljaskal po tvari, že jeho krov' zaljala, požičil hroši i vypravil syna do Ameriki. To ne išlo tak

lehko, ibo parobok imíl do tretej klassy stavati. Syn prisjah otcu, že kadi zarobit hroši vozverne drahu. I sčastlivo dostalsja čerez hranicu.

Kantorka dolhij čas ležala. Ostavši dvoje díti, sejčas inšak začali s neju zaobchoditisja, ne pro to, že byli ju poljubili, no iz bojazni pered otcem. Ale, hde lem mohli, na sprik jej robili.

Prišlo pervoje ditja, už ne v molodom víku; tjažko jeho rodila. A zdrav'ja, uže boľše ne mohla najti. A, što ju isči lípše mučilo, to pijatika jej muža. On svoje ne propival, na sčet ljudej upivalsja, po komašnjach, po krestinach hostilsja, a što raz hor'še otdavalsja tomu hríchu. Terpíla jeho povaha, jak ďjako-učitelja, jeho hospodarstvo, a ne men'še jeho žena i díti. Jak tverezvyj byl, lípšoho čelovíka ne bylo jak on. No, na kadi opilsja, nesnosimyj, rabijatnyj stalsja. Darmo prosila, plakala. Obícal, no ne polípšalsja.

Syn poderžal slovo. Dorohu vozvernul, no takoj i po sestru zaslal šifkartu. Dívka sedemnadcjať lítna, s radosťju pustilasja v dorohu. No, otec boľše ni o syna, ni o don'ku, ni slova ne slyšal. Molodšoho syna vzjali k vojsku.

Prišlo i druhe ditja. Što žení, nijak ne poslužilo k zdorovlju. Ostal sam ďjak s choru ženu, i s drobnymi díťmi. Na polju ne bylo komu pracovati, ibo ďjak sam što raz barže rospivalsja, a bídna, slaba žena, ledvo mohla sobí doma dajak poraditi.

K tretoj dítiní musila prizvati doktora, kotoryj nakazal ďjakovi, jesli choče žiťe svojej ženy zachraniti, žeby o dajaku služnicu obstaralsja ko nej.

Služnicu? S čoho? Ledvo sam može dajak vyžiti, ne žeby i čeljaď jídnal.

Vo velikoj starosti, ďjak što dnja opilsja. Žena ležala; ot polohu a ni ne vstala s posteli. Jak že mohla vyzdorovitisja? Ne bylo komu pilnovati, dítočki zaosmotríti, 'bo muž s cerkvi, prosto na komašni išol, a časami ne vernulsja, až pozdno v noči. Díti cílyma dnjami plakali, holodovali, a ona v zimnoj chatí, ne mohla s posteli rušitisja. Terpíla tílesno, duševno. Statok ryčal s holodu, ne byl kto pokormiti i napoiti. Čudo, že vsí už ne pohinuli!

Hev-tam prišla dakotora susída i pomohla, jak znala; a ďjak, vmísto podjakovati, išči im i grobianstva robil. Na poslíd že vymetal na dvor, jak i Ilju, s po-za drahi. Už druhij deň nikto ne osmílilsja zahljanuti ko nim.

XXXVI.

URMAN za kark hnal opered sebe pana ďjaka, a jak tot pomerkoval, že Marko jeho na faru provadit, pozberal vsí sily, na otpor, a chotíl s jeho ruk vyrvatisja. No Marko deržal jeho, jak v klisčach, rušitisja ne moh, ne žeby vysvobodilsja.

Tak stal prositi; pro Boha, pro Matku Božu, lem žeby jeho pustil. Šluboval, prisjahalsja, že boľše ne bude piti, že bude s ženu dobrí zaobchoditisja, ne obrazit, s domu boľše ne pojde na krok nihde, a ni na komašni.

Nastrašilsja, že jesli Marko svjasčenniku vse rospovist, — utratit službu. Začal vyterezvitisja. Marko na jeho pros'by a ni ne otpovídal, lem provadil pered sebe; až jak otvoril dveri do svajsčennika, tohda spustil ruku s neho.

Svjasčennik zadivovanno smotrit na Marka i na perestrašennoho ďjaka. Otec duchovnyj privítat ich:

— "Što take Marku?—Sjaďte sobí."

— "Otče, sej podlyj čelovík, ne dostojnyj sjasti. Prošu jeho spravu do porjadku prinesti! Ne zaslužit a ni to, žeby pered vašu čestnosťju stojati moh."

— Što že take?" — Prositsja nespokojno. — "Hovor'te!"

— "Naj rospovist on sam."

— "Ta hovor'te!" — A d'jak začal:

— "Pro Boha, Otče, otpuste mi poslídnyj raz, a ja tu prisjahnu Vam, že boľše piti ne budu." — A tak sam rospovíl vse.

Svjasčenniku, uže jedno-druhe donesli do uch, i napomjanul ostro jeho, no že kantorka tak tjažko chvora, že v domí taka prevelika nuždа, že jeho kantor tak rospílsja, ponjatja ne imíl. D'jak otprisjahsa ot vseho napoja, obícal porjadne žiťje, sanovan'je svojej chvoroj ženy — a Marko že ručilsja, čto teper' uže sam budet jeho dozerati.

— "Otče," — hovorit Marko energično, — "jesli tot, poslídnyj podljak, kotoryj imíl by primírom byti v selí, pokazati dobryj priklad prostomu narodu, išči raz upade v moi ruki, to naj jemu bude Boh milostivyj!"

— "Djakuju ti, Marku, s tím jes' i mi poslužil. Teper' i sam zazrju do neho."

— "Učiteľu!" — Marko prenjal slovo. — "Zavtríjšij den' pojídnate sobí služnicu, jej placu musit vam selo zaplatiti, na tom postoju ja, abo vam sam ju zaplaču!" — Podal ruku svjasčenniku i pošol po svoju ženu.

— "Pani kantorko! Prijde sam, uže vse dobrí bude. Otprisjahsja ot napoju, imíje vas pereprositi, a zavtrišnij den' služnicu pojídnati. A jesli na vas dajaka psota bude, obernijtesja s dovírnosťju ko mní, abo ko mojej Katuší. Poď-že, holubku moj, domu. No, na Boha vas poručame."

D'jak teper' ne znal, ci hnívatisja maje na Marka, ci što? Priznal sam sobí, že tot čelovík

jemu iz serdca dobrí choče. Lem byl jeho tak selom ne provadil, jak dajakoho zlodíja! A može dakto i vidíl ich iz seljan. Bohato zaslužil, na take osnovne nakazen'je. Druhij den' pošol do Marka, i pereprosil oboje, podjakoval im za lasku i za podvyšen'je placy, a prosil Marka, aby nikomu ne rospovíl. Marko priobícal.

Vpravdí polípšalsja cílkom. K žení prikljaknul, i ju preprosil, čeljadku pojídnal jej, školu načal trimati, gazdovstvo dozerati. Žení to boľše pomohlo, jak cíla apatyka; o jeden tyžden' vstala iz posteli.

XXXVII.

ROKI minjalisja. Líto za lítom perechodilo, a s lítami perechodili v ruki Marka gazdovstva seľski. Mnoho seljan vybralosja, na zarobok, vo dalekij-čužij kraj, v Ameriku. Vyvandroval gazda, zarabljal dobrí, zasylal hroši svoim, ne lem na vyživnosť, na potrebnosti, no až i na pokupku zemli. A lem raz namyslilsja, — stjah rodinu za soboju, prodal v rodnom selí cílyj majetok, i poselilsja na víki, v toj vtoroj otčizniní, kotora jeho prijala i k dobrobyťju pripomohla. Otcovskij majetok nikto jemu lípše ne zaplatil, jak Marko.

Vyvandroval parobok, lem što spomohsja na jaki hroši, vozvernul rodičam podorož', a zasylal šifkartu po svoju milen'ku, tu oženilsja s neju, ustroil sobí teploje hnízdočko. Boh požehnal dítočkami, a ne vertalisja boľše na rodnyj kraj, v rodny lísy, poljany, o kotorych ich díti, a ni nonjaťje ne imíjut. Darmo zvali ich nazad stary rodiči, koli oni tu privjazanny byli díťmi svoimi. Po smerti rodičov, prodali otčižninu, najlípšomu kupcu, Markovi. Kromí majetka pan'skoho, prešla na neho, i jedna časť gazdovskich orekov.

Jesli kto iz seljan chotíl otkupiti taki osminy, on ne vstal nikomu v dorohu, no išči i sam pomahal, žeby trudoljubivy gazdove zmahalisja. Pro to ne

zavidovali jemu jeho bohatstvo, kotore ne oklamstvom, ne nasiľstvom, no rozumom, postojannosťju i usilovnoju praceju sobí shromadil. Spomahal každoho, ne lem materiaľno, no i s dobrymi poradami, a hde lem potrebno bylo, smílo vstal na oboronu svoich bratjev—chlopov, otvažno, s takim uspíchom, jakij jemu lem pravi bohatstvo mohlo podati.

Ibo tomu bohatstvu poklonilisja najskorše tí, v čiich rukach dolja upravlenije naroda bylo.

A narod znal to ocíniti, i jemu blahodarnyj byti. Ne lem jeho seljane i Rusiny okrestnosti, no i chlopy druhich narodnostej, víroispovidanij, prichodili k nemu s dovírijem, ibo on takožde prostyj chlop byl, iz ich stavu-položen'ja! On bídnoho chlopa ne stydalsja.

Protiv chlopa ne byl nikoli hordym, ne dal ani "onikatisja, troitisja", ani "panatisja" chlopovi. No, ot panov totu učtivosť požadal:

— "Ja chlop, ale svoj pan!"

S veľko — i malomožnymi panami, kotry chlopa radi snevažali, lem tak, s polpleča rozhovorjal. No, u kotoroho pana, choť i u žida, vidíl dobrodušnosť, ljubov, blahovolenije ko prostomu narodu, k takomu učtivyj, otdannyj byl serdcem i dušeju.

Jedinkij pravdivyj "pan" byl v jeho očach, jeho svjasčennik, jak otec duchovnyj! Kto protiv jeho staroho svjasčennika osmílilsja, pered nim jedno snevažnoje slovo vyreči, tot naj ne chodil jemu boľše na oči:

— "Tobí ne dušpastyrja treba, no kondaša

svin'!" — Pro to svojemu staromu svjasčenniku ne pozvolil, žeby jemu byl "dvoil".

Vsích pročich panov "slivkarami" nazyval. A tích, kotory parady vyvodili, hostiny, pijatiki provadili, buď to prosty, ci panove, ne navidíl:

— "Žebratstvo! Holova porožníjša, jak kešenja." — Hovoril o nich.

Pered novoju voľboju rychtara, cílyj urjad prichodil do neho, i v imeni valala (sela) prosili, čtob rychtarstvo, choť raz prinjal na sebe.

— "Ja seľskim rychtarom? Što mi po tom, bratja?" — Ponuknul s cigarom deputaciju, no rychtarstvo ne prijal, na to ne dal naprositisja, choť pravi s kupečestvom ne zanimalsja boľše. Odnak vsehda to stalosja v selí, čto on chotíl, toho vyvolili za rychtara, koho on chotíl. On usilovalsja vsehda najlípšoho dati vybrati. Jeho voli nikto ne protivilsja.

Prišla voľba ablegata, posla krainskoho? Cíla okolica smotríla, na koho bude holosovati "Šoltys". Pevno znali, že podplatitisja ne dast, a že takoho storonu podderžit, kotoryj ne línujesja, i ne stydajesja, pri narodí slovo reči. Kandidat na ablegata, same perše pošol otdati poklon Markovi.

Vsehda v prostoj odeží chodil. No na svoj mundír husarskij, na svoi tri zvizdočki, a osobenno že na svoj zolotyj krestik i dví medalii, strašenno hordyj byl. To byla jeho jedinka slabosť, no čestna:

— "To ja sobí sam čestno, s krovju moju zaslužil!"

Vo veliki prazdniki, "v paradí," jak on posmišno hovoril, bok o bok išol so svoju Katušu do cerkvi.

Kotoryj seľskij vojak prišol domu, na urlaub a dajaku šaržu zaslužil sobí, každyj zašol do "Šoltysa", "meľdovatisja", a bez darunku ne ostavil svojeho "kamarata". To byla jeho slabosť, no i to dobra slabosť. Chlopcy seľski, pri vojsku, dobrí spravovalisja i usilovalisja. Kto bez jakoj-takoj šarži vernulsja, po trech lítach, na daleko obchodil Marka; no jesli sja vstrítil s nim, pevno počul dašto nemiloho:

— "Ty, chlopče, pevno psoch obrichtoval pri vojsku?!" — abo:

— "Keď byl tvoj otec byka zaslal vmísto tebe, skorej byl šaržu dostal, jak ty."

— "Pane Furman," — hovorit jemu notarijuš, pro čto ne odívatesja v místicku odív? Pri vašom bohatství, vam to prinadležit!"

— "Dajte mi pokoj, pane notar," — otpovídal Marko, — " na chlopa hunja, a na pana rjanda! Tak to jesť ot vika!" — A druhij raz:

— "Darujte, pane; pravi pro to, ibo mene išči stati na porjadnu hunju."

To same prosilsja ot neho i orsackij, otpoviď hotova byla:

— "Bojusja, pan orsackij, že v takoj čorniní, stydalisja by mene moi voly!"

A pravi pro to, chlopy hordy byli na neho, a panove učtili jeho, že durno ne pchalsja meždu nich.

Ne raz zaprošali jeho panove, sam ablegat, vicišpan, osobenno že staršij orsackij, kotoroho raz, išči davníjše, pohostil u sebe, na bankety, hostiny, na stoličny baly; pozvan'je nikoli ne prinjal. No-

tarijuš narokom prišol do neho, i barz zaprošal do sebe, na obíd, na kotorom novoizbrannyj ablegat, podžupan i hlavnyj orsackij mali byti:

— "Djakuju vam, pane notarij! Znajete, ne choču vam hanjby narobiti. Pri pan'skom stolí, ja by ne čuvstvovalsja dobrí, a so mnoju, pri čeljadnom .... vy!"

Choť pravi panove iskrenno radi byli zahostili do neho, abo jeho privítali u sebe.

XXXVIII.

A DOLINÍ izberali dvoch členov, do stoličnoj sessii — rady, do tak zvannoho "bizottšágu."

To, do teper' vsehda tak stavalosja, že na roskaz vicišpana, orsackij dal dajakoho zemjana, abo inšoho činovnika, o kotorom okolica nikohda ne čula, a ni jeho ne znala, vyvoliti. Roskazali po paru chlopov, iz okrestnych sel, na místce voľby, notarijuš porozdaval uže hotovy kartočki voliteljam, s imenami kandidatov, i voľba vsehda jednohlasna byla, dlja uže vpered podpisannoho protokola.

No, ljude a ni meno neznali toho, na koho votovali. Po voľbi notarijuš v menί izbrannoho, podaval voliteljam komisny cigarovy, i počestne. Taj konec.

Vyvoljali do "bizottšágu" dvoch členov. Už to orsackij ot vicišpana, a notarijuš ot orsackoho mal roskaz, vyvoliti jednoho zemjana, a i jednoho stoličnoho urjadnika. Boh znaje ich imena? Markove cíle selo, jak dajaka kompanija vojska, prišlo na místo voľby. Pošušotajut s okrestnymi voliteljami, i spokojno ožidajut. Notarijuš po staromu obyčaju, choče rozdavati hotovy kartki, s imenami kandidatov vicišpana, a Tarbaj, choť pravi už ne byl rychtarom v tot čas, v porozumin'ju s pročimi voliteljami hovorit jemu:

— "Naj sja ne trudjat, pan notarijuš, dnes' my sami, dlja našej djaki budeme vyvoljati."

Notarijuš dobrí ne zamlíl ot strachu, bižit ko orsackomu, tot ko ljudjam, prosit, hrozit, nič ne pomahat. Narod a ni sluchati o čužich kandidatov, ibo oni svoich chotjat vyberati, do stoličnoj rady. Orsackij kričit:

— "Pre Boha, rychtare, ljude! Što povist na to pan veľkomožnyj vicišpan?"

— "My ne zname! No dnes' vyvolime dlja našej voli." — Hovorit Tarbaj ríšitelno.

— "A koho chočete?"

— "Marka Furmana i našoho otca duchovnoho!"

Na to už ani orsackij ne znal otpovísti. I vybrali oboich jednohlasno . Znali dobrí, že Furman sam ne prijme, lem k volí svojeho svjasčennika; a na sessiju, lem s nim vjedno pojde.

Tak i bylo. Marko ne chotíl nijakim sposobom prijati členstvo stoličnoj rady. Svjasčennik hovorit jemu:

— "Marku, synu moj. Ty musiš' prijati, žeby i narod byl zastuplennyj pri stolicí, ibo do teper a ni jednoho povírennoho zastupnika, ne moh iz po meždu sebe, vybrati. A stolicu, ne panove i urjadniki, no narod sostavljajet. A, tot narod teper' pokazal, že už načinajet mysliti, ne lem povinovatisja. Ja dobrí znaju, čto mene latinjaki i židy, lem pro tebe vybrali, a ja prinimaju členstvo; ty musiš' prinjati, pro sam narod. Jeho dovírije, hrích bylo by znevažiti."

Lem potom prinjal Marko.

Na pervoje zasídanije, tí dva novy členy sto-

ličnoj rady, zavezlisja na Markovoj povozkí, ibo svjasčennik koni ne deržal. Staryj svjasčennik vo svojej skromnoj, čornoj reverendí, a na jeho boku Marko, už takožde ne molodyj, no siľnyj, prostyj, jak dub, vo vojenskoj svojej uniformí, v ostrohach, s ordenami.

Na taku sessiju, členy stoličnoj rady, prichodjat s veliku považannosťju. Zemjane v svojej pyšnoj, nacionaľnoj odeždí, so sabljami officery v paradí vojennoj, každyj so svoimi ordenami, otznačenijami.

Jak Marko, so svjasčennikom do vorot stoličnoho domu vstupil, varta hajdukov salutovala jemu, jak druhim dostojnikam, i velikomožnym stolicy. A v velikoj zalí zasídanija, vsí pozríli zadivleno na neho, i doprošalisja jeden druhoho:

— "Kto to?"

Vicišpan už s nim ruku stiskal, i radujesja, že narod takoho dostojnoho zastupnika vybral sobí. Orsackij, notarijuš okolo neho; vitajut dostojnika naroda. Hordy panove, ne stydajutsja, predstaviti sebe, prostomu mužiku.

— "Neobyknovennyj, prevoschodnyj čelovík!" — Pochvaljajut jeho tí, kotory s nim paru slov prebesídovali. Oficery pritomny, zanjalisja s nim, jak s kamaratom.

Sam nadžupan otvoril sessiju. V besidí svojej predložil programmu díjstvovanija zasídanija, a na poslídok predstavil členov novych rady stoličnoj, osobenno že Marka: — "jak prekrasnyj primír ispolnennoj dolžnosti, protiv svojeho otečestva, što jemu uznala i laska korolja, a otznačila jeho po-

vtoriteľno, i jak priklad energiji, što s praceju svojeju i rozumom stalsja jednym znamenitym členom obščestva i dobrodítelem svojeho naroda."

Teper každyj cikavo ožidal; ci tíž otpovist, a što otpovist sej prostyj čelovík, na slova nadžupana?! Marko vstal iz kresla, bez vsjakoho zamíšateľstva, povoľno i smílo prehovoril, na činovstvennom jazyku, po madjarski:

— "Vaše vysokorodije, pane nadžupan, i počtenny deputaty i stoličny činy! Blahodarnyj jem za vašu lasku ne zaslužennu. Sije otličije, členstvo moje, ja ne hljadal; bez mojeho znatja, ostal ja izbrannym, moimi sodruhami, chlopami. Blahodarnosť moju, za ich dovírije, s tím myslju, najdostojníjše pokazati, že za obsče blaho, i dobrobytije moich volitelej, po slabym silam moim, do smerti rabotati choču i budu!" — Lem stoľko skazal, boľše nič.

Panove deputaty i činy, zadivlenno pozerajut jeden na druhoho:

— "Vot, to ne každodennyj čelovík!"

I hromkim rukopleskanijem izjavili svoje priznan'je . Svjasčennik sčastlivyj byl, lem ruku podal Marku, pri kotorym sidíl.

— "Otče," — šeptal jemu v ucho Marko, — "ne mi, no mojemu bohatstvu otdavajut česť!"

— "Nít, Marku, no tvojej ličnosti i sposobnostjam. Suť meždu nimi i taki lica bohaty, jak ty, a ich a ni vo vnimanije ne berut. Pro čto by tvoje bohatstvo, kotore pered nimi ne tak velike, jak pered narodom?"

Marko zadumalsja.

Prišli domoj sčastlivo. Pod paru dnjami cíla okolica znala už, že jak prinimali Marka, jak jeho chvalili v besídach, jak prekrasno besídoval, a priobícal za narod pracovati! O paru tyždni, cíly povísti, legendy narobil s toho narod: že jak Marko vystupil protiv panov, až i sablju vytjah na nadžupana, povadilsja s cílu sessiju, lem jeho uprosili, umolili, bo panam do oči vylupil, že sdirajut narod; ne utich, poka jemu panove ne priobícali, že porcija, dan' men'ša bude i pr . . . .

Po cíloj stolicí rozneslosja imja Marka, na jarmarkach o neho besídovali, chvalili, a strašenno hordy byli na neho, na bohača i mudroho chlopa!

Prišla neodolha vyvoljanka ablegata, posla parlamenta. Sela toho okruha, sbesídovalisja, že ne viberut nijakoho pana, ale Marka za krainskoho posla! Jednu nedílu prišli rychtare, jak poslancy okružnych sel, do Marka i ponukli jemu posolstvo, udostovírjali jeho, što bez vsjakich vydatkov ostane izbrannym.

Deputaciju pohostil, no na prijatije posoľstva, nijakim sposobom ne dal naprositisja, a ni narodu, a ni svjasčenniku svojemu, kotoromu hovoril:

— "Otče, vy mene do klopoty chočete zaprovaditi. Naš narod myslit, že jak ja stanusja ablegatom, jeho dolju ja dolžen budu polípšati. Čerez mene imíl by perestati platiti dan', podatki seľski, osvobožden byti ot vojennoj služby, i Boh znaje, išči što ožidajet ot mene. A začím to, ne ispolnilosja by, na poslíd by mene za zradnika vyholosili. Netak-li, otče? A skoľko klopoty? Ja pered pros'bami volitelej moich, ne imíl by pokoja."

— "Pravdu ‚miješ', Marku!" — I Marko ne ostal poslom krainskim, čomu Katuša najbaržej radovalasja, že ne bude sama doma, jak za molodosti, kohda isči kupčil.

* * *

Take sčastlive žitja, jak Marko s Katušu provadil, v cílom selí, ba možno na cíloj okolicí, daremno by hljadal čelovík, ne lem meždu bídnym narodom, no i meždu panami. Tridcať líta žijut vjedno. Ne korotkij čas. Bylo koli povaditisja, possoritisja!

No meždu nimi, za tí dolhi líta, jesče prikre slovo ne imílo misca, ne vyšlo iz rota. Ne pro to, jak by Katuša anhelom byla rodilasja, ili Marko holubkom bez žolči, no pro to, ibo mudry byli, serdca pravdivo christianskoho, i iskrenno ljubilisja.

Byl Marko merzkij, nevdjačnyj, hnívačij prišol s dakadi, ona jak hovoriti zvykli, ne odulíla pysk, ne namítala s gratami, ne načala kresati s jazykom, vykladati, žalovatisja, na cílyj svít, že: jaka ona nesčastliva žena, a muž jej, jakij podljak, "grobian", — ale s milen'kim svoim serdcem, isči i požalovala jeho.

A, jak malo uspokoilsja, pohlaskala, poljubila svojeho tovariša, prehvarjala. A on zabyl vse: utratu, neprijemnosť. Ljubov jeho ženy, vynahorodila jeho za vsju trapezu, za tjažkosti žiťja. Ne bylo jej dašto na djaku, svít ne obertala horí nohami, no pomyslila sobí: mnohim hor'še ide, dast milyj Boh lípše! Otjíchal muž na tyžden'-dva, abo vdjačno pobesídoval, požartoval s druhimi ženščinami, nikohda ne pomyslila zle: vot, to moj muž, moj

tovariš! Ne revnovala, viríla v neho.

Ne durilasja za paradami, choť pravi ju i stati bylo, a muž ne byl boronil. I pri bohatství skromna ostala. Ne roskričalasja pro každu durnicu, malu ríč. Ne robila spletni, ohvarki: ne vychvaljala sebe. A tota tak, a hevta sjak, a ja ne taka, bo ja sjaka. O tom lem staralasja, žeby muž zadovolennyj byl. Pro to ju ljubil, sanoval, jak svoju dobru, milu, tichu ženu. Katuša ne rodilasja anhelom, no naučilasja byti chranitelem svojeho domovstva, sčasťja.

I Marko ne byl bez žolči, bez hníva. Ba až i naremnyj, zavzjatyj byl! Jemu ne trebalo lem zvadlivu, pyskatu ženu, ta byli žili, jak boľša časť našich ljudej: v zvadí-nepokoju, v hríchu každodennom. Pri tichon'koj, veseloho ducha žení, ostal i on ljubyj, milyj, tichij. Ženu svoju ne lem ljubil, no i učtil, jak sodruhu, tovarišku. A što im spokojne, blaženne žiťje prineslo, zabezpečilo, što ich do bohatstva dopomohlo, to byla jeho: terezvosť. Pri pyskatoj žení, može i on byl rospilsja!

Ibo to i čudna ríč s tím supružestvom — manželstvom! Molodjata, poka ne poberutsja, tak ljubjatsja, že dobrí ne sjídjatsja; a po paru mísjacach, oboje žalujut, že sja ne pojíli.

Ženjat, vydavajutsja, žeby sčastlivy byli! Mečtajut, snijut o sčasťju, o blaženství; budujut vozduchovy zamki; a jak uže sčasťje v rukach, jak dostalisja? S učtivoj, vyslužnoj, miloj kukolki-babki, iz zaručennoho molodoho ženicha, vykljujesja, vylíze nevdjačnyj, vorčalivyj, grobijan, zbytočlivyj pijanica motyľ-muž. A s toho tichen'koho,

miloho, ljuboho, ľstivoho anhelika, iz zaručennoj stanetsja zlobna, krikliva, pyskata, žena-bosorka. A tak narikajut jedno na druhe, kohda lem sami oboje suť vinovaty svojemu nesčasťju, podlomu žiťju.

Zavinit dašto muž? Žena ne prebačit, za cílyj svít, no hryze muža za ucho den' a noč': bo ty takij, bo ty sjakij, poka muž ne uteče s domu, čtoby lem čím daľše byti ot svojej miloj poloviny! A potom skaržitsja, že on pri nej ne sidit? Ne zrobit žena, najmen'še, na djaku muža, on to znesti ne može; a jak staryj medvíď, jesli popal nohoju vo želíznu pasť, vyrčit, murčit!

A pozdníjše, ci jesť pričiny, abo nít, bez zvady uže a ni žiti ne možut. Ssorjatsja ked suť bídny, vadjatsja, jesli suť bohaty; so zvadu osoljajut svoje žiťje. Majut díti, nad nimi hryzutsja. Ne majut? To same robjat. Na konec už, i pro dožď, i pro chvilju klopotjatsja.

A, što ne dostarčit iz ich dobroj voli, to obstarajut susídy, ich svachi, kumy; — 'bo zlyj duch sam ne smíjet lično balamutiti ljudej, ta zašlet svoich handlagerov, pomočnikov, v osobí dajakoj porjadnoj christianskoj duši!

— "Ne sluchaj ju, — ne poddajsja jemu!" — I familiarnyj pokoj hotovyj.

A, žeby muž i žena dajak ne opamjatalisja, i ne začali dajak porjadne, spokojne, sčastlive žiťje, to naš dobrodíj s rohami, vlíze do nich samych. Abo do muža, abo do ženy, ili do oboich; i neprestanno šepče im, vo zabalamučenny ich ucha, i v durny mozgi:

— "Ty pan, ty gazda, ty holova, ona lem žena: stoptaj pod nohi, bij!"

— "Ty gazdyňa, ty pani svoja, nepoddajsja, ty roskazuj; ibo ty mudra, dobra. Ne sluchaj muža!"

A toty dobry, čestny duši, kotory svoi nosy i jazyki, vsjadi rado zamíšajut, a peklo v semejství narobili, načnut pohoršatisja, soblaznjatisja, nad paskudnymi slídstvijami ich pletok, podvodžan'-ja:

— "To škandal, što toty dvoje robjat, jak sja vadjat, ssorjat. Han'ba, styd!"

A dítočki? Pri takich domašnich paradach, koncertach, zabavach svoich milych rodičej, vytrisčat svoi nevinny očenjata, divujutsja nad svadami, bijkami, otca i materi; pozdníjše priviknut ko tím domašnym zabavam, a na poslíd udostovírenny ostanut, što to tak imíjet byti, pa zakonam hraždanskim i cerkovnym! A že, jak vesílja bez muzyki, tak i supružestvo, bez svarlivosti a ni ne može byti; to tak prisluchat do malženstva, jak syr do peroha, a do kapusty svinina. Ta, pravda že! — Lem to ne možut díti ponjati: — "pro čto to naša mama i tato, meždu čužimi ljuďmi taki besídlivy, vesely, mily, žartovlivy? A doma, jedno k druhomu, jesli sami suť, ne pobesídujut, a što prohovorjat, tak vyzerat, jak jesli staryj pes diškuruje so staru kotku, kotoru vypološal na derevo. Až jak i oni oženjat — vydajutsja, porozumíjut, i samo tak dílajut! S dobroj školy vyjdut, s pod ruk "ljubjasčichsja" rodičov, kotorym potomu ne može do holovy vmístitisja:

— "Pro što to naš syn takij zlobnyj, ľhun, cigan, grobian, pijak, voločuha?"

— "Pro što to naša don'ka, taka zvadliva, pyskata, otbrechuje, utíkat s domu, s porjadnymi dívčatami ne rada kamaratitsja . . .? — Pro što? Hm!"

Otec "čestnyj" gazda, što zarobit, taj prepije; išči daremnika, bídna žena musit kormiti. A, ne jeden až i toty hroši ukrade, što pracovita žena zašila, zarajbala, zarobila. A voločitsja po korčmach, lem zdychati, vyterezvitisja prichodit domoj.

— "Babo, davaj jísti! — Ja gazda!"

Abo žena po susídach voločitsja pletki, ohvarki robit, a doma brud, svinstvo; a jak muž prijde, z tjažkoj pracy, išči a ni ohon' ne rozložennyj, ne pozamitanno, a ona sama vyzerat, jak by ju z bryndzu na plot zmaľovali, može i pijanna? A díti? Jak pacjata.

— "Ani išči čestnoho slova ne dasť!" — Skaržitsja pered susídkami, kamaratkami.

Cilu litaniju, až i hrubu knihu mož by spisati, o pričinach domašnjaho nepokoja.

Koli to by vse, pri dobroj volí mohlo byti otstranenno. Mnoho poslovic imíjet naš narod iž žiťja-byťja semejtstvennoho:

— "Jake derevo, takij klin."

— "Jakij otec, takij syn."

— "Jaka matka, taka Katka."

— "Osmoť matku, tak beŕ Katku!" — "Ked otec pijačina, ne vychod za jeho syna." —

Pravda, že suť i izjatija. — Najboľši hríchi suť

v malženství: pijanstvo i slizkij jazyk, i revnivosť (jealousy).

Skoľko jesť sčastlivych supružestv, hde mudra žena, s lehkomyslennaho parobka, zrobit sobí dobroho, porjadnoho muža? A skoľko nesčastlivych, hde porjadnyj, trezvyj molodec, pri durnoj, svarlivoj žení, stanetsja lotrom, pijaniceju! Pravda i na oborot.

S pojednoho podľaka, pijaka, ni sam anhel ne zrobit čestnoho čelovíka; na cíle žiťje svoje ostanetsja podľjakom. A što o tích "čestnych" otcov i mamy, kotory ne starajutsja o svoi bídny díti? To naj boľše podľjatstvo! Už to, ne chovajut ich v česti, vo vírí . . . .

Po tridcať ročnom supružeství, Marko s Katušu, tak ľjubilisja, jak jesli by lem pered jednym tyždnem byli pobralisja. Markovy usy moroz povaril i holova načala sivíti, no on i teper' tak zaljublenno vzerlasja v oči zaljublennoj Katuši, jak kolis' pered tridcjať rokami, kohda išči s varkočom bohatym, prochodilasja po dvorí Dančinom, a on na nju žadostlivo prizeralsja čerez okno.

Katušu, tí tridcať líta, ne sdílali molodšu, a ni krajšu. Volos'ja pod čelom srídlo, tjažko by mohla s neho porjadnyj varkoč zaplesti; ne taka obratna, hibka, šikovna, jak kolis' byla; stolstla. No, tí samy oči, taja sama ljubov, otdanosť!

Marko ne raz voz'me ju na kolína, pocíluje i poljubit:

— "Popočko moja!" — A ona vzrítsja jemu vo oči ljubo, milo pohlaskat sídu holovu muža, a smíjuči skočit na sered svítlicy, ibo čerez síni

svizdajuči prichodit "molodyj" Marko . . . , no nít. Ne on sam, lem jeho fotografija, iz molodych lít, ich malen'kij syn, abo jej obrazec molodosti, ich starša don'ka! Stydliva pozrit na muža, jak by hovorila:

— "Staryj moj, nam uže ne pristojit, ibo díti uže veliki!"

Fedor Dančin uže pomer, jak mnoho počitannyj starušok, sčiro oplakannyj ot dítej i vnukov svoich. Jak oni ljubili toho dobroho otca i miloho dída! Nosil vnučata na rukach, rajtovali jemu po kolínach; on im vsehda znal što-to prinesti, to s polja, to s majíra, hde jabločko, maliny, jahody, oriški, cvítočki; a s místa, nikohda na prišol porožno. Vnuki už vyzerali dída, što im prinese? Na smertel'noj posteli, serdečno djakoval zjatju svojemu:

— "Marku, synu moj dorohij, ty mnja naučil, jakij to krasnyj svít, jak to dobrí možno žiti, na Božom svítí!"

Poblahoslovil plačusči díti i vnučata:

— "Lem byl jem isči dožilsja tvojeho vesílja!"

— Hlaskal holovu najstaršoj vnučki, svojeho milačka.

A tak spokojno, s ulybkoju prešol pered svojeho Sudiju, v tovarišeství svojeho svjasčennika.

Staren'kij otec duchovnyj, sporjadal i pochoval isči Dančinoho; to byla jeho poslídnja služba. V ponedílnik pochovali Fedora; a v subbotu otobralsja na víčnyj otpočinok, na rachunok i sam dušpastyr' za svoje žit'je i za svoju pastvu!

Marko istinno oplakal i svojeho staroho duchov-

noho otca. Ne jednu prijemnu, poučiteľnu hodinu prožil s nim, i ne jednu dobru poradu polučil ot neho.

XXXIX.

ROJE dítej bylo u Marka Šoltysa . . . S tím my začali našu povísť, teper' lem by ju okončiti, jak uže znajem jeho cíle žiťje.

— "Šoltys!" — Tak zvali jeho seljane, pro jeho velikoje imínije i bohatstvo, 'bo malo kto znal i pamjatal už teper', že on ne — "Šoltys" — iz roda, no Furman, jak jeho otca nazyvali, jak i v grundbuchu, v knizí, v kotoroj činovstvenno vykazanny suť zemli, ich veličina i vlastiteľ; i jak v matrikach cerkovnych zapisan on sam i jeho díti. Molody žiteli sela, vpravdí už a ni ne znali, že on i inšak nazyvajetsja.

Pervy jeho díti pomerli. Dvoje imíl pri cerkvi, na cmyntarju, a troje doma. Don'ka Julija, ili jak ju doma nazyvali, "Uľča," — Georgij, abo po našemu: "Jurko," i naj molodša Martha, po domašnemu "Martusja", slaben'ke, nezdorove diťa. A pravi pro to ljubimec cíloj rodiny; ne lem otca i mamy, no i brata i sestry.

Markovy díti, pered tím chodili do seľskoj školy. No, jake že to učen'je bylo? Učiteľ, o kotorom my spomjanuli, po seľskomu nazyvalsja ďjakom, abo dzijakom, prostyj neukij staryj čelovík. V cerkvi otpravljal dobrí, tipik znal; ta, uže vysše sorok lít služit valalu: no s porjadnym pisan'jem,

do seho časa, nemoh nijak sprijatelitisja, ibo sam do školy nijak ne chodil.

Isči s tích časach ostalsja na pamjatku, koli ďjakovstvo, s otca na syna, jak otčiznina perechodilo. Teper' uže, po zakročenju Marka, nič ne pil. Dobryj, spokojnyj čelovík, no, što že mohli pri nem díti naučitisja? Upravjal školu svoju s liskovu palicu, a časom s berezovym prutom, po staromu obyčaju. V rachunkach nikoli ne dobilsja daľše, jak do množen'ja s pjatku. O druhich naukach škoda i hovoriti.

Terpíli staroho ďjaka, ibo učitelej ne bylo nadosť, a s cílym selom v rodinství, a choť lem v kumovství byl. A svjasčennik sam ne chotíl jeho, s ženoju i s díťmi, chlíba pozbaviti.

V Šaroš Potoku byl čerez dví vakacii na dopolniteľnoje učenije, na krainskich izderžkach, jak on hovoril, na "potamfoľam"; i jakes' svidíteľstvo polučil, sam ne znal na što, i jak prišol k nemu? No s nauki nič ne priliplo na neho.

Večerami Marko sam učil díti. A choť sam ne imíl ko tomu ni terpezlivosti, ni sposobu, ostroumny jeho dítočki ,skoro pochopili i učilisja. Už peršu zimu boľše znali, jak sam ďjak.

No, Marko ne lem na azbuku, na pišan'je učil, no svoim chlopskim, ostrym rozumom, i to vsčepil v nich, žeby i majetok, hroši znali číniti, sanovati; a ne upali vo chibu dítej bohačev, kotory sami na hroši ne robili, k nim lehko prišli, i lehko rozmarniti zvykli, što rodiči tjažko v kupku nazhartali. No i ot skuposti ich chranil, a naučal na milosť ko

bídnym, nuždennym. Ne lem slovom, no i svoim dobrym primírom pokazal im.

Porjadno, no oskromno ich choval; dal im porozumíti, že čelovík ne tím jesť, što zjíst, i premarnit, no tím, što imíje; a že bohatstvo, v rukach čestnoho, porjadnoho čelovíka, označaje silu, vlasť i dobrotu, dlja Boha i bližnich; no v rukach skupoho, abo marnotratnoho čelovíka, stanesja nesčastjem, prokljatijem ,ne lem pro samoho sebe, no i pro bližnich.

— "Ne imíješ nič, ne značiš' nič, ne možeš' spomoči nikoho. Imiješ' mnoho, žij sam skromno, podaj pomoč' hde potrebno. No, skuposti i marnovan'ju chran'sja, ibo oba suť tjažki, opastny i paskudny hríchi. Stoľko vartaješ', skoľko jes' dobroho zrobil. Nijakoj čestnoj roboty ne stydajsja. Ne hljadaj ničiju lasku. Chran'sja zlych tovarišej. Buď dobryj ko každomu . . . ." — Tí jeho nauki dítočki ponjali.

Na tretij hod, dal oba starši do školy, do místa. Syna do čestnoho domu míščana, a don'ku do mnišok-monachin'. Okončili normaľny klassy, syna dal do gimnazii, don'ka že chotíla okončiti učiteľskij kurs.

Díti dobrí učilisja, i prevoschodny svidíteľstva prinošali domoj, na radosť rodičej.

Katuša byla rada, že byl Jurko vyučilsja za svjasčennika, a moh by takoj v rodnom selí díjstvovati:

— "Jaka to by mi radosť byla," — hovorit mužovi, — "ked by naš Jurko, pri oltarju služil,

a my by s jeho ust mohli čuti slovo Božoje i ot svojeho syna prinjali blahoslovin'ja!"

— "I Ul'ča by sja mohla vydati za klerika. . . . ne pochramal by s nju."

Radostno vypravljali ich do školy, a isči radostníjše ožidali ich na vakacii. Čerez zimu Martusja sčebotala, chodila okolo materi, a jesli otec prišol s polja, s majira, s lísa, sejčas sjala jemu na kolína, prihornulasja ko otcu, jak male kotjatko ľstivo, sčebotajuči; ne mož bylo ju ne ljubiti. A jak i starši prišli iz školy, ta lem tak rozlivalsja holos po chatí, po sadí-dvorí, povsjudu ich polno bylo.

Vpravdí, krasivy i živy dítočki byli. A što za vsjačinu znali mamí rospravjati i mudre, serjozne, i žartovlive, smíšne iz škol'noho života. Ne raz im hovorila:

— "Oj, dítočki, jaki vy sčastlivy! Možete učitisja, znati vse; a ja ne znam nič. Nič ne učilasja, nič ne vidíla. Žiju, jak by mi oči zavjazanny byli!"

— "Vy, mamočko? Vy vecej znajete, jak vsí professory, jak vsí paradny pani." — Obcílovali blažennu mamu, ich mudru mamočku, dobrí ne zadusili.

A Katuša, za sije materinskoje sčast'je, za toty ljuby, mudry díti, taka blahodarna byla Bohu i svojemu mužovi! A, Marko to i zaslužil, bo ne lem milyj, laskavyj, sčedryj, no i spravodlivyj, ostryj otec byl. S jednu ruku pohlaskal, pestil, s druhu ruku provadil, a hde potrebno bylo štrofal, nakazal!

Naučil ich ot dítinstva poslušnymi byti rodičam, staršich učtiti, a Boha ljubiti, Jemu služiti!

— "To mamka zakazali! — To mamočka ne pozvolili! — To rodiče roskazali!" — Konec; protiv toho ne bylo nijakoj apellacii!

Jurko vytjahsja, jak molodyj buk. Tonkij, no sil'nyj. Uže okončil tretju gymnaziju. Svidítel'stvo, jak najlípše, on byl v klassi meždu pervymi pervyj, jak dlja učin'ja, tak i dlja spravovan'ja. Uľča že už cíla dívka! Okončila pervyj hod učitel'skoj školy, preparandiju! Svidítel'stvo ne hor'še, jak Jurkove.

Jurko nakadi prišol iz školy, iz místa domoj, lem privitalisja s rodinoju, sejčas sovlek so sebe čorninu i odílsja v svoi sel'ski šmaty. Zabyl na professorov, na školu, na knihi i doraz po stajnjach k volam, ko konjam, k tatovomu žerebcu; pohlaskal, poradovalsja s nimi . . . . a teljatka, hačatka? Što za radosť, okolo toho choditi, robiti! . . . .

A tak pochodil po polju, poosmotrjal urožaj . . . . orati, zerno, potravu s polja voziti!

Oj, to cíle blaženstvo!

Mama rychtuje pervu večerju, pro svoich milačkov, svoim dorohim, dobrym, dítjam. Uľča okolo nej, vse choče sama zrobiti:

— "Mamon'ko, ja sama, hej? . . . i toto ja zrobľu, ... a toto jak treba? . . . ci išči boľše soli?"

A, zazerat i na dvor i do zahorody. Vse choče naraz vidíti. Vyprošatsja, dovídajesja . . . A mama snova interesujesja o jej novu odív', jak-što, jak to bylo?

— "Taj, ty uže moja velika dívka?" — Čudujetsja, obertat ju opered sebe; obzerat, a ni ne

mohla uvíriti, že to jej don'ka; a jak mohla pod takim korotkim časom tak vyrosti? Vbíhne Jurko, obojme mamu, cíluje, vykrutit, jak v tancí:

— "Oj, mamočko naša solodka, dobra . . . oj, jak vam tu dobrí! Oj, jak tu vse krasní! A, ja s vami ne možu vsehda byti!"

Posídali k večeri, Martusja, ľstitsja okolo mamy, tata, obcíluje sestru, brata. A oni hlaskajut male, blíde ditja, ljublemca vsích. Každe chodit jej za djaku. Posidali vsí na svoi mísca, jak pered rokom. Zakryto, jak u dakoj peršoj lípšoj pan'skoj familii.

Vyprošajutsja, otpovídajut, žartujut, smíjutsja... a ni najístisja ne majut časa.

Otec, jak poperezeral svidíteľstva dítej, pochvalit ich usilovnosť. A Jurko zas' ne može nadosť nachvaliti seľske žiťje i hovorit otcu:

— "Tatku, ne davajte mene boľše v školu, škoda vašich hrošej. Ja panom ne rodilsja, a ni byti ne choču; pozvoľte mi, že by jem na rok, uže vsehda doma ostal pri gazdovství."

— "Jurku, ja do smerti budu žalovati, že ne bylo komu mnja do školy davati! A ty by ne chotíl učitisja? Chočeš' byti neukom, jak ja musil ostati?"

— "Vy Tatku?" — Nehodujet Jurko oskorblenno. — "Koli o vas každyj s učtivosťju hovorit, jak o mudroho čelovíka!" — A s hordosťju smotrit na svojeho otca, mudroho mužika.

— "A ked byl jem, synu moj, do školy chodil? .... Professory chvaljat tvoju usilovnosť, krasnu

budučnosť ti peredskazujut. Svidíteľstva tvoi dobry . . . ."

— "Ked lem to tatku," — prerve Marka syn, — "ta ja vam na druhij rok take svíditeľstvo prinesu, že i naš "Tokaj", bude stydatisja." — Tokaj ich domašnyj pes.

— "Jurku! Jak že ty besíduješ'? Zrobil ty by nam, tvojemu otcu i materi, taku han'bu?" — Napominat mama.

— "Mamočko, ja choču učitisja, no ne za dajakoho pisarja, natariuša, žeby mi každyj roskazoval, ja choču byti takim panom, jak moj otec! . . . A ni popom ne budu! Tatku, pozvoľte mi na druhij rok pojti v hospodarsku školu, tam by ja ljubil vyučitisja, jak treba dobrí gazdovati . . ." — Otec pritakuje s holovu. Besída syna poljubilasja jemu:

— "A, kto že tja tak poradil?" — Prositsja cikavo-ljubopytno.

— "Sam, naš pan direktor, bo ja i jemu hovoril, što ja by lem hospodarom ljubil byti."

— "Na dnes' rok, jesli nam Boh laskavo dast dožiti, pohovorime o tom."

Otec sohlasilsja s planom svojeho syna, bo i sam o tom ne raz uže rozmyšljal. Na takom majetku, najlípše samomu gazdovati: ale naj hospodar' rozumíje svoje remeslo, a naj ne bude zavísimyj ot plačennoho sluhi-išpana. Marko čuvstvoval, vidíl, čto svít v poslídnych časach, s velikimi krokami postupil v pered, i što požadannosti protivo hospodarja, s dnja na den', boľšimi stavajutsja, a dolžen so svítom krok trimati.

— "A ty, Uľčo, što mysliš'?" — Prositsja mama.

— "Jesli pozvolite, ja dokonču svoj kurs, i o tri líta prinesu vam učiteľsku diplomu."

— "Uľčo," — hovorit otec so smíchom. — "Može isči dožijemesja toho, že v našoj školí naša don'ka bude za učiteľku? Ale ty uže tohda, ne s liskovu palicu, no s sterstinku musiš' díti učiti!"

Uľča, ostroumna dívočka, ochotno učilasja, a v preparandii, jedna iz najlípšich učenic byla. Besídovala tri jazyki, i ne maloj muzykaľnoj sposobnosti byla. Odnakože i daľše ostala skromna i prijateľska k seľskim dívčatam, k rovesnicam svoim, i ne shordila s nimi.

Dívica uže vozrosla i rozvažna. Porozumíla neobyčajne svoje položen'je. Za prostoho parobka ne mohla vydatisja, ne lem pro svoju obrazovannosť, no i sily tílesny ne byli vystarčili k hospodarskoj, poľnoj prací. Za dajakoho men'šoho činovnika, pisarja, ne chotíla byla pojti, zemjan ju ne vozme, a klerik, ili dajakoho lípšoho stanu mužčina, lem pro jej hroši byl ju svatal; tak vydatisja ne chotíla. Okončit učiteľsku školu, polučit diplomu i budučnosť, chlíb v rukach imíje.

Jak familija pri stolí rozhovorivaje, Martusja sidit už na kolínach svojeho tata, jak žive klubočko, rozzerat svoimi svítlymi oč'mi po rodiní, a začne plakati.

— "Ne dobrí ti pri tatovi?" — Prosit sja otec.

— "Što by chotílo moje male diťa?" — Hlaskat ju.

— "A o mene nič? I ja choču učitisja."

— "A nas samych ostavite?" — Prositsja mama.

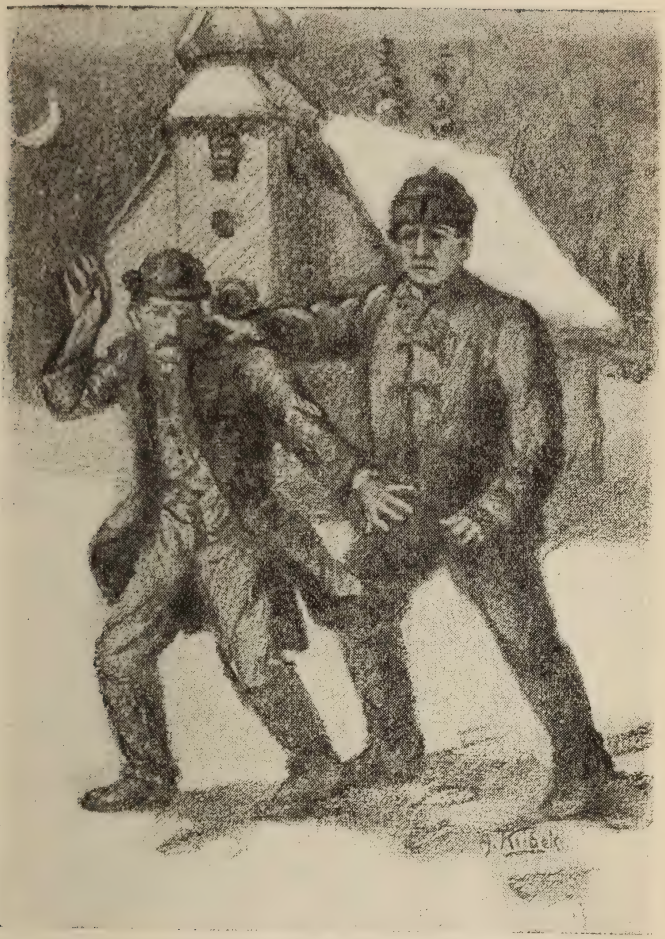

Furman za kark hnal opered sebe d'jaka.____ Str. 32.

— "Ja ne učilasja nič isči. I ja pojdu do školy." Katuša, jak mamy obyčajno, otpovídaje:

— "Ty holubku moj, isči slaben'ka, nezdrava. Jídž mnoho, posiľníješ, tak potom i tebe dame do školy."

I na tom ostalo. Martusja už trinadcať lítna, no malen'ka, slaben'ka. Do seľskoj školy ne zasylali, a ni doma ne barz učil otec slaben'ke ditja. No, teper' i ju načala mama rychtovati do školy, do mnišok. I ona chotíla učitisja, mudra byti, a čitati toty krasny knihi, što s nich učilsja jej mudryj brat i velika sestra.

XL.

URKO okončil hospodarsku školu, Uľča že, ne lem učiteľsku preparandiju dokončila, no iz vyšnej učiteľskoj školy zaslužila sobí diplomu.

Jurko polučil pravo, svoju vojennu dolžnosť, jak jednoročnyj dobrovoľnik otslužiti, i oficersku šaržu sobí priobrísti.

Uľča že, imíla pravo, na posadu choť do kotoroj nibuď školy, až i do místickich normaľnych škol. Teper už, i choť bez majetku byli by, budučnosť, chlíb ich zapevnennyj byl.

Martusja vybyla četyre roki u mnišok. Krasna, velika, siľna dívočka vyrosla s toj slaben'koj, malen'koj, chvoroj dítiny. Kto ju pered štiroma rokami vidíl, ne byl uvíril što to ona sama.

Otec v krasnoj karetí pojíchal po svoi, teper uže samostojny dítočki, neterpelivo ožidajusči, žeby čím skorše vidíti svoju mamočku, rodnu chatu, pole, lísy i vypočiti trudy ispytov!

Tato sidit s Uľču, na panskom sidísku i razhovorjajut. On prizeratsja na nju i ne moh nadosť natíšitisja s neju. Cíla mati! Jak by lem vidíl pri sobí, svoju Katušu za moloda. Bujne, bohate volosja, vesely oči, usmíchujuči usta, až i holos materin i každe pohnuťje.

Martusja na protiv nich, na malom zaholovku

sidit, sčeboče, vyprošujetsja otca, sestry s kotoru cílyj hod ne vidílasja, o vsjačiní. Volosja, kučerjave, otcove, lica, oči maminy. Krasavica, sedemnadcať lítna, a isči cíle ditja.

Doroha, pri rospravach, koroten'ka; a ni ne pomerkovali, kohda vbíhli v selo. Radosť prevelika. Pred nimi pervy chaty, ukryty meždu derevami sadov. Cerkov' už pered nimi. Martusja, s radosti, dobrí ne vyskočit s karety, pleskat s rukami. Paru minut i uže doma suť. S radosti a ni ne pozríla k majíru, ich oči operty byli v storonu Dančivní, hde ich mamočka ožidaje. Što že? Sluha oberne karetu na drahu k majíru. Može otec choče v pered zahljanuti s nimi tam, i pokazati im što-to, hospodarstvo.

A tam, vmísto starych budovisk, burdeľov majíra, vidjat pered soboju, krasnyj pan'skij kastel (kaštiľ), na dva poverchi, a na širokich kamennych stupenjach fronta, stoit ich mamočka, prosta ženka, v svojem čepcí, v seľskoj odeždí. Rasprostre ruki ko svoim dítočkam, materinskoju ljubovju tronuta do hlubiny serdca, slezy radosti protekajut jej licami.

Díti skočat s karety, nohi jedva dotykajutsja zemli, bížat, jak na krylach, stiskajut, obnimajut, cílujut, dobrí ne zadusjat rodnuju mater', poka lem otec ne smilujetsja nad neju, a smíjuči ne skričit na nich:

— "A mi uže ne chočete nič ochabiti? Ne zadus'te že mi mamu!"

Díti sviskajuči veržutsja na tata, toho velikoho, siľnoho chlopa, dobrí s noh ne svaljat; až i staryj

Tokaj pomahat im, vo velikoj radosti. 'Bo, to i radosť! Za toty desjat mísjacy školy, takij pustyj byl dom Marka, bez dítej, že až im oboim otupno bylo. A teper'? Radosť, veselosť vozvertatsja nazad.

Čeljad snošat z druhoho voza ich kufry, lady, díti i s nimi vitajutsja, stiskajut rukí, bo i služaščii tak radujutsja ich prišestviju, jak by svoi vlastny díti prinimali.

— "A vy Petre išči u nas . . . šak vy cílkom omolodli! . . . A, vy Andreju? Jak že vaš Onda?... Oj, a Ilja, jak skrasníla? Na vesílja sme ti prišli . . . Ko každomu majut mile, vesele slovo.

— "Tatočku," — hovorit Jurko, — "a vy nam ne pisali, a ni ne skazali nič, o novym byvanju!"

— "A ty, Jurku, ne merkuješ' pro što? Byli ste teper' lem osuždali moju pracu, a tak musite radovatisja jej. Ne pravda?"

— "Nít, ne byli sme osuždali. Vaša praca vse musit dobra byti!"

Mama povodila ich po cílom budinku, poukazovala im vse. Na nižnem etaží—parterí, otcova kancellarija i biblioteka, obídal'nica, zarjadženna, choť by u dakoho grafa. Stíny ot spodu pokryty doskami, pri stínach šafy—kasni sklenjanny, na stolovyj pribor, rostjahajačij stol i kresla; krasnyj velikij luster. Kuchnja, pomeškan'je pro čeljaď, komory i pr., na pervom poverchu, komnata rodičej, svitlica, komnaty pro hostej, spal'ni; na druhom poverchu komnaty pro díti. Moderno zarjaženno vse.

Uľča, jak otvorili pered neju, jej komnaty dveri,

ot radosti voskliknula. Otec obdaroval ju, s jednym dorohim pianom. Martusinoj chiži, na stolku, ležali skripki—husli dorohi. Ona chorošo ihrala na skripkach.

Díti obzerajut každyj kusok mebeľ, radujutsja, djakujut rodičam. A na poslídok, mama zaprovadila ich do svojej svítlici. Tí samy graty, tí samy kresla, stol i tak samo rozloženno, jak bylo pered tím, na Dančivní.

— "Mama vaša," — tolkuje im otec, — "ne chotíla razlučitisja ot svoich starodavnych grat, jaki my sobí pred tridcjať rokami nabyli, i mi samomu tjažko by prichodilosja s nimi rozlučiti. Perenesli sme vse tu. To i pasuje k čepcu vašoj mamy i ko huní vašeho otca."

Díti až zastydalisja, že oni po panskomu odíty, a roditeli ich po prostu.

— "A, to i tak imíje byti!" — Otec porazumíl ich mysli. — "Dítočki moi, k vašoj učennosti, hunja boľše ne pristoit. A ni ty, Jurku, hunju boľše ne odíjes'."

— "Pro što, tatku?"

— "Mi hunja i chološni dobrí stojat, a mi česť prinesli. No, v bočkorach, i ja by uže smíšno vyzeral. Čudakom, abo durnym by deržali mnja. Tak i ty by teper' v huní, ne lem smíšno, no i durno vyzeral. Ta pro to!" — Hovorit otec serjozno.

Vbíhne služanka i hovorit k Jurkovi:

— "Mladyj pan," — poznati bylo, že na prikaz otca nazyvajet jeho tak, — "ked by prišli do konjarki, tam ich gazda volajut."

Gazda, to byl "išpan"—nadzírateľ gazdovstva. Prostyj, no rozumnyj čelovík, a služit vírno uže dvatcať líta u Marka.

Jurko pobíh na dvor, a Petro gazda ožidaje jeho v dverjach konjarki:

— 'Poďte že, mladyj pan . . . ."

— "A pro što že ne nazyvajete mene Jurkom, jak pered tím?" — Pererval Jurko.

— "Marko zakazali!" — Jurko znal, že protiv seho, ne jesť apellaty. — "Osmoťte sobí, vašoho sídlovoho konja. Pered dvoma tyždnjami priprovadili sam Marko, i sami vyprobovali. Krasna chudoba, ale i dobra."

Chvalit Petro gazda. A, tam stoit, po pri otcovom verchovom konju, v osobnom cariku, tri lítnyj síryj žerebec, jak byli lem s jablokami vybivali. Dolha bíla hriva, a chvost po zemlju. Nespokojno pereberajet nohami, tancuje, no blahij, jak dítina. A, na stolpí vísit novoje sídlo i kantary — uzdy. Jurko poobzerat konja, i bížit djakovati rodičom. Nikto iz dítej ne ostalo bez darunka, a to, ne choť jakoho, ale i zaslužili!

Sjali k zakrytomu stolu. Sčastlivšoj rodiny ne bylo, jak oni. No, oni byli sčastlivymi čuvstvovalisja i tohda, jesli byli ne v kasteli pan'skom, no v hospodar'skoj chatí nachodilisja, ibo meždu nimi carstvovala ljubov' i sohlasije. Ljubov' supružeska, roditeľska i dítinska!

Staryj učiteľ pošol do pensii. S tích starodavnych samoukov ďjakov byl, koli išči posady, jak otčiznina perechodili s roda, na rod. Jak pamjat-

ka tích učitelej, teper' uže lem imena ich: d'jak, dzijak, žak, jak prozviska ostali.

Stary ljudi ne raz chvaljat toty "dobry časy". Što bylo v starych vremenach dobroho, ili choť lípšoho, jak teper', samy by ne znali skazati?! Taj, i pro to chvaljat ich, choť pravi čudny, tjažki, temny časy byli.

Na Uhorščiní naš narod, sravnjajuči s druhimi krajami, v davnych časach isči najboľše svobody užival — imíl v svoich horach, Karpatach.

Madjarski veľmoži — oligarchi, po primíru dvorjan sosídnych krain, taku silu, vlasť prisvoili sobí, že im a ni samy koroli rozkazati ne mohli. Zahrabili sobí carski-korolevski prava, vlasť nad ziťjem i smerťju poddannych svoich, a, tak načali utísnjati, uhnetati, vysysati narod bezboronnyj. Meždu siľnymi stínami — murami svoich krípostej-zamkov, hordo sprotivilisja krainskim zakonam, korolevskim prikazam, kotoryj prava naroda zasčititi chotíli byli.

Što tu pribavlju, ne sovsím potrebnoje v ramki mojej povísti. Spomjanu lem pro to, daby pojasniti ošibku madjarskich učebnych knih a školnoho učenija historii.

Pod čas pravlenija voždej i korolevstva arpadskich carev, narod Uhorščiny, sovsím svobodnyj byl, a Rus' Podkarpatska imíla svoich sobstvennych knjazej, kotory neju, svobodno upravljali. Madjarski skoľny knižki historii, naučali, že arpadski voždi-knjazi po samoho Stephana, pogany byli. Pro to Stephana, začím prinjal pervyj christianstvo, latinska cerkov' "svjatym" sdílala. To

historičeskaja "nepravda". Madjare, pod čas svojeho stranstvovanija, perebyvše sorok (stiradcať) líta pod Kijevom, pribyvše v Pannoniu, ne byli poganami, no vostočnoho obrjada christianami, i takim ostali, s izjatijem "svjatoho" Stephana. — Poslídnyj arpadovec, Andrej tretij (1301), takožde vostočnoho obrjada byl, i jak takij pomer. Što — "anonymus notarius Belae regis" — bezimennyj pisar' korolja Bíly, pišet o vostanii madjarskoho vožďja Vaty, jak poganina, protiv víry christianskoj, to historičeskaja "ošibka", lípše skazanno "svojevoľna nepravda" — latinskoho monacha. Vata borolsja, ne protiv christianstva, no pravi za vostočnyj obrjad, protiv latinskoho obrjada riterov — rycarev Gizelly, nímeckoj supruhi Stephana korolja.

Stephan sam v obrjadí vostočnom byl kresčen, na imja: Vajk-Van'ka, Vanja, Ivan, a lem jak korunovannyj—vínčannyj—(što v grečeskom: stephanos, vyhovorivajetsja) — polučil imja: Stephan.

Vata borolsja protiv uhnetajuščoho latinizma, jak i . . . . my! Lem pročitati, v madjarskom slovarí, tí tysjači slavjanskoho proischoždenija slova, i ich starinny pis'mennosti! Imja Arpad, ne inoje, jak: horbat, horbatyj, tak bo on izobražajetsja.

Strašennoje uhnetenije olygarchov — vysokoho dvorjanstva, narod po cílom svítí proboval časami nizverhnuti so sebe, no daremno. Dvorjane v krovi naroda udusili vsjake smahan'je na svobodu, a choť lem oblehčenije nesčastlivoj doli svojej. Tak povstal narod i na Uhorsčiní, protiv svo-

ich uhnetatelej, za korolja Ladislava, pod vodstvom, tak zvannoho "sproho korolja", Jurja Doža, maloho zemljana. Byla to strašenno krovava revolucija mužikov. Poka povstalcy, lem protiv vysokoho dvorjanstva, protiv magnatov borolisja za svoju svobodu, pobíditeľny byli. No, jak v svojej vozbuždennoj alčnosti i krovožadnosti, načali s men'sich nemešov i svobodny horoda-místa nisčiti, paliti, a sbytkovatisja i nad nevinnymi ženščinami i díťmi, kotory strašenno, zvírskim sposobom mučili, na koly, na kopii za živa sdívali, — tohda i nižny zemjany i míscany ostavili ich i priključilisja k dvorjanstvu, choť i samy uhnetenny byli olygarchami, a revoluciju naroda v krovi udusili.

Narod utratil i najmen'ši prava i sdílali s neho nevoľnikov-sklavov; iz svobodnych poddannych, zrobili krípostnoje-zemljanskoje rabstvo; privjazali ich k zemli tak, čto mužik s místa na míste boľše ne moh pereselitisja, no a ni s jednoho hospodarstva na druhe, bez pozvolenija svojeho orečnoho pana.

Podkarpatski Rusiny, poka imíli svoich knjazej, k druhim narodam primíriteľno, jesče svobodny byli, no pro poslídnem svojem knjazí, i ich načali uhnetati. Russki veľmoži-zemljany, pro lasku carsku, poperechodili na latinskij obrjad, s očen' malym izjatijem, a tak po prímiru pročich častej kraja, takožde uhneli i pozbavili svoj narod vsej svobody. Až i cerkov' jeho podverhli pod vlasť jagerskoho latinskoho archiepiskopa, na protiv zaključennoho kontrakta s Rimom!

Pod velikim hnetom, i naš narod vozmutilsja, srevoltoval, i v pervoj poloviní prošloho stolítija, povstala tak zvanna "zemplinska revolucija mužikov." No narod, vmísto borotisja za svobodu, palil-nisčil, ubival zemljanov, ženy, díti. Revoluciju sbili, a povstalcov tysjacami víšali i cílkom uhneli.

Uhorski Slovaki, jesče za Matthea Čak ostali uhnetenny. Sej heroj ich, poslídnyj sproboval bor'bu za svobodu naroda i za vostočnyj obrjad. Po sbiťju seho povstanija slovakov, renegaty ich veľmoži, perehnali narod na latinskij obrjad, a v nevolju shneli. Množestvo Slovakov, v čas reformacii perešlo, na prikaz svoich orečnych panov, na ljuteransku víru.

V Haličiní mužik, tak Rusin, jak i Poljak, bez najmen'šoho prava, stonal pod uhnetom svoich šljachtičov. Zemljane russki, s očen' malym izjatijem, poperechodili na latinskij obrjad. Šljachtiči strašenno sbytkovalisja na narodí, jesče i ključi cerkvej russkich otdali židam, na arendu. Ot tích potrebno bylo vymíniti ključi ko Bohosluženijam. To na Uhorsčiní ne bylo. Šljachtiči, formaľno dali ubožatisja svoim mužikam. Chlop, pered panami, do zemli musil klanjatisja, ba čto boľše, pered šljachtoju dolžen byl na kolína upasti i cílovati kolína i nohi jeho. Na to jesče stary ljudi pamjatajut v Haličiní.

Uhro Rusin hordyj byl. Ne kljakal pered nikim, a ruku lem svojemu svjasčenniku pocíloval, i to ne jak panu, no jak otcu duchovnomu.

Položenije mužika v Rossii, take same bylo, jak v Haličiní, može išči i hor'še.

Pri takich obstojateľstvach, o seľski školy, a ni mysliti ne bylo vozmožno. Pisati, čitati, svítskij čelovík ne znal. No i na što? Kohda i sami veľmoži, dvorjane, zemljane, nemeši-šljachtiči, ne lem stydalisja, no hnušalisja pis'ma. Pany so svoimi "šabljami" podpisyvalisja; do pis'ma deržali sobí, v svoich zamkach, pisarov i kapeljanov. Pis'mennosť skromno ukrylasja v monastyrí-kljaštorí, v kelii monachov i svjasčennikov. Tí musili, uže pro služby Boži i obrjady, naučitisja čitati i pisati. Jak že byl kto pomysliti moh, že narod prosvísčati potrebno bylo by?

O gazetach nikto nič ne znal. A rukami pisanny knihi, tak dorohi byli, čto ich lem v knjažeskich palatach, no i v monastyrjach mož bylo vidíti. A chranili, jak velike sokrovisče. Knihi cerkovny pisali, už to spisyvali sobí samy svjasčenniki i ďjaki. Molodež', kromi nauki christianskoj, i to na pamjať, nijaku inu nauku, ne sluchala, o takich besída a ni na vysokich školach, ne mohla byti.

Dobrodíteljami uhro-russkoho naroda, stalisja Marija Terezija, a išči boľše jej syn Josif vtoryj; sej prosvísčennyj i narod ljubjasčij monarch, kotoryj roskazom svoim otvoril pristup v svjasčeničeskij seminar i Rusinam, hde oni pered tím místa ne imíli; i pro klerikov-bohoslovov russkich, stipendii ustanovil, iz skonfiskovannych prevelikich majetkach monastyrej, tak mužeskich, jak ženskich. Pro to i latinskoje svjasčenstvo, nazyvajet jeho

frajmavrerom — svobodnym murarom. To ne pravda! On christianin byl, no ne farisej.

To pravda, što Josif vtoryj, prosvíščennyj čelovík byl, a darmojídov ne poterpil a ni v carskoj palatí, a ni v činovstvach — v urjadach, a ni v cerkvi, a narod boronil protiv nasiľstvij dvorjanstva, orečnych panov, a men'še seľske svjasčenstvo, protiv magnatov episkopov; voinstvo, protiv brutaľnosti oficerov. Jak to bezstoronny pisateli hovorjat o nem; on jednym stolítijem peredbich svoj vík, jednym stolítijem skorej rodilsja.

Iz razhovora Josifa (Controlgang Josephs d. II) s jednym rimo kaft. seľskim plebanom, iz orvjanskoj stolicy, soobšču slídujušče, dlja karakterizacii Josifa čisara:

— "Skoľko imíjete filialok?" — prositsja Josif.

— "Tri, vaše Veličestvo."

— "Išči kromí vašoj parochiaľnoj cerkvi, tri?" — Prositsja s hnívom. — "Neuviriteľno."

— "Tak vaše Veličesvto! V lítí, jak v lítí. No v zimí pri zaduvkach, a na vesní i v oseni, pri velikich vodach, v našich horach, ne raz ne vozmožno mi zaosmotriti umerajučich so sv. Darami."

— "Užas!" — Skričit čisar. — "A mene o tom do dnes' ne povídomlenno. Sam izslíduju ríč. No hore tomu, kto by ni byl on, na kom vina ležit!.... Seľskij svjasčenník jesť dlja svojeho vírnika, vsím vo vsem! Strašenno pomysliti, že o zizn' duševnu moich poddannych, tak neradivo starajutsja; i užas', što lem jeden iz moich poddannych, pro nedbalosť (neradivosť) vyšších kruhov, bez poslídnoj potíchi musit prechoditi na druhij svít!

Id'te k episkopu, skažiť jemu, što na moj roskaz, sej čas zašle vam pomočnika-kaplana, kotoroho sobí sam vyberete, i vyznačit dlja jeho uderžanije episkop platnju. O čem ja sam dovídajusja! Vy že ispolňajte vaši dolžnosti sovístno jak i do teper'! Tak hovorju, hore tím, kotorych vinovatymi najdu!"

Frajmavrer-svobodnyj murar (free mason), tak byl ne hovoril.

Dvorjanstvo, magnaty, episkopy, vysši urjadniki i oficery, začím merkoval na ich paľcy, nenavidíli jeho, — a uhnetennyj do teper' narod, ne moh porozumiti jeho dobrodušije, dobroželateľnosť i narodoljubije. Na škodu robotnoho naroda, sej dobrodušnyj knjaz' po korotkomu carstvovaniju pomer — nenavidimyj svoimi poddannymi.

Sej Josif čisarskimi, "patentami" — povelinijami roskazoval zakladati seľski školy, no k tomu a ni místa ne bylo, a ni učitelej. D'jaki zaňali, učiteľski posady, no učiti ne bylo hde, a ni koho, a vse ostalo po staromu, ibo revnyj pokroviteľ školy, prosvíščenija pomer, a knihi išči nijakoj ne bylo, dlja našich škol.

Jak na Uhoršciňí, tak i v Haličiní, ruch prosvíščenija naroda načalsja pomalu javljati, po revolucii madjarskoj, v druhoj poloviní pjaťdesjatych lít. No robotnikov malo bylo. Na Uhoršciní, meždu pervymi byl Duchnovič, no i toj maloj horsti prosvítiteljam, nesnosimy tjahosti stojali v dorozí, a naj tjažši iz storony samoho naroda.

Ne darmo povstala uže u starych Rimljan poslovica: "quem dii odere, praeceptorem fecere,"

što po russki: "koho bohi nenavidjat, seho učitelem sdílajut."

Narod naš svoim, ci to cerkovnym, ci svítskim učiteljam, vmísto zaplaty za trudy ich, najboľši prikrosti robil, taj robit; snevažat ich, ne za prosvítitelej, učitelej, dobrodítelej dítej svoich i samich sebe, no za svoich sluhov deržit, i s nimi i tak zaobchoditsja, jak s plačennymi sluhami! Blahodarnosť naroda?:

— "My jeho platime!" — No tu platnju, takoj i zavidit svoim učiteljam.

XLI.

STARYJ učiteľ pošol do penzii, jak posľidnij primírnik toj sorty. Takich teper už darmo by hljadati. No, i tí ďjaki, ne bez zasluhi. Mnoho porabotali na tom, što narod obrjada svojeho ne lišalsja.

Praviteľstvo, uže davno chotílo jeho otdaliti s posady i na jeho místce diplomovannoho učitelja imenovati, no pro razny pričiny, meždu kotorymi ne poslídnja byla jeho žena, osobenno že nedostatok sootvítnych prositelej, na stacii on lem daľše s roka na rok ostalsja v svojej staroj školí, na radosť i zadovolenije svoich srodnikov, svatov, kumov.

Nahanjal mudrosť, prosvíščenije v dítvoru, jak znal i rozumíl, po staromu obyčaju, ne holovoju, ale nohavkami. Sistema sija ne byla prijatna nohavkam, a chlopcam, što v tích nohavkach pravi v tot čas nachodilisja, išči menše. Díti, po vozmožnosti i protestovali, no što raz staryj pro to i svjatyj obyčaj posvjatil ot víka, protiv toho ne mohli nič sdílati.

— "Nove ne nastavljajme, staroho sja trimajme!" — I konec!

Po jedny díti utíkali iz školy, druhy ostali doma, zastupiti místce anhela chranitelja, pri kolyscí svoich menšich bratikov i sestríček, štoby ich ot

psoty, už to ot much zachraniti, — treti pasli jahnjata, abo husjata: v zimí pro moroz, zaduvku, komašni, hostiny i pr..... a tak staroho učitelja rabota značiteľno smen'šalasja. Ondnakože i tak čerez zimu tri-štiri spotreboval líski, ili pruty.

Otcove i mamy, cílkom spokojny byli s tím pedagogičeskim porjadkom.

— "Hja, a mene sja malo nabil?" — Tato v živom vospomínaniju, i prijatnom znaniju, že uže ne jesť školjarom, až i poškrabalsja za totu izvístnu pedagogičnu časť, svojej čestnoj osoby.

— "A za to, chvala Bohu, a ni jem ne chromyj, a ni jem sja..... nič ne naučil." — Potíšuje tato svojeho splakannoho naslídnika, choť pravi bídnjatko, a ni sidíti ne može, na toj časti svojeho hríšnoho tíla, s kadi v neho nauku i dobre spravovan'je vbivali.

— "Tak! Naj tja bjut! Naj tja bjut! Jesť po čím! A, mene ked byli nebili, Boh znaje, što bylo by z mene bylo?" — Sterat mama svojej don'ki slezy, bo sama ne može; zadnju polu kabatika, naterat sobí s dolonju.

— "Dobry časy byli!" — Chvaljat ljude. Pravda že! Osobenno pro to, že už pominulisja.

Selo polučilo ot verchnosti ostryj prikaz, stavljati novu školu. Až i plan krasnyj, maľovanyj zaslali čestnoj hromadí seľskoj. Už to svajsčenniku do ruk, a svajsčennik otdal škoľnomu urjadu, škoľnyj urjad rychtarovi: rychtar' otložil do seľskoj lady, poka notariuš prijde porciju vyberati, a tohda doručit jemu:

— "Ehe, pan notariuš, a tu jakis'ka pisemka."

Každyj otmahalsja, jak moh, a strisal s karku, jak znal. A s tím ottjahlosja budovan'je novoj školy, na paru mísjaci. I to lípše jak nič.

Namístnika porušal episkop: ci už načalasja budovati škola? Natariuša že vicišpan: što so školu? Oba vyšli osmotríti. — Nič! — Otpisali do verchnosti svojej, s tamady pošlo do korolevskoho škol'noho inspektora, tot hdes' v dorozí byl; po časí otdal ríč stoličnoj radí, s tamady zyšlo do sela. A tak krasnen'ko, minul rok za rokom. I to ne podlo.

Vyšla urjadova komissija. A, to dobrí i mudro bylo. Otmírjajut funduš, i tohda vyšlo na verch, že taka škola, jak na planí zroblenna, na teperíšnyj funduš nijakim sposobom ne možet zmístitisja.

Što tu robiti? Funduš, pri najlípšoj volí, ne dastsja ani natjahnuti, ani rozširiti. O paru mísjaci prišol roskaz, že selo musit obstaratisja, o sootvítnyj funduš. I to paru mísjacy potrebovalo, ibo ríč, až do ministerii pošla.

Hde funduša nít, tam budovatisja ne možno. To i pri ministerii uznali. Vyhnati s funduša na silu, nikoho ne vol'no, a ni pro školu, to i zakon priznal. Kupiti ne jest' hde. I poka to vse vyjasnilosja, snova minul jeden rok.

V luftí, vo vozdusí budovati ne mož, lem vozdušny zamki, a do takich zamkach díti ne mož, a ni s lískovu paličku nahnati. To cílkom jasno.

Snova vyšla komissija s grundbuchom. Tohda pokazalosja, što i tot funduš, što na nem vyvertatsja stara škola, ne škol'nyj, no žedljarka, kotru Marko uže davno s majetkom vjedno otkupil byl,

a za to porciju, uže vyše dvadcať líta platil. Marko funduš rekviruje sobí. Stalsja vekšij zakolot, jak byl.

Pravda, Marko by moh selu ne lem prodati, no i za darmo darovati jeden krasnyj funduš. Ne počuvstvoval by. No Marko ne choče. Dílo školy prišlo snova pred stoličnu radu. Marko i sam pritomnyj na zasídaniju, no so svoich fundušov ne choče pro školu ni jeden, a ni darovati, a ni prodati. Ibo bez funduša by gazdovstvo utratilo cínu — vartosť. Tak predložit sesii slídujusčij projekt; on znal, što choče.

V selí jeho, suť dva korčmy, što i pro boľše selo by primnoho bylo. Obí korčmy, prinadležat k jeho pan'stvu. On byl už davno kassiroval obí, no pro erar ne bylo vozmožno. Jesli erar jeden šinok skasuje, tohda on korčmu, v kotoroj syn Lajzera Šmuľ, išči boľšij sdirnik i lichoimec, jak jeho pomeršij otec, kačmaril, i s budoviskami daruje na školu. No erar naj zabezpečit jeho, i potomkov jeho, že v tom selí boľše nikoli v budučnosti, ne pozvolit nikomu druhu korčmu, abo šink.

Sesija s blahodarnostju prinjala žertvu Marka, i zakročila v toj riči u finans-direkcii. Selo, takim sposobom osvobodil Marko ot opasnoho lichoimca Šmulja, i ot jednoj korčmy. I postaralsja, krasnym sposobom, že Šmuľ musil iz sela na vsehda vyvandrovati.

Druhij rok selo chotjači — nechotjači musilo cíljam sootvítnu školu postaviti, pri pomoči praviteľstvennoj. Staroho djaka vložili v penziju. No i to ne išlo tak lehko, ne byl diplomovanyj; no

Marku odnakože, čerez ablegata i nadžupana, podarilosja jeho zaosmotríti s penziju, na osnoví toho svidíteľstva, kotoroje pered mnoho lítami, polučil na "potamfoljam-í" v Šarošpotoku.

Do novoj školy imenovali novaho učitelja.

* * *

Marko seľskich učitelej po mírí staroho ďjaka, ocínjal. Vo svoj čas, i on chodil do takoj školy. Mama jeho, choť pravda, za dvoma rukami chovala jeho i sebe, vyprosila u svojeho gazdy, žeby syn jej moh, čerez zimu, choditi v školu. On totu školu išči i do teper' ne zabyl.

Díti školʼny do neho, jak do čužinca i syna služnicy, na každym kročaju začepljalisja, zbytkovalisja nad nim. To prozviska nadavali jemu, hde kotre mohlo, to šoplo do neho, abo obmetali so sníhom. Tak s perva terpíl, posemu plakal i skaržilsja ďjakovi, ne pomohlo nič. Išči pohoršal sobí, bo i sam ďjak, vorožo otnosilsja ko nemu.

— "Ty ne s našoho sela! Za tebe nikto ne platit! Ta išči s toboju prichoditsja mi klopotiti?"

A vybil neraz, cílkom nevinnoho, za taki huncutstva, što jeho kuma, abo svata syn zrobil.

Marko už mamí svojej ne skaržilsja, ne hovoril nič, bo ona lem byla plakala.... No raz pochlopilsja, i jak jeho, syn rychtarov, napastoval, postavilsja do neho, a nemiloserdno nabil, choť pravi sam o mnoho molodšij i menʼšij byl.

S toho ale klopota nastala. Rychtarʼka so svoim synom na faru, i pri velikom plaču predstavila svojeho pobitoho synačka svjasčenniku. Chlopčisko nabrechal na Marka, že jeho nevinno napal,

koli on spokojno sidíl v lavcí. Druhij den' inkvizicija v školí. Marko i mama, vo velikom strachu, v noči už takoj chotíla so synom, iz sela utíkati, choť Marko jak šljuboval i tverdil, že rychtarov syn jeho prozyval, napastoval, i on lem boronilsja.

Do školy prišli vsí díti s cikavosti, svjasčennik, urjadovy, až i Furmanka, — boroniti svojeho Marka. Lem že na izslídovan'ju cílkom inakše vyšlo, a inšak vyzeral perestupok Markov. Díti pro otvažnosť i pokazannu silu tílesnu, vsí k Marku obernulisja, i dokazali, že on lem boronilsja, a že rychtarov syn zbytočnik, kotoryj každe slabše školʹske ditja bil, mučil, i pro to bojalisja, na neho skaržitisja.

Vyšli na verch vsí jeho huncutstva, pro kotory ďjak, hde Marka, hde druhoho štrofal, bil nevinno; a to on, jak rychtarov syn, vystrojal. A, toho ne malo bylo! Vybil oblaki v školí boľše raz, — dívčatam pod lavkami pozvadžoval kabaty, abo varkoči, chlopcam s motuzkom nohi, — tablu zamazal so salom, — učitelja okuljary s tintu, — do kresla učitelja zabil ostryj klinec, na kotoryj učiteľ sjal, za to dojedno bylo bite, lem on sam ňit, — druhij raz namazal učitelja kreslo s kolymazju, — do kolesok školʹnoj hodiny kloča napchal, — do peca civku zatkal rjandoju, tri dny pro to ne mohli pojti do školy, — do stola školʹnoho zaper kohuta, a jak učiteľ otvoril stol, ta ustrašennyj kohut učitelju na holovu vyletíl, — dajakomu psu hornec sdíl na holovu; druhij raz kotu na chvost bljachu, što ďjakovy vo noči dobri s rozuma ne sojšli, jak kot po pojdí čerčal, — ale

to isče ne stoľko toho bylo! A díti ne smíli jeho sraditi choť jaki bity byli.

— "A pro što vy to ne oznajmili panu učitelju?" — Prositsja svjasčennik.

— "Bo byl nas pozabijal."

Rychtar'ka stydalasja, a rychtar' takoj v skolí, s palicu urjadovu, natrepal synačka, i takoj jeho i domu bral, a obícal jemu išči i doma dašto dati. D'jakovi že zlostno skričal s dverej, pered vsími:

— "Kume, ďjaku! Vam by kozy pasti, a ne díti učiti!" — I trisnul s dver'mi.

No Marko i daľše ne imíl pered ďjakom počlivosti. Teper' zas' pro to hnívalsja, že taku han'bu poterpíl pro neho! Marko ne moh to zabyti.

A što o reformy i novy zakony iz novinok vyčital, ili čto na stoličnych zasídanijach slyšal, tomu ani slída ne vidíl v skolach.

Ach, hej! Počital, učtil professorov místickich škol, jak učennych, schopnych mužej. Pri školovan'ju svoich dítej, ne raz imíl sposob ich poznati. No seľskich učitelej, lem po mírí našich starych ďjakov ocínjal, a pro to ich malovažil, o nich s prezrínijem hovoril, i so pohordoju vyražalsja:

— "A ni ne pan, a ni ne čelovík." — No, išči i iz druhoj storony utverdilsja v svojem sudí.

Že i na protiv toho don'ki svojej, pozvolil končiti preparandiju? Ta vot, naj učitsja, što choče! Bodajsja učila. Seľska učiteľka s nej jednak nikoli ne bude, na takij chlíb ne imíje potrebu.

* * *

V zimí, toho samoho hoda, jak Markov syn Jurko okončil hospodarsku školu, a Uľča vyšu

učiteľsku, prišol i novyj učiteľ v selo, v novu školu. Díti Markovy uže jeho tam našli.

Okolo dvadcať tri-štyri lítnyj molodyj panok, jak Marko žení o nem hovoril: — "Chlopčisko." — Krasno odítyj, serjoznyj, a blídyj i tonen'kij, po imeni: Stefan Javor, diplomovannyj pívce-učiteľ.

Jesli by byl Marko imíl isči školny díti, to pevno že novomu učitelju, a može i sam sobí, byl ne malo klopoty narobil.

— "Čudujusja, jak lem mohla verchnosť, do našej školy, takoho 'chlopčiska' vyslati? Što počne on s tími rospuščennymi dítmi? V jeho ruki, a ni líska ne pristane."

On i sam ubiždennyj byl, že seľski díti, lem siľnoju rukoju mož v porjadku uderžati, a v ich holoví lem stoľko ostanet v pamjati, skoľko v nich s líščinu, abo berezovym prutom, dastsja nabiti.

— "Ked ale otec duchovnyj, ne imíjut nič protiv neho, naj tam sidit, poka sam ne uteče!" — Hovoril daľše i prezríteľno kivnul s rukoju.

XLII.

TEFAN Javor, diplomovannyj pívce-učiteľ, jak svajsčennik narodu oznajmil, jednu subbotu, pervoho februara, na samy fašengi, zanjal učiteľsku posadu. Cíle selo, s cikavosťju ožidalo svojeho novaho učitelja i ljubopytno doprošalisja jedno-druhoho:

— "Kto, čij, jakij, skadi?" — No nikto o nem v selí ne znal, ne slyšal nič.

Zaslali po neho, jak u svjasčennika pis'menno prosil, jednu furu, — drabnjak, — do místa. Vse imínije bylo: jeden kufer, stol, paru kresla, jedna kanapa, kotoru na noč v posteľ moh porychtovati, mích so zaholovkami, lada s knihami, paru kuchen'ski graty, i hušli-skripki.

Poskladali s voza v učiteľske pomeškan'je. Ne privítalsja s nikim, ne prosil ot nikoho nič, ljude pozbíhalisja okolo voza, ne vyšol k nim, ne besídoval s nimi, zapersja do svojeho byvanja, a ni isči furmanu na počestne ne dal. Ne dobrí! Doprošajutsja furmana, što i jak?

— "A ci ja znam, što za privilija? Za cílu drahu ni slova ne prohvaril, nič sja ne vyprošal .... Ja dobrí ne zamerz, a on sobí hvizdal .... Taj i konička zmerzli, ... a, ci chotíl zajti do korčmy zahrítisja? ..." Spljunul.—"Pfuj! Choť lem by poharčik palínki roskazal čelovíku! Vjo!" Merzko zahnal domoj ....

Ljude išči vyzerali učitelja novoho. No jak lem ne chotíl javitisja, poroschodilisja. Učiteľ porozberalsja, naklal drov do peca, poroskladal graty na svoje místce, povymital komnatu, umylsja i pošol do svjasčennika, predstaviti sebe.

Svjasčennik uže iz molodsoj verstvy, kolo tridcaťšesť-sorok lítnyj; po smerti pokojnoho staroho prišol. Díti ne imíl, v tichosti žil so svoju slabovitu ženu. Ne hospodaril, farskij orek dal ljudjam, za polovinu síjati, a k dvom korovkam deržal jednu služanku. Sidíl meždu svoima knižkami; dolžnosti svoi točno končil, do seľskich zaležitostjach ne míšalsja. Jeho zabavoju byli sčepy, i pčoly. Do Markovych s žinkoju raz-dvaraz zašol, boľše ne chodil ani do svoich sosídov, i do neho malo kto zašol.

Ot svjasčennika dovídalsja o svoich dolžnostjach, obyčajach. Pani zaprosila jeho na večerju, s podjakovan'jem prinjal pozvanije; pod čas večeri, išči jedno-druhe pohovorili, a tak povernulsja domoj. On spokojnyj byl so svjasčennikom, a tot s ńim.

To jeho perva posada. — Tak! On teper' uže doma. V čužom selí, meždu čužimi ljuďmi načinajet svoje zvanije, na kotore čerez stoľ líta prihotovljalsja, učilsja. Vojennu dolžnosť svoju ispolnil, i jak dobrovoľnik, otslužil jeden hod, a složil oficerskij ispyt. Dobrí ponjal tjaželosti, jaki jeho po takom predšestvenniku, ožidajuť.

On znal, što vse s načala, s počatku, rospočinati musit, i složiti novy osnovy svojemu učinkovan'ju. Ne prišol v ohorod, hde sad uže zasažennyj so

sčepami, cvítami, no v husčavu, hde vpered vse dikoje musit vykoreniti, zemlju obrobiti, kameni, pni vyortovati, červakov vykoreniti, — až tak može začati saditi, pracovati vo vinohradí narodoprosvíščenija.

Dítej ne bojalsja, oni možut byti rospuščenny, svojevoľny, no v hlubiní serdec dobry suť. Boľše neprijazni ot ich neukich roditelej ožidal, i spodívalsja.

Vyderžati, až do konca, ne čudovatisja, ne divitisja nad ničím, osobenno že, ne zastanovitisja nad neblahodarnostju i surovostju naroda! To sobí predprinjal.

Na Utreni cerkov nabita byla ljuďmi, choť by na službí, ljubopytnym narodom. Učiteľ novyj spíval spokojno, bohoslužen'ju sootvítno. Holos jeho ne byl siľnyj, no prijemnyj bariton. S tím byli zadovolenny, choť spívati s nim ne mohli, ibo ne znali arii, jaki on začinal.

So starym ďjakom, to inšak bylo. On lem začal perve slovo pisni, dívčata už tjahali, jak na organach, no tak rostjahovali, že ani najlípšij kolymazjar' tak ne byl potrafil. Darmo prosil, kričal svjasčennik, nič ne pomahalo, oni lem rozvlekali, jak by ich byl dakto lem za to platil. To obačil novyj učiteľ pri utreni, na "Slava vo vyšnich Bohu". I predprinjal sobí, porjadnyj spív zaprovaditi v cerkov'.

Svjasčennik, po propovídi, nakazal dítjam porjadno choditi do školy, bo inače, dlja zakona, pokutovanny budut . . . Što? Uže zas' nove? No učitelja, na jeho pros'bu, a ni ne predstavil naro-

du, a ni ne vručil v ich lasku. Što mudercam nijak ne ljubilosja. Jak že, koli oni jeho platjat?!

* * *

V ponedílnik, vsí díti pojavilisja v školí; ne iz prevelikoj žaždy za prosvíščenijem, ne iz zahiblivosti za naukoju, no s cikavosti. Ne jednomu až i snílosja s novym učitelem, s dolhu lísku, ili s berezovym prutom. Díti idut besídujuči v školu:

— "Moj njan'o hvarili, že teper' už na horochu budeme kljačati."

— "Ba ne pravda, bo moj tato hvarili, že na bobí."

— "A moja mama povídali, že teper' nam už i ucha podkručat." — Chlopec takoj sobí poobmatkal ucha, že ci na míščí suť, a ci dobrí trimajutsja.

— "A moj dído hvarjat, že s nas sedem skory sodre."

— "Hej, skoru ne mož sderti, lem zlupit. Ale varkoči nam pootderat." — Oduševljajesja jedna s mudríjšich.

Na tí pobuždajuči besídy, ne jedno bylo vdjačno vernulosja domu; no uže neskoro. A i mama, tak i tato, chotjat znati, što bude s nimi robiti? Povchodjat v školu tichon'ko, jak išči nikoli, posídajut v lavki i zazerajut na dveri, koli, a s jaku paličku vojde k nim novyj učiteľ?

A on vošol bez palici, bez pruta, ani remen' ne imíl v rukach. Neuvíriteľno!

— "Same perše, dítočki moi, pomolimesja. Postavajte. Tak! Znajete "Otčenaš?" — Kivajut s holovami, že znajut. — "Dobrí! A Bohorodice

Dívo?" . . . Dobrí . . . A "Víruju?" . . . . Znajete? Ta vy moi dobry, krasny dítočki. No . . . Vo imja Otca, i Syna, i svjataho Ducha. Amin'!" . . . I Provadit ich sam v molitví, po malen'ki, . . . tu ispravit, . . . tu dopolnit! Dítočkam až oči blestjatsja, ot radosti, že tak dobrí ide.

Prositsja každoho imja, zapisuje vo veliku knihu. Jedno pohlaskat, druhomu dašto dobre skaže, treťje pochvalit. A, ne kričit, ne hnívačij, ne natíhuje ucha. Lísku, a ni prut ne vidno v školí. Díti uspokojatsja.

— "A teper', posluchajte, dítočki moi, skažu vam jednu krasnu pripovídku . . . Hde bylo tam bylo, za červennym morem, za bílymi horami, pod zelenym lísom, pri serebrjannym potočku, žila jedna bídna mati, s četvero dítočkami. Tato im davno pomerli, išči jak dítočki maly byli. Oj, jak oni plakali, za svoim dobrym otcom, kotryj ich ljubil, nosil na svoich rukach, pracoval im na chlíb . . ."

I rospravjal im svítlo, rozumíteľno, jasno, dítinskomu rozumu ponjatno, jeho duševnym čuvstvam pristupno; a krasnymi svojstvami, dobrodíteljami ukrašal pripovídku svoju; a jak do jednoho vínca zapletujut vsjakoho roda cvítki, on takožde pomístil v razhovorí svojem: Božu pomoč', dobrotu roditelej, mily, želajemy svojstva dobrych dítej, bratskuju ljubov' . . . .

— "Utratili svojeho ljubimaho otca! Mamočka ot žalju pochvoríla, dítočki slaben'ki byli išči, ne bylo komu pochovati dobroho tatka. Mama s dítočkami pokljakali okolo pomeršaho tatka tíla, i horjačo pomolilisja o pomoč', k Bohu . . . . Boh

vyslyšal ich pros'bu! Ibo mama dobra byla, a dítočki poslušny i tichon'ki; jak anhely chraniteli, vzjali ich molitvy na svoi kryla, a pozberali slezy bídnoj vdovicy i sirotok, v zolotu času, a otnesli ko tronu Božomu, i uprošali Boha:

— "Hospodi Bože naš i dobrotlivyj otče bídnych ljudej, tu predkladame, pered Tebe, veliku nuždu vdovicy i sirotok, prizrij na nich miloserdno. Smoť jaki ich pros'by sčiry, a slezy čisty, podaj im laskavo Tvoju pomoč'! . . . . Boh vysluchal anhelov prošenije i slezy mamy i dítoček. Poslal svojeho anhela im na pomoč'. Anhel sletíl na zemlju, pochoval pomeršaho otca, a nad hrobom jeho zasadil duba, žeby v jeho tíní otec moh spokojno spočivati, a solnečko ne peklo, dožď ne padal, sníh ne kuril, na mohylu jeho . . . Díti i mama nasadili na hrob cvítočki, oklali jeho travnikom, k holovi postavili derevjannyj krestik, a často chodili molitisja, k hrobu tatka svojeho . . . Dítočki sirotki i daľše dobry ostali, sluchali mamočku, pracovalo každe, što mohlo. Pro to im Boh dal zdorovja i vozrastali . . . . V sadí, okolo ich maloj chaty, pokopali zemlju, nasadili ovoči: čerešni, jabločka, slivki, hruški, síjali sobí na chlíb, na odív, na zimu. Stromiki ovočny skoro vozrosli, načali roditi, a ptički im spívali po sadí . . . Hnízdočka ne rušali, bo to hrích psovati ptašatka, ibo oni pustošat, nisčat červakov-chrobakov . . . . I za to byl ich sad tak čistyj i bohatyj. . . . A kromí toho sberali po lísí, po poljanach jahody, maliny, huby, oriški, zílja i otnesli do místa prodati bohatym, i krasny hroši prinošali domoj . . . Čerez zimu, koli na polju

ne bylo roboty, prjali, tkali, šili; i tak mali vse što im potrebno bylo . . . Jedno druhe ljubili . . . Bez pozvolenija mamki nikotre ne išlo nihde . . . Ked prišlo dakotre s polja, abo s místa domoj, vsehda pozdravkalo mamí: Slava Isusu Christu! A mamka im otvíčala: Vo víki Amin' . . . . Ked so staršim ostrítilisja, vsehda pozdravkali . . . . Nikomu zloho nezrobili, nič nikomu ne ukrali, ibo to han'ba i velikij hrích. Bídnijšoho spomohli, kalíku, staršoho ne vysmíjali, ale isči požalovali. Meždu soboju ne vadilisja, ne bilisja nikoli, no odno druhomu pomahalo, lem hde mohlo. Večerjami posidali okolo stola, a učilisja čitati, pisati, rachovati, žeby s nich mudry ljude byli, a pozdnijše čitali krasny knižočki, i učilisja, jak to druhi ljudi žijut na svítí, jakij to krasnyj velikij svít, jak to Boh premudro sotvoril naš cílyj svít. Boh im pomahal, a na poslídok bohaty ljude stalisja s nich. Imíli vse, što im potrebno bylo i

— "Jak ich mamočka pomerla, horko plakali za neju. Už ne bylo komu ich pohlaskati, poljubiti; mama požehnala svoi dobry dítočki, i zatvorila oči na víčnyj otpočinok, a anhel Božij snova prišol v ich dom, vzjal dušu dobru na krylach do carstva nebesnoho, a tílo jej pochovali pri sčirych molitvach k tatovi . . . . A na jej hrobí vyrosla bíla ruža, jak znak materinskoj ljubvi. A siroty i daľše žili v ljubvi, v pokoju, no uže rozdílilisja. Postavili pro každe okremnuju chatu i tohda už načali nazyvati ich misce: selom. A jak už ich boľše bylo, postavili i krasnu cerkovku, žeby imíli hde Bohu molitisja . . . . I školu, hde ich dítočki chodjat

učitisja, čtoby znali, jak treba bohobojno i sčastlivo žiti . . . ."

No on to krajše rozpravjal jak tu opisati možno. A dítočki zadivlenno prisluchujutsja, rozumjat vse; v ich dítinskich dušach, isči roskošnijše vyobrazilosja. Hde dašto žartovlive zamíšal, solodko zasmíjalisja, holosiki ich zvenili, jak vesely zvonki, a hde smutne prišlo dašto, jak smerť mamki, i plač sirotok za neju, i oni uže uterali svoi oči. Hde o dobrych dítej priličnom spravovaniju hovoril, pritakujut s holovami . . . .

— "Jak že pozdravite, dítočki moi, vašich rodičej, koli prijdete domoj iz školy?" — Čudujutsja; no jeden mudrijšij bystro kričit:

— "Slava Isusu Christu!"

— "Tak moje ditja. Pravda, že dobry díti tak zrobjat."

— "Hej!" — Kričit cíla škola radostno i veselo, že oni to znajut.

— "A na ulicí ci pozdravljajut dobry díti staršich?" — Prositsja daľše.

— "Hej!"

— "No a jak?" — Už to ne znali.

— "Samo tak: Slava Isusu Christu!" — To už oni s nim kričali.

— "A ci dobry dítočki kričat po ulicí, ometujutsja sníhom, bijutsja?"

— "Nít!"

— "A, hej že tichon'ko besídujuči idut sobí domoj?"

— "Hej, hej!"

— "Teper', moi dítočki, stan'te, i pomolitesja.

A tak pojdete krasnen'ko, tichon'ko domoj. Pozdorovite rodičej vašich doma, poobídajte, a o jednoj budete v školí. Hej?"

— "Hej, hej!"

Tak i bylo. Díti tichon'ko idut k domovi, ani ne barz rozhovorivajut, pod vplyvom pervych hodin, rozmysljajut nad pripovídkoju, i nad učitelem. A ni pruta, a ni líski, a hlaskal očami, i rukoju?! Pojedny radníje byli, a ni na obíd ne išli, lem sluchali daľše i do noči.

Pred tím, jak pacjata, krikom bížali dverjami iz školy, slabšich až na zemlju povaljali, a teper' parami, tichon'ko, bez krika, bez prozyvan'ja, plaču! Čuvstvovali, že oni teper' lípši, jak byli. A jak doma vstupili v chižu, pozdorovili svoich domašnich:

— "Slava Isusu Christu!" — Rodiči ot zadivovan'ja, až i otpovísti zabyli, pomysljajut:

— "A, to što?"

Díti vymahajut čím skorše jísti, 'bo o jednoj v školí majut byti:

— "A, to što?"

Poslí obída vsí v školí. Učiteľ začnet s molitvoju, tak prijde azbuka, zas' korotka pripovídka, a potomu spív .... Druhij den' už i tí v školí, čto pered tím, nijak ne chodili.

V nedílju na službí Božoj, boľši díti spivajut. Vsí prišli, choť v cerkvi zima. Ne ide išči cílkom dobrí, ale už poznati ruku dobroho provodnika. Vozrosly dívki merzjatsja, že ne možut rostjahovati, a novy arii učitelja ne znajut išči. Po tyždnju díti ne chotjat nijakim sposobom ostati doma, pri

kolyskí malych, i bez jídla utíkajut v školu. Doma pered lihan'jem, i jak rano postavajut, bez nahanjanija rodičov, moljatsja sami. Po ulicí perestal krik, bijki, prozyvan'je, kljatva, škaredy besidy. Staršoho pozdorovjat. Za žebrakom ne huckajut psov, ni ne mečut kameni. Ot rodičov vymahajut hroši na paper i na knižki:

— "A, to što?" — Čudujutsja ljude.

— "A, to što vyhaduje s vami?" — Prositsja ne jeden rodič merzko i nedovírčivo.

— "Nič!" — Díti sami vidjat peremínu, no rodičam iztolkovati ne znajut. Rospravljajut, že što bylo dnes' v školí, no rodiče s toho ne možut na kraj vyjti.

— "Obabonil, omamunil, očaroval díti!" — To mnínije boľšinstva, ale na holos vyskazati ne osmílilisja.

Škoľnoj rady predsidateľ i s ženu, najboľše izumlenny, pro svojeho chlopca. Smínilsja na čudo: poslušnyj, nezbytočnyj. Štos' s nim ne v porjadku? Ci ne chvoryj?

— "Iď na faru i porad'sja s panom!" — Radit Perohanja. Pošol i vyskazal svoju nespokojnosť.

— "Majte sposob, Ivane!" — ne chotíl jemu povísti, že: ne buďte šalennyj. — "Vy predsídateľ novoj škoľnoj rady, imíjete pravo, a i dolžnosť vaša, školu dozerati."

— "Po pravdí, pane prevelebnyj, ja sam cílkom spokojnyj s chlopcom. Tichen'kij, sluchat. No, znajut, jaka moja baba: iď, taj iď, bo tak i hevtak. Hryze v ucho, ne mož sja jej pozbyti, a ni uspokoiti ju. Ci by ne zrobili lasku, a ne zazríli?"

— "Ja chožu do školy, lem stoľko jem pomerkoval, že vsí díti spokojny, tichon'ki. Poljubili sobí učitelja, on s nimi dobrí zaobchoditsja, pro to ticho, ochotno učatsja .... To vse, že dobroho učitelja sme polučili ... Hej, na druhij tyžden' prichodit natarijuš, porciju vyberati. Tu imíjete spisannyj rozmet, na školʹny potrebnosti. To konečno do grajcara vyberete .... A tu že mate, vykaz, tích dítej, kotorych rodiče porjadno ne posylajut. Nakažʹte im, že teperʹ lem napomjanuty suťʹ; po druhij raz hroševo budut štrofanny. A ked to ne pomože, ta i do berjatinca možut prijti. Zakon ostryj! Vy otpovidajete za porjadok!"

Predsidateľ školʹnoj rady, lem s holovu pokival, a pomyslil sobí:

— "To ne dobrí, s toho psota bude!" — Taki porjadki i jemu ne ljubilisja.

I u neho četvero dítej, s tích dvoje v školí. Takim sposobom ne bude kto malen'ke kolysati?" Žena pri krosnach, variti, rajbati, šiti. Kto zakolyše male? Aha, žena! Prišlo jemu na myseľ, že on pre nju i pro chlopca prišol narokom na faru. — "Už lem naj prijdut, do toj školy." — Prosit, že by doma moh babí rachunok dati.

— "Jesli vam tak potrebno, poďme."

Okolo desjatoj bylo. Svjasčennik i predsídateľ školʹnoj rady, prišli k školí, i vošli v koridor, v síni, pered dveri školʹny. V školí tichon'ko, lem učitelja holos čuti. Besíduje dítočkam pripovídku o ljubvi bližnich. O jednoho školʹnoho chlopčika, kotoryj chvroyj ležal, a mama jeho bídna vdovica byla, i ne mohla jemu pomoči, bo ne bylo s čoho

líkarja zaplatiti, a ni medecinu-líkarstvo kupiti, 'bo a ni isči ne imíla jeho s čim pokormiti. Dítočki chodili potíšati svojeho kamarata, rospovídali jemu, što učilisja v školí, žeby v nauki ne zaostal, i prinošali jemu iz svojoho jídla, što lípše dostali sami. A tak naprosili svoich rodičej, i tí poskladalisja i dali líkarja privesti s místa k chvoromu. I on v korotkom časí vyzdravilsja. Dítoček radosť prevelika byla. Očen' rozumiteľno i dobrí rospravljal tot učiteľ. Na koncu díti zašumili:

— "Ach, ach, jak krasno!"

— "A vy, dítočki, što by ste zrobili, ked by s vas dakotre pochvorilo?"

— "I ja by pošol k nemu, — i ja by mu prines jísti, — ja mjasa, — ja jabloka . . . ." licitujut díti, jedno a druhe.

— "Tak treba robiti dítočki moi! A teper' dítočki zaspívajeme sobí."

Učiteľ vzjal hušli-skripki i začal ihrati. Dítočki tichen'ko sluchajut.

Taka prosta, seľska dítina, ne rozumíjesja do muzyki, ne ponimaje s nej nič, ibo a ni ne slyšalo isči muzyku, kromi ciganskoj, na vesílju. No písn' narodna, kotora iz duši naroda vozbudilasja, hladka, jednoducha, vkradesja, vlestitsja do serdca dítiny, porozumíjut ju. Taka skromna, zvonka, prijatnoho ducha cerkovna písn', vozdvihajet serdce dítiny; jak by lem prosto iz jeho serden'ka, jak iz čistaho žerela prolivalisja, protekali holosy; trohajut jeho dítinskoje čuvstvo, voskričit radostno, i vožželanijem slyšit vo vnutrennosti duši-serdca,

šušot lísa, spív ptiček, čerkotan'je potočka, poduvan'je vesnoho vítrika, spív-osannu anhelov.

A molodyj učiteľ, prijemnym svoim baritonom, spívat, pisen' za písnju i soprovadit na skripkach holos svoj: o maloj chatí, o zelenom lísí, o cvítnom luzí, o horach Karpatskich .... A drobnaja dítvora, školʹary ponjali jeho. Ne rozumíjut čuvstva serdec svoich, no tak prijemno, milo im slyšati štos' take, što ne ponimajut, no blaženno čuvstvujut.

A jak učiteľ složil hušli-skripki s rukach, i jeho svítly oči pohlaskali, tichon'ko sidjasči dítočki s ljubovju, bojazn' ot serjoznoho učiteľa prolomitsja, jak led na tichom ozerí, pod teplymi lučami vesnaho solnca. Díti popozerajut, jedno na druhe, v očach so slezami radosti, i vyraženijem udovoľstvija i dítskoj ljubvi, povyskakujut s lavok, bižat sviskajuči, smíjučisja ko kreslu učitelja, hde on sidit is ulybkoju smotrit na radostnuju dítvoru.

Svjasčennik ljubopytno otchilit-otvorit malo školʹny dveri, i s predsídatelem prizerajutsja v školu. A tam vidjat, jak díti okružili učitelja sidjasčoho, jedno čerez druhe usilujetsja dostatisja k nemu, cílujut jeho ruku, odeždu, a jedno otvažnijše chlopčenja vylíze učiteľu na kolína, obojme šiju, cíluje lice jeho, druhi hlaskajut, dotikajutsja jeho, s otdannostju, jak svojeho staršoho, silʹnoho velikoho brata, kotryj može i znaje chraniti, provaditi svoich malen'kich bratov i sestrički, i tí spustjatsja na neho smílo, s dovírijem. Neobyknovennyj obraz.

Ivan, tot tverdyj seljan, prolknul raz-dvaraz,

jak by jemu štos' v hortan' vlízlo bylo, zadivlenno vzrítsja v oči svjasčennika, pojme jeho ruku v svoju hrubu, ot pracy mozoľnu ruku, sčiro stisne i tichon'ko šepče:

— "Pane prevelebnyj, naj zaprut tichon'ko dveri. Poďme. Tu dozerati ne mame što, a ni ne potrebno!" — Vyšli na drahu. — "Rozmet do ostatn'oho grajcara pozberatsja . . . Na Boha ich poručam!"

I s tím išli domoj. Škoda, že s nimi i Marko ne byl!

Ivana žena, neterpezlivo prositsja muža:

— "Što že jes' okončil?"

— "Nič! A ni ne jesť što končiti. Buď spokojna, díti naši v dobrych rukach, v lípších, jak byli!"

O tom, što vidíl, ni slovo ne hovoril žení, žeby zas' dajaki pletki ne narobila.

* * *

Díti iskrenno poljubili svojeho novoho učitelja, jak lem díti ljubiti znajut. A rodiči načali považati jeho.

Svjasčennik rospovíl to i Markovi, kotoryj lem s holovu pokival, a daľše, choť pravi ne zlobno, no cholodno otnošalsja k učitelju. Pro što? Sam byl ne znal zkazati pričinu. Choť on sam trudoljubivyj i spravedlivyj, točnyj čelovík byl, no staryj i konservativnyj, a jak takij, ne lehko dal k lípšomu perekonanju poprovaditisja. Zavzjato deržitsja svojeho mnínija, jak mužik. Može byti že i inšu pričinu imíl i pro inoje osuždal seľskich učitelej.

A može merzilo jeho, što proročestvo jeho ne vypolnilosja, a novyj učiteľ, ne lem ne utek iz

posady, no na protiv toho, díti poljubili, seljane považali, a verchnosť cínila Javora.

— "Chvaliti den', otče, až jak solnce zašlo za horu!" — Otpovídal svjasčenniku.

— "A ja uže rano zvyk osmotriti solnce vychodjače, i malo koli sklamalsja v dnju." — Otpovídajet svajsčennik. — "Mi prichodit suditi s toho, što sam vižu pered soboju. — Sej molodyj čelovík, dlja mojeho mnínija, rodilsja na učiteľstvo, i mož na neho spolahatisja."

— "Pamjatajeme tože, otče, na toho učitelja, imja jeho uže zabyl, što jeho kurentovali i žandare hljadali po cíloj krainí? Ne tak davno stalosja. V sosídnom okrestí, zanjal na dvoch filialkach učiteľsku posadu. Nabral s papirovoho sklepu na sčet svojeho svjasčennika, na boľšu summu, vmísto škoľnych ríčej i knižok, vsjaki durnici, a tak napožičal ot gazdov, ot kotoroho skoľko moh vyderti hroši, v arendu podaval oboich svoich škol oreki gazdam, dakotru zemlju i trem-četyrem, pozberal pínjazi i propal. Jak pozdnijše vyšlo na verch, utek v Ameriku . . . ."

— "Tak, pamjataju. Toho panička i lično jem poznal. No vam brate Marku, znati potrebno, što sej ošukanec, lem takij prostyj, jak hovorjat, — "zbíjsvit" — byl. Byl tot i financom, a Boh znaje isči čím, no učitelem ne byl, diplomu ne imíl; prinjali v školu, za seľskoho učitelja, s nuždy, ibo na tu posadu, porjadočnoho, diplomovanoho čelovíka, polučiti ne mohli. S takimi bíhlecami, našeho Javora srovnjati ne možno, no a ni ne svo-

bodno. Naši učiteli, osobenno že naš učiteľ, serjozny, čestny i trudoljubivy muži."

Javor znal mnínije Marka i pro to v jeho dom nijak ne vstupil.

* * *

Uľča, lem što domu prišla, sejčas chotíla do verchnosti pros'bu zadati o posadu, jak spomahateľna učiteľka do jednoj vyssoj školy. Marko na to serjozno, no rišíteľno otpovíl:

— "Ja ti za to pozvolil končiti preparandiju, žeby jes' sja učila, a ne pro to, štoby jes' jak učiteľka hljadala chlíb svoj. Po mojej i maminoj smerti, možeš' robiti što chočeš'; poka ja žiju, ja tvoim otcom choču byti.... Teper' doma už i Jurko. Ci by jes' chotíla vsju domašnju robotu, na mamu zvaliti? Ona už ne moloda, a napracovalasja už dosť na vas. Vpročem, ono tobí ne poškodit, jesli naučiš'sja dom čestno provaditi. Marta pojde isči jeden rok do školy, a ty ostaneš' pri materi!"

Na Jurka pyšnyj byl. Nezavisímyj, svoj vlastnyj pan, komu nikto ne roskazuje, no ot koho každyj zavísit. Učennyj chlop!

Jurko, takoj pervy dni porozhljadalsja po majetku, hev-tu vyprošalsja otca i staroho gazdy: što-hde i jak roditsja, skoľko moloka nadojat, skoľko prodalosja s toho, i iz seho? Dokladno poobzeral statok, jeho vartosť, jeho sersan, hospodarski budoviska. Vse do najmen'šoho poprezeral, považil.

A tak vyrobil dokladnyj plan, k sistematičnomu gazdovan'ju s potrebnym zarjadom, mašinami,

budinkami. Vyrachoval točno vydatki novoj sistemy. A tak sjal sobí s otcom, i jemu vse osnovno peredložil; hde potrebno bylo vytolkoval. Jasno, točno, že otec čudovalsja nad tím, jedva osemnadcať lítnym synom, nad jeho učenosťju i energiju. Summa ne mala vychodila. Potrebno bylo vysše dvadcať-pjať tysjači koron.

No, takoj i to dokazal, čto vse, až i pri serednem urožaju, uže pod šesť lítami, do čista vozvernetsja, i vyplatitsja; kromí teperejšaho obyčajnaho dochoda.

Pri nedostatku čeljadi, i pri vysokoj, platni rabočich ruk, ked lem hospodarstvo poterpíti ne chočet, musit byti nova sistema založenna. Mašiny dolžny zastupiti robotnikov.

Staryj Marko, prizvolil potrebnu summu synovi, a otdal jemu pravlenije majetka.

Jurko pojíchal v hlavnyj horod s pomočiju svojeho byvšaho professora akademii hospodarskoj, sam vyberal potrebny mašiny: k moločen'ju, síjanju, na čisčenije zerna, pluhi, borony najnovšoj sistemy, tak samo moločny i dojny sosudy; do šmytni potrebnyj sersan. Pod dozorom staroho, sprovadil dobroj sorty hollandski dojny korovy, choť pravi i ich krasny i ne podly dojki byli. Pobudoval k tomu potrebny budinki, a stary sootvítno perepraviti dal, a tak načal hospodariti, po svojemu učennomu sposobu; no bez porady otca i gazdy nič ne načinal.

O paru mísjacy, uže poznati bylo jeho šikovnu ruku na dvornom gazdovství, na chudobí.

Pervyj staval, poslídnyj lihal; bystrymi očami on

vse dozríl, pomerkoval, uvidíl; pered nim, nič ne mož bylo ukryti, zataiti. Bez neho ne mohlo, i ne smílo nič statisja. Rachunok provadil iz vseho do poslídnjoho hellera.

Otec vidíl serjoznosť, usilovnosť, no i znan'je osnovnoje Jurka, s udovoľstvijem spustilsja na neho, i s ochotoju pomahal, poradil jeho. Jurko, pri vsích trudach veselyj, zdorovyj byl. Najboľšu radosť zrobil jemu otec, jesli s nim vyjízdil na ich krasnych žerebcach, osobenno v místo. 'Bo to i dva krasny mužčiny byli. Staryj, sídyj otec, v svojej pristojnoj, prostoj odeždí, a molodyj syn odítyj, choť dajakij magnat. A toty dva pyšny žerebcy! Ne jedna pan'ska dívčina zabyla oči na Jurkovi. Krajšoho chlopca, smaljovati ne bylo možno.

— "Aha! Prostyj nabob*)!" — Šeptali místčane. — "So synom". — A, s učtivosťju zdravkali tím dvum chlopam.

Mama, Katuša, ne raz hovorila synu:

— "Jurku, ne primnoho to na tebe? Že by jes' pozdnijše ne poterpil na zdorov'ju!"

— "Mamočko moja doroha!" — Vytjahnesja pered neju. — "Boľše ne robju, jak možu, i jak mi dobrí upade." — A otcu raz pri stolí, hovorit:

— "Tatku! Ne myslite, že hospodarstvo moje zvanije, že Boh mene lem na to sotvoril? Je na možu sobí predstaviti, že jakij to by iz mene svjasčennik byl, abo što inše? Ne myslíte?"

— "To pro to, bo ty čista chlopska krov'!"

I Uľča ne otpočivala, po učen'ju-mučen'ju stoľkich lít. I ona ljubila zemlju, a jesli už ne mohla,

*) Nabob—očeň bohatyj; bohač.

po polju pracovati, jak hospodarski dívčata, to zarjadila sobí s pomočju brata, boľšu zahorodu, na cvíty i zeleninu. Kohda ne byla v kuchni, okolo materi, v sadí pracovala; sadila, kopala usilovno, choť by lem ot toho zavísila jej budučnosť i sčasťje. A Martusja po-pri nej, jak prišla iz školy.

Večerjami, osobenno v nedílju, v svjata, čitali jedno-druhe rodičam, abo muzykovali; Uľča na pijaní, Marta na skripkach. A, krasno hrali obí.

— "Popočko moja, vidiš', jesli by my to byli tak znali?"

— "U nas ne bylo časa na takoje, a ni místa. Kudeľ, motovilo, krosna, prajnik,... . i to ne poslídnja muzyka byla pro nas."

V nedílju, v svjato, to jedna, abo druha ostala doma, na dom merkovati i variti, a s čeljadi jedna dívka pomahati, vyslužiti; jeden sluha že merkoval na statok, a proči vsí išli v cerkov'. Vpered služašči, po pari, s modljačimi knižkami; to Marko ostro požadal:

— "Cilyj tyžden' mozolimesja pro naše tílo, v nedílju by staratisja o dušu hrišnu, žeby Boh ne zabyl na našu tyždnevu pracu!"

Za čeljadju išol Marko s ženu i s díťmi, už to, jak na kotre vychodil rjad, ostatisja doma. Vo veliki prazdniki, Marko išol vsehda vo svojej husarskoj uniformí. Ich pomeškan'je, jak vo selí nazyvali, "kaštiľ" ne byl vo samom selí, no malo ot sela na boku, dobryj fertaľ-čverť choda, do chramu Božoho. Rodina Marka, už pred druhim zvonom, vsehda zasjala svoju lavku, a tak userdno molilisja

i spívali vsí, moh byl sobí iz nich, ne jeden seljanin primír vzjati.

Po službí Božoj, Marko malo pohovoril s gazdami, Katuša s gazdynjami, serdečno vdjačno, jak so svoimi prijateljami, a časom i so svjasčennikom. Juľča i Jurko, poždali na učitelja, kotoroho Jurko išči iz místa, s gimnazii, poznal choť Javor pravi pjať roki ot neho vyše chodil, a s nim pohovorili; no, do sebe ne zaprošali zahostiti, žeby dajak ich otec, s nevdjačnym otnošenijem, jeho ne oskorbil, vo zamíšateľstvo ne prines.

A, tak byli jeho radi vidíti u sebe, ibo osobennyj muzykaľnyj talant imíl. V cíloj preparandii, on byl najlípšim muzykantom; rozumílsja ko každomu instrumentu, a osobenno ko skripkam-husljam i k violinčelí*). No i na pianí, ne shorša ihral. On osobenno učil v školí bandu i chor. Javor sam ne išol do nich, znajuči, što Marko ne ljubit jeho.

V doždlivyj čas, a v zimí, jak robotu svoju sovsím okončil, večerjami Jurko ne raz perešol do učitelja pohovoriti: o školnych časach, o budučnosti. Jurko poznakomil Stefana so svoim hospodarstvom i s planami na budučnosť; što choče v gazdovstvo zaprovaditi? Jak by bylo vozmožno seljan, vo svoju ideju, vo moločarnyj spolok, zatjahnuti, žeby moloko, v sootvítnoj toj cíli sosudach, želízniceju, v hlavnyj horod zasylati, tak samo syr i maslo . . . Učiteľ že predložil jemu svoi plany: žaložiti cerkovnyj chor, kotoryj uže i načal,

*) Violinčel (violocello); maly basy. V sravneniju so spívom, jak by holos baritona; mužeskij holos meždu basom i tenorom.

no pro bajdušnosť — nedbalosť molodeži valalskoj, v dijstvo privesti jesče ne moh do teper'; a tak čitaľnju, seľskij bank, sklep. Až i o založenije seľskoj bandy razmyšljal, no pro velikij vydatok, otložil na lučši časy.

Razsudny molodcy byli oba i serjozny. Priobícali jeden druhomu, po vozmožnosti, pomahati. Poljubilisja i sprijatelilisja, no Jurko učitelja ne moh naprositi, žeby do nich, choť raz, poka jesče Martusja doma, prišol na muzyku. Jurko nadíjalsja, že jesli otec, sblizša poznakomitsja s učitelem, a uslyšit jeho ihrati na skripkach, to može inakšim okom bude prizeratisja na neho i suditi o nem. Stefan otkrovenno skazal pričinu:

— "Vaš otec, malo važit seľskich učitelej. Mi by ne bylo prijatno, jeslib on o mojem staví, mi samomu v oči, poniziteľno vyrazilsja. Dobrí to tak, jak jesť!"

XLIII.

OVES vozili s polja, i takoj molotili s vozov. Robota kormitelja molotiľnoj mašiny, ne otpovídala Jurkovi. Rozvjazovanije snopov, ne išlo jemu tak, jak Jurko byl chotíl: postepenno, rovno ne znal jesče narabjati so snopami. Jurko podkotil rukavy, vyšol na stol mašiny, sjal i pokazoval kormitelju, sam metal snopy v buben. Uľča v polotnjancí, stoit vmísto Jurka pri benzin-motorí, mastit, merkujet. Stefan učiteľ začím vidíl staroho Marka pri vozach, na sterní, a znal že Jurko pri molotiľni, pošol osmotríti robotu. Privitalsja s Uľču, a ona jemu pokazovala, tolkovala konstrukciju — sostav i robotu motora.

— "Ja, s toho", — hovorit Javor, — "žaľ Bohu, nič ne rozumíju, jak voobsče cíloje hospodarstvo, choť pravi ljublju zemlju i jej rabočij narod." — Musil dosť holosno besídovati, pro šum molotiľni.

— "No vy, rozumíjete, vmísto mertvoj mašiny, sostav živoj duši vašich školnych dítej. A, to čudesnijša mašinerija, jak najsoveršenijši mašiny na svítí. Ponjati žadosti dítinskoj duši, i jej čerez nauku, kryla podati k dviženiju myslej, i porozumíti želanije serdca dítiny, a ich poprovaditi dorohoju pravdy, samopoznanija k budučnosti, k víč-

nosti! Najkrajše zanjatije i zvanije čelovíka! A vy, k tomu rozumíjetesja, jak ste dokazali."

Jej pochvala usčastlivila Stefana, i s radosti začervenil.

— "Usilujusja ispolniti moju dolžnosť, to vse! Ljubil by jem proniknuti duši našich dítej, porozumíti ich cílkom, no teper' naučilsja, što to ne vozmožno."

— "Vy, pane Javor, priobríli sobí ljubov dítej i dovírije dítej i naroda! Što chočete isči boľše? Ja, ach, jak by ja radostno posvjatilasja na službu školy i dítej, na prosvíščenije naroda, čerez díti!"

— "Pro što že ne prosite dlja sebe posadu? Sotkami hljadajut do vyšších škol dívušek učiteľki. Vy imíjete ispyt."

— "Mama potrebujut mene, dolžna im pomahati i učitisja domovodstva."

Jurko obačil učitelja i prizval jeho k sobí, na molotiľnu-mašinu, chotil jemu pokazati jej rabotu. I jak meče snopy meždu zuby bubna, rukav vykočennyj posunulsja v buben, meždu zuby. Jurko kričal zastaviti motor, no jeho slovo ne porazumíli v velikom šumí, a sila mašiny tjahala jeho ruku v dol, što raz siľníjše. Polotno domašne, nove siľne, košelju ne moh zosunuti zi sebe . . . propal . .

Javor pomerkoval strašnu opastnosť svojeho molodoho druha, s mašiny bokom brosilsja na transmissionaľnyj remen', pod siloju udara jeho tíla remen' sosmyknulsja s bubna, upal na zemlju, a mašina v tom okomhnut'ju zastanovilasja. To vse ne deržalo boľše, jek pjať-šesť sekund, no pro Jurka vidílosja víčnostiju!

Učiteľ upal, jak snop dolov holovu, i bez pamjatnyj ostal ležati. Uľka vyskočila ko bratu, na mašinu. Jurko pravi vysvobodil ruku, iz rukava zatisnutoho meždu zuby mašiny. Uľča pozríla na ruku i sblídla, s ruki krov' tekla. Jurko ster krov'.

— "Chvala Bohu! Lem skora sderta, samoj ruki ne stalosja nič." — Robotniki podvihli učitelja iz zemli, a Uľča skričala s mašiny na nich:

— "Skoro neste do dvora!" — I skočila s mašiny k nim, a Jurko takožde.

Sčastja bylo, što na tom miscí, kupa solomy napadala byla iz mašiny, i tak umen'šala silu padenija, inače by byl Javor, na smerť zabilsja, a tak lem pravoje lice sder sobí, a krov' kropljajami tekla na odeždu. Uľča, choť perestrašenna, ne utratila pritomnosť ducha, zamočila chustočku v vodu, posterala krov' s lica Stefana, druhi naterali jeho ruki.

Javor vzdychnul hluboko, otvoril oči i so zadivlenijem poobzeralsja, poka sovsím prišol k sobí, a porazumíl situaciju. No v kaštiľ ne chotíl pojti.

Jurko, v svojej velikoj nuždí, ne vidíl što stalosja, i jakim sposobom mašina zastala. Až jak posmotríl na motor, kotoryj v velikom zamíšateľství, a v velikom strachu, i do teper' zabyli zastanoviti, i na prave pleče Javora, s kotoroho, až do tíla, sderte bylo sukno i košelja, a vidíl na zemli ležati transmissionaľnyj remen', ponjal vse: Javora otčajannu otvažnosť, i strašenno opasnoje samožertvovanije, bez čeho on uže teper mertvyj, abo v najlučšom slučaí, víčnoju kalíkoju byl ostal!

— "Javor, prijatelju dorohij, djakuju Vam!

Jesli ne Vy, to ja teper, jak kalíka byl so skrušennu ruku, abo može i mertvyj!" — I blahodarno stiskať jemu ruku.

— "Ja lem to zrobil, što i vy byli pro mene sdílali, bez rozvažovan'ja."

— "Pro Boha," hovorit daľše Jurko ustrašenno, ibo teper už cílkom ponjal možlivy slídstvija otvažnosti Javora, — "jesli by byl remen' ne popustil, ne zomknulsja, to vas byl pevno zabil na smerť. Vy za mene vaše zitja vystavili strašennoj opastnosti!"

Uľči slezy tekli dolov licami, a oči jej odnak smíjalisja na Javora.

On ale, a ni na jej pros'bu, ne pošol do Markovych. Pozdorovíl ich, a pomalu išol domoj.

XLIV.

RUHIJ den', Jurko i sestra jeho, posítili Javora. Jurkova ruka povjazanna, no v pročem zdorovyj i veselyj. Stefana s poplatannym licem našli doma. A vmísto žalovati jeho, jak vstupili v komnatu, vsí troje načali smíjatisja. Veselo solodko, jak to lem zolota molodosť, prinosit so soboju.

Ibo gazda domašnij, očen' komično vyzeral, ne pro poplatannu tvar, no pro dolhij fartuch, s jakim opasannyj byl. Jeslib on byl spodívalsja, što tí dvoje prijdut do neho, na vizitu-posíščenije, konečno inače byli jeho našli. On myslíl, že dakotory školʹny díti prichodjat do neho, jak druhij raz zvykli, i prinosjat jemu níčto na prodaj.

Moloko, maslo, jajca, časom i molode kurjatko kupil, ot porjadnijších gazdyn'. Za darmo, na dar, ot nikoho nič ne prijal. Što jemu zaslali na prodaj, to musíli takoj i cínu točnu otkazati, ibo inšak vozvernul nazad. A za vse platil sejčas. Na nijaki hostiny, vesílja, krestiny ne dal naprositisja; ba, a ni na komašni, jaki v selí v obyčaju byli. A ni samoho svjasčennika pozvan'je na nedíľny obidy, ne prijal. Na pasku, na svjačeninu, otcu duchovnomu sam ponuknulsja:

— "V tot radostnyj prazdnik, vsečestnijšij otče,

vpravdí: ne dobrí byti čeloviku jedinomu na zemli!"

Stefan ne prišol v zamíšateľstvo, no smíjalsja, so smíjučimi hostjami, i veselo vítal ich:

— "Vitajte panna Furman, i druže Georgij,..... prošu sobí sjasti. Vy, panna Julija, na kanapu, a vy Georgij na kreslo." — A s fartuchom veselo posteral poroch iz kanapy i kresla. — "A kasateľno mojej toalety, buďte laskavy prebačiti .... jak ste mene našli, tak musite byti so mnoju zadovolenny. Teper' pravi zastupljaju, moju buduču lípšu polovinu, i v jej imeni, prihotovljaju obíd, mojemu učiteľskomu blahorodiju."

— "Ktože vam varit, prjače?" — Prositsja Uľča.

— "Kto? Prošu, pannu Juliju, posmoťte laskavo na moj fartuch, i sejčas othadnete: čisto moja diplomovanna ličnosť.. Prjatati ne jesť što, s tím jem hotovyj pod desjat minutami. Choť pravi i variti ne jesť tak mnoho, odnakože sperva mi to ne malo starosti narobilo. Teper', po stoľ místjacach, už i kucharski moi znanija nastoľko rozširilisja, što moja učiteľska važnosť, nijaki žaloby ne skladajet, na kucharskoje moje iskustvo .... no isči a ni moj žaludok ne protestujet, jak to v pervych časach, ne raz stavalosja."

Hovorit Javor cílkom serjozno, jak by lem dajaku važnu nauku tolkoval svoim učennikam.

— "I tak pokoj i svornosť panujet v mojem domovství! .... Prismudilasja mi, jak kucharju supa, apelluju na učitelja: Blahorodnyj pane, diplomovannyj učitelju Javor, prebačte panu kucharju Stefanu, ne on pričina nesčastju, no vaša suďba,

i prihorjačij ohon'! Ne dovaritsja dašto, potíšu Javora, že to ne pervyj raz, a ni ne poslídnij raz, a i že snova zahríjesja, a dovaritsja druhij raz . . . Perepečesja dašto, upevnjaju Javora, že to stalosja uže i s mudríjšimi ljud'mi, jak on . . ."

— "No, jesli moloko sbíhne, što i pri najboľšom dozeranju, paru raz slučitsja v tyždnju, tohda už konec prijateľstvu, terpílivosti i pedagogičeskim principam; i pan učiteľ Javor, s nehodovan'jem i s prezrínijem cíloho svojeho blahorodija, vyskaže mnínije svoje nadziratelju svojeho zdorovlja, panu Stefanu seriozno: ty staryj somar, ne znaješ' merkovati na dorohoje moloko? Ta, teper' sobí jeho zjídž sam! No začim jeden druhoho, ni men'ši, ni boľši ošibki ne vynošajut, pered čestnu publiku, nikto nas ne klevetat, a doma zas' nastane familiarnyj pokoj i sohlasije, pri dostatočnom luftovan'ju kuchni."

Jurko serdečno smíjalsja, ne s jeho žiťja, no s toho humoru, v jakom on svoje psotovanije predstavil. I Uľča smíjalasja, no i žalovala jeho i hovorila:

— "Žaluju vas pane Javor. Pro što že ne vozmete sobí sposobnu ženščinu, žeby vam vyslužila i varila?"

— "Bože boron'! Mama moja pomerla pered dvumja rokami, sestru ne imíju, a plačennu nijak ne vychodit. V pervych, platežna darom ne schoče služiti; vo vtorych: abo ona by byla nedovoľna somnoju, ili ja s neju."

— "Pro što že ne chodite na kost do svjaščennika?"

— "Lehka otpovíď. Ne vystarčit! No choť by i tak? Ja predprinjal sobí, nikomu ne byti na tjažesť. Svjasčennik naš prevoschodnyj, učennyj čelovík, a jeho pani blahorodna; ja jak čužij čelovík, časami i na obtjažnosť moh by im byti. A to ne choču."

— "Tak žiti na dovšij čas, ne vozmožno."

— "Vidite panna Julija, s malu peremínu moh by ja i na bibliju ssylatisja: jaže nevozmožna u čelovíka, vozmožna u.... seľskoho učitelja. Vpročem: blaženny alčusčii i žaždusčii.... jako tíi nasytjatsja i pri stolí seľskoho učitelja."

— "To ne žitije," — hovorit zadumanno Jurko.

— "Vírujte mi, prijatelju moj. Ja sovsím vdovolen. Molodyj i zdorov, što to i preterpíti možu. Ja choču pokazati i moim sodruham, že i učiteľ seľskij možet sobí porjadnu budučnosť osnovati. No, ne takim sposobom, jak oni začinajut. Moje žitije, pro mene lípša škola, a boľše naučilsja za tích paru misjacov, jak za čas mojeho četyrelítnaho prebyvanija v preparandii."

— "Tam nas, teper' možu posuditi, ne obrazovali, ne prihotovljali dlja našoho zvanija, i dlja skromnych obstojateľstv seľskich, no vozdvihali nas v sfery vysoty, hde velika časť iz nas, postojati ne naučilasja. Nam pokazovali vsehda, bohatyj, mlekom-medom tekusčij Kanaan, kohda nas potrebno bylo, siľnymi vospitati, dlja žiťja v pustyní. — "Vy ste novy zavojevateli Uhorsčiny, duchom i prosvísčenijem." — Krasno skazanno. No, toho ducha pobíditeľnoho, ne podali nam, ducha samo-otverženija i skromnosti. Pro to mnohi

na tom potklisja, i ne znajut vozdvihnutisja, v tí vysoki kruhi ponjatij svojeho zvanija. A tak, vmísto zavojevatelej, ostalisja prostymi najemnikami. Deržat sebe zavojevateljami, no o prosvíščeniju naroda, ni slova; a duch naroda ne znajut, a ni ne hljadajut.... Znajete, čto toho jesť slídstvijem?" — I zadumalsja malo, a tak prodolžat:

— "Zajme svoju pervu posadu, tak vospitannyj, takoho ducha učiteľ molodyj, musit upasti vo chvastunstvo, vo vysokomyslije, jesli ne obačitsja za včasu." "Ja novyj zavojevateľ!" — I tomu sootvítno zarjadit svoje žiťje; načne žiti, odívatisja, jak novyj zavojovateľ, — bez k tomu potrebnych sredstv. Slídstvije: dolhi, nezadovolenije. Ja by v siju ošibku upasti ne chotíl. Pomučusja pervy líta, zašporuju sobí stoľko, štoby moh svoju existenciju zapevniti, a jesli mi Boh pozvolit, založiti semejstvennoje žiťje, čtoby ja moh mojej tovariški pokazati: ženo, to tvoja vlastnosť, to vse do čista vyplačenno, a to pro tebe sbereženny hroši, na čorny dni! A ne musil doprošovatisja svekra: skoľko date mi za to, že jem vas osvobodil ot vašej don'ki? A ženu: prinesla jes' sobí hroši? — Vy rozumíjete mene?"

— "Soveršenno, a vy pravdu imíjete!" — Hovorit serjozno Jurko.

— "Pro što ne dvihnete slovo vaše v gazetach, na učiteľskich sjízdach?" — Prositsja Uľča, i s takim vzhljadom pozerajet na neho, jak davno Katuša Dančin, na Marka Furmana: — "milyj, mudryj čelovík."

— "Proboval . . . Stoľko spomohlo, jak jeslib

by byl jem chotíl, burju s kapeljuchom zastaviti. Vítor vyder s ruki kapeljuch v mlaku, a daľše svival veselo. Isči jem strašenno blahodaren byl, že mnja iz zasídanija, za dveri ne vyložili. Viríte? A gazety naši, taki staťi ne prijmut, no dopisovatelja na posmích vystavljat."

— "No, to isči ne vse. I to nam vbijali v holovy, že my nezavísimy ot naroda, što my ne sluhi cerkvi, razumijetsja: popov, i nas ne smíje provaditi nič, lem jedno: prosvíščenije! Krasno pro toho, kto sej tverdyj orích roskusiti znajet. Logično upotreblenno axiomu-osnovne pravilo: kto ne zavísit duševno ot naroda, sej ne staratsja o duchovny potrebnosti naroda. No tím boľše za vísit ot rasporjaženij ministeriaľnych, i stanetsja rabom, nevoľnikom čudesnosti, kaprisam, pod i nadzíratelej, inspektorov škol. Stanutsja idolopoklonnikami, a ich božestvom jesť: m. k. inšpektor škol, v rukach kotoraho ich žiťje ležit."

— "Jesli by ja byl toju dorohoju išol, to ne udalosja bylo mi, priobrísti dovírije dítej k nauki, a rodičej ochotu, díti svoi zasylati do školy. Tak! Ja ne sluha svjasčennika, no jeho sorabotnik. Moja dolžnosť preduhotoviti dušu dítej, jak ornu zemlju dlja prijatija símen cerkvi. Ja ne služu popovi, no so nim sorabotaju, dlja duševnaho blaha naroda i cerkvi. Takim sposobom neporozumlenije meždu školoju i cerkovju, povstati ne može i ne smíje."

— "No, to ne jesť tak povsjudu. Žaloby, skarhi neprestanny, inkvizicii što denny, to protiv svjasčennika iz storony učitelja, to na oborot. Nena-

visť, ssory! Tím terpit považnosť tak svajsčennika, jak i pívce-učitelja; terpit cerkov' tak, jak i škola; no, osobenno terpit narod. A díti školny? . . . Imél by ja tak služiti narodo-prosviščeniju, byti takim 'novozavojevatelem kraja,' tohda radníje zapalju s diplomu moju v pec, a sam pojdu kupki tovči na čisarsku, abo do fabriki v Ameriku. Moja učiteľska víruju: 's cerkov'ju za narod'!"

— "Pro što ne učinit konec verchnosť, t. j. episkop s krainskim školnym nadzíratelem tomu bezumiju?" — Prositsja Jurko zlostno.

— "Pro što? Byl ja ne davno na učiteľskom sjízdí. Tam byl i hlavnyj školnyj inšpektor, jak predsídateľ. Jeden tovariš predložil skarhu, že jeho svjasčennik míšatsja do jeho školy, i pro to ne jesť uspícha; daľše jeden kollega lamentuje, že svjasčennik vyberat dlja neho štoljarny dochody, to pro neho krivda stajesja, — druhij ponosujesja, že pop ne choče jeho štoljarny dochody ot naroda vyberati, tím on tratit čas i hroši; — tretij, že svjasčennik malu štolu vyplačaje jemu, lem skoľko prepisanno, pro to ne može vyžiti . . . . a cílyj sjízd kričit odnohlasno: "škandal, što tí popy robľat s učiteljami, uhnetajut, krivdjat ich!"

— "Predsídateľ predlahajet, daby k episkopu zaslalasja pros'ba, žeby svjasčenniki povsjudu vybrali dochody učitelja. — "I rasprja bi vo nich." — Odni chotjat, druhi nít. Tohda hlav. inspektor hovorit im, ne cílkom po prijateľski:

— "Chvalu vozdaju Bohu, že jem ne stalsja svjasčennikom!"

— "A vy pane Javor" — prositsja Uľča.

— "Ja izjavíl na zasídanii, što pri takich obstojateľstvach, boľše na sjízdy choditi ne budu, i ostavil místo, a so mnoju ne mala časť kollegov, choť provodiry kričali za nami s prezrínijem: — "popovski sluhi!"

Jurko ne prohovoril, lem sčiro stisnul ruku Stefana.

— "Ja dnes' ne malo naučilasja. Djakuju!" — Otpovídaje Uľča. — "Prebačte, že sme vas zaderžali vo vašoj kucharskoj dolžnosti . . . Tak, a što nas priprovadilo do vas, o tom cílkom zabyli: poblahodariti za službu bratu sdílannu. Prijmite..."

— "Vse, prošu vas, prijmu, lem djakovan'je nít." — Prorval Javor. — "Ja by vam byl na smerť vdjačnyj, jesli by byli sme o tom cílkom zabyli. Ne zahubiť mi prošu vas, pamjať vašoho miloho posíščenija." — Vprovažal ich, a daľše hovoril. — "Djakuju vam ja za vašu vizitu. Večerja pravi lem što dovarilasja mi. Tri jajca na mjahko, pohar kavy, s maslom chlíba, i zbanok svižoj vody. P(prijatnom razhovori, už to po vašom terpezlivom sluchan'ju tím lípše bude smakovati!"

Vyprovadil ich na dorohu v fartusí, jak jeho našli. Brat so sestru molčki stupali k domu. Až pered dverjami prohovoril Jurko:

— "Prevoschodnyj čelovík!" — Uľča ne otpovídala. Kto by znal, ona jak posudila Javora?

Večerja uže ožidala ich. Posídali i jídjat.

— "Dolho ste sja zabavili u učitelja," — hovorit mati.

— "Mamočko bo i ne škoda jeho posluchati," — otpovídat Jurko.

— "Jurku!" — hovorit otec. — "Ja pravi pritomnyj byl, na jednom stoličnom zasídanii, hde stolična rada prinimala deputaciju učiteľskoho tovarišestva. V deputacii prišol desjať členovyj komitet. Odíty byli tak, že podžupan moh byl, v svojej skromnoj odeždí, stydatisja pered nimi. Besídnik deputacii v dlinnoj i vysokoj besídí, predložil skarhi učitelej, zasídaniju. Na koncu besídy, tak hordo porozzeralsja po nas, jak byl chotíl skazati i prositisja: ojže, vy stoličny panove, kotryj z vas potrafit tak? Pri vsej vysokoparnosti besídy, a ni jeden člen zasídanija, ne kljapnul v ruki, no tím oduševlnenijše pleskala, sama deputacija rukami. Víruj mi, synu, ja prostyj čelovík, no stydal jem sja. Pročital pismovoditeľ deputacii i samu ich pros'bu. Sčira chvaľba; ich najvažnijšoho povolan'ja, vozneseníje v chmary; a tak žaloby ich bídnosti, terpínija, uhnetenija čerez popov, i krivdy im čerez verchnosť učinenny. No, kohda začali sravnjati svoju pracu, jak pionery kuľtury, prosvítiteli kraja, naroda, s ničtožnoju praceju pročich činovníkov krainskich, stoličnych i cerkovnych, s ne zaslužennymi dochodami, a bezčinnosť orečnych panov i popov, tohda pojedny činovniki začali protestovati, a boľšinstvo smíjalosja. Nadžupan ostentativno ostavil prezidiju, i na holos razhovorival, s druhimi členami rady po zalí.

Na koncí, jak deputacija pročitala svoju pros'bu, chviľku dal im ožidati, bo jesče rozhovorival, a tak deputacii, ci pros'bu vsi učiteli sostavili i podpisali?

— "Nít, lem my, na sije izbrannyj komitet!"

— "Radujusja!"

Čomu radujesja, ne skazal, no každyj porozumíl. A tak daľše hovoril satirično:

— "Na vas panove moi, vo vašoj pros'bí opisannu nuždu, ne primičaju. Jak ja znaju, najnovšim zakonom, vaša platnja ustanovlenna, penzija vaša i familij vašich zabezpečena, vospitanije vašich sirot zapevnenno, jak nijakich druhich činovnikov. Na žaľ moj, stolica ne imíjet nijake pravo, štoby na sčet druhich činovnikov, vašu doľu polípšati mohla. Pros'bu vašu dokladno izslíduju i predložu ju, na sootvítnom míscí .... Vas že, jak deputaciju učiteľstva prošu, otdajte vašim poručiteljam moje pozdorovlenije, naj ispolnjajut svoi dolžnosti protiv otečestva i naroda sovístno." — Deputacija ostavila terem a nadžupan s tím zanjal svoje místce i hovorit:

— "Počtennoje zasídanije! Myslju, že udobrite moje mnínije, što siju pros'bu bez vsjakoho razberanja ostavite na mene. S tím dolžen ja takožde pered vami izjaviti, i mojej radosti vyraz dati, že naše učiteľstvo voobsce stoit na stepeni svojeho važnoho zvanija i čas uže blizkij, što sami otstranjat iz pomeždu sebe nespokojny ličnosti." — Pravda to inšak bylo skazanno, no uže teper doslovno ne pamjataju.

— "Tota deputacija na mene strašenno podle vpečatlínije sdílala. Pro to ne možu ja s počtenijem otnositisja k našemu seľskomu učiteľstvu."

Jurko rospovil ich razhovor s Javorom, počti ot slova do slova; dobru pamjat imíl.

— "Tohda on by byl jednym bílym voronom, meždu nimi!" — Otpovídal otec cholodno, na oduševlennu besídu Jurka.

XLV.

MARKO s novym učitelem tak rečenno jesče ne besídoval. Jurko do toho časa dokučal otcu, poka lem ne pozvolił jeho pozvati v dvor. Javor podjakoval za pozvanije, no ne prichodil do Markovych, vmísto toto Jurko tím častíjše zašol k učitelju.

Prišlo i Roždestvo, a na prazdnik prijíchala i Martusja iz školy. Marko so synom pervyj raz vstupil do učitelja, i hovorit:

— "Jesli uže hora ne chočet prijti k Mohamedu, ta Mohamed prichodit k horí." — Žartujesja Marko, no barz cholodno vypalo jemu.

Malo posidíli, pohovorili i Marko zaprosil Javora k sobí na sčedryj večer.

Učiteľ, v pritomnosti Marka, jakos' nečuvstvovalsja svobodnym, i choť jak usilovalsja, razhovor lem ne chotíl, po staromu sposobu, razvjazatisja. Jurko sejčas pomerkoval. A, on tak byl želal sprijateliti svojeho otca s tím razsudnym, považnym, molodym čelovíkom, kotoroho ne lem učtil, no i iskrenno poljubil.

Na viliju, na pros'bu Jurka, Javor prines so soboju i skripki. Poblahoželal, privitalsja s domašnym, vstupil v stolovu komnatu, hde velika osvítlenna jelka stojala na obširnom stolí, a pod neju ležali

dary roždestvenny, ne lem pro familiju, no i pro služasčich.

S izjatijem Markovych dítej i učitelja, proči vsí v prostoj seľskoj odeždí stojali v rjadí okolo jelki, a Marko meždu nimi, jak patriarcha, pri nem že jeho vírna tovariška, domašnja pani, Katuša.

Učiteľ tronutyj do hlubiny serdca, tím neobyknovennym javlenijem i familiarnosťju, jaka panovala meždu bohatym chlíbodatelem i jeho služasčimi, začal spívati: —"Roždestvo Tvoje Christe Bože naš . . . ."

A, tak Marko korotko prohovoril k svoim, o radostnom prazdniku, zavinčoval vsja blahaja, i porozdaval svoi dary. Každomu bez izjatija. Žení svojej nahrudnyj zolotyj krestik, don'kam zaušnicy, synu zolotu hodinku. Čeljadi, každomu dlja potrebnosti: hroši odeždy i polotno. Vsí blahodarili otca i gazdu.

— "I o vas pane učitelju ne zabyli my. Prijmite naš malyj roždestvennyj dar, za pomoc' mojemu Jurku udílennu v čas prevelikoj nebezpečnosti, za što vam teper' serdečno djakujeme vsí."

— "I snjal plachtu s dorohoho violinčela."

Choť pravi krasivyj instrument sam Javoru veliku radosť zrobil, odnakož malen'ko rozmysljal, ci prijati, ili nít? Ibo holos, Marka zimno nevdjačno zvučal. Ne tak teplo, jak koli rozdaval pročim dary svoi i ko každomu što-to prijatnoje znal prehovoriti.

Odnakož ne chotíl oskorbiti Jurka, prijatelja svojeho i cílu familiju. Podjakoval. A tak vsí

postavali k dolhomu, bohato zakrytomu stolu, pomolilisja, a posidali.

Katuša, po staromu obyčaju každomu podílila česniku s medom. Marko že ponukal každe s medom palennym, što krampampulja nazyvalasja: no lem níkotoryj iz mužčin vypil po keljušku, a s Markovoj rodiny nikto.

Po bohatoj večeri čeljad otpravilasja v svoi pomeškan'ja, Markovy že prešli v Uľčinu komnatu, hde piano stojalo. Malo pohovorili, a tak načali v trojki muzykovati. Uľča na pianí, Martusja na skripkach, a Javor na svojem novom violinčellí. Krasno, dobrí ihrali. Katuša, choť k muzyki nič ne rozumilasja, taj hde že byla čula chorošu muzyku? — odnakož, tak čuvstviteľno vnimala na holosy jej neznakomy, že slezy stali v jej očach.

— "Tak krasní jem sobí muzyku ne predstavljala. Jak škoda, že i do teper' ste ne prichodili do nas."

— "Pozvoľte nam nadíjatisja, že vy nahorodite zameškanu vašu vinu. Pravda že tato?" — Hovorit Jurko radostno, ibo uže i hordyj byl na svojeho prijatelja.

— "Jesli pan učiteľ, dobrí čujetsja v našom domí, to každyj čas vdjačno vitajeme jeho u nas." — Potverdil Marko pros'bu svoich dítej. Chotíl teplo, prijazno hovoriti, no ne udalosja jemu.

— "Što s tím moim otcom? Što imíje protiv toho porjadnoho čelovíka?" — Rozmysljaje Jurko. On byl želal, čtoby každyj tak ljubil Javora, jak on sam. Ci sestra Uľča? Ci otec pravi pro nju tak nesklonnyj ko tomu molodcu? Až teper

načal vnimateľnijšij byti, i razmysljati o tom. A choť by? Taj on molodyj, a spravovan'ja takoho, že každyj možet pyšnyj byti na srodstvo jeho. Tak. Jeho otec malovažit stav učiteľskij. No, Javor ne s tích, jakich otec snevažajet. A v mysljach svoich i daľše postupil: — "A jesli by ja poljubil porjadnu, seľsku dívčinu, ci by otec boronil mi ju vzjati? Pro što? So svoimi osemnadcať lítami, ni ponjati, ni rostolkovati ne znal sobí.

— "Jesli pan'stvu, i pannam ne protivno, to ja vdjačno prijdu, kohda lem roskažete, na accompajnement*)" — Proklonilsja k nim.

— "Ach, jakij vy milyj čelovík!" — Podskakuje rukopleskajuči, Martusja. — "Takoj zavtra. Hej, pane Javor?" Oduševljajesja Martusja vo svojej dítinskoj nevinnosti. Uľča ne hovorit nič, lem sidit pri pianí, a tichon'ki akordy prolivajutsja iz pod jej paľcev.

A, tak Javor načal sam ihrati na violinčellí, jeden romans-dumku. Trohateľno, čudesno. Niskij holos instrumenta, hde žalostno, toržestvenno rozvivalsja po komnatí, jak večernyj zvon, po nad malen'ki chaty, v kotrych umučennyj hospodar', v kruzí svoich milych, blahodarit Vsevyšnjaho, za sčastlivo prožityj den', i otdavatsja k otpočinku, po dnevnoj prací; a holos zvučit, jak molitva na son hrjadusčich, — hde povzbuditeľno ukríplja-juči v nuždí, v trudach: a snova vozdvihsja vo vysotu bystro, krípko, jak po nad hory Karpat

*) Accompagnement (vypovísti: akopaňima.) so provodstvo (accompaniment).

letajuščij sokol: vstavaj narode, smílo vpered! Za rodnu zemlju, za narod, za víru, za Boha!

Hurra, hurra! Pobída tvoja . . . i naraz perestal.

Vsí sidíli tichonko: dobru chvilju, nikto ne hnulsja, žeby prelestne vraženije ne uletílo ot nich. Javor spustil smyk, i vdol sklonennu holovoju sidíl nerušimo, a s nim vsí. Martusja sorvalasja iz dumkach, pribíhla k Stefanu i . . . pocílovala jeho v čelo.

A nad tím nikto ne soblaznilsja, ne našol nič zloho. S tím pocílujem nevinnaja dívuška, ne molodomu mužu, no muzykantu pohlahdarila, za utíšnoje naslaždenije.

Stefan, a ni ne rušilsja. A tak, hluboko vzdychnul, vstal i poprosčalsja.

Až teper' popustilo očarovan'je.

— "Nihda vam ne zabudu!" — Hovorit tichon'ko Katuša, i podala jemu ruku, on pocíloval ruku, jak ditja materi.

— "Pane Furman, prijmite moje serdečnoje blahodarenije, za vaš knjaželskij dar."

— "Nít za što. Vy nam dnes otplatili jeho bohato. Ja vam djakuju."

Uľča stisla jeho ruku, i jedva slyšimym holosom, lem stoľko skazala:

— "Djakuju serdečno." — I vzrílasja na neho s ljubov'ju, s otdannosťju."

Pravi zazvonili pervyj raz na polunosčnicu Rožděstvennu. Javor pohladil blahodarno s rukoju violinčello, otchodil i bral so soboju.

— "Ostav'te, zašlju vam s čeljadju, i tak ideme vsí v cerkov'.

— "Bože, boroni!" — Zasmíjalsja Javor. — "Ja sam sobí otnesu. Hde by ja spustil na čuži ruki sej dorohij, milyj violinčeľ?" — Poklonilsja vsím, i otjíchal s radostnym serdcem, no i so žalem.

S radostnym serdcem, ibo udostovírilsja dnes', što on, serdcu toj krasnoj, mudroj dívčiny, ot seho dnja, ne čužij. Radovalsja, že i Furmanka, tak samo i Martusja poljubili jeho. A o iskrennom družeství Jurka, uže davno pevnyj byl. S druhoj storony znal dobrí že choť Marko ne imíjet protiv jeho osoby nijaku antipatiju-protivnosť, no protiv jeho zvanija; a nikohda ne pozvolit, žeby jeho don'ka stalasja učitejla seľskoho ženoju. Otložil violinčeľ i pustilsja v cerkov'?

Sam na sebe merzkij, što on, sposobnyj zabaviti, rozveseliti cíle družestvo, a v pritomnosti Marka, tak čuvstvujesja, jak jesli by zimnyj vitor vduval na neho, a morozil serdce i mysli jeho. Pro što tak?

Ta vot, on byl uže ne raz v boľšom tovarišestvi vyssoho kruha, a v zamíšateľstvo nikoli ne prišol?

XLVI.

NA ROŽDESTVENNOJ službí Božoj, cerkov' v horu nabita byla narodom, až i díti poprichodili. Nikto ne chotíl dnes' ostati doma. Ta vot, to radostnyj Prazdnik, Christovo Rožděstvo!

Dnes' Messija rodilsja ot Dívy, v jaslech, vo vertepí Davidovom. — "Anhely spívajut, carije vitajut, poklon otdajut . . . ." — Jak že by ne pojti, i ne otdati svoj poklon Otkupitelju?

Markovy zasjali v svoju lavku, a Katuša s udivlenijem vidit, že "čeľad", jak molodež nazyvati zvykli, ne stoit na obyčajnom místí?

Na selí obyčaj starodavnyj, že dívki v rjadach stojat, na BOHORODIČNOJ storoní, pered lavkami gazdyn', a parobcy na SPASOVOJ straní, pered lavkami gazdov.

Svjasčennik uže okončil "proskomediju", pokadil Ikonostas i vírnikov, a sam ostro zazríl, na míste dívok i parobkov porožne, i čerez maly díti zanjatoje, a tak na chor, hde čeljaď shromaždennu vidíl. Lem s holovu pokival i pomyslil sobi:

— "Što take? Ci tíš koljada, sčedrovan'je bylo by pričinoju, že čeljadi ne jesť? Ci može Javor zaspal?" — No, teper' uže radi prazdnika, ne chotíl ich dati sohnati s chora.

Vstane k oltarju, v rukach uže sv. Evanhelije, na

"Blahoslovenno Carstvo," a pívca isči ne vidno v krylosí? Katuša myslit sobi:

— "Što take? Ci može Javor zaspal? Hde že molodez'?"

No mužu ne hovorit nič, ibo jej Marko strašenno hnívalsja, jesli dakto v cerkvi byl zasmíjalsja, abo osmílilsja razhovorivati.

Svjasčennik začne; uže i okončil voshlas: — "Blahoslovenno Carstvo . . . i vo víki víkov." — Chviľka a ne otpovídat nikto. Ljude porušajutsja, smotrjat na krylos, hde vmísto učitelja, dítiska sidjat. Marko obzritsja protiv svojeho obyčaja, za učitelem i už otvorit usta, že sam zaspívajet: AMIN'!

Sčasťje jeho, že ne zaspíval, bo tohda iz chora, jak siľny organy, zahučit otvít štirohlasnyj seľskoj harmonii, kripko, bystro: AMIN'!

Na siľnyj holos chora, holovy seljan lem tak virgli na šejach, a pojedny až podskočili, jak elektrizovanny. Take čudo isči ne čuli, a ni na otpustí v episkopskoj cerkvi. Bo sej otpust pripadal na takij čas, koli kleriki i preparandisty, na vakacijach byli doma.

Až i sam svjasčennik skonfundovalsja, i ne moh sejčas potrafiti na holos, no pri tretem stichu, uže vse išlo v porjadku. Taj i on uže davno slyšal harmoniju. Pjaťnadcať líta vyšol iz seminarii.

Chor perespíval cílu službu, bez ošibki. A pod čas mirovanija i offery, čudesno krasny rožde-stvenski písni spívali. No žeby i narod moh sobí zaspívati, a ne ostal ukrivdennyj, jednu písn' s

narodom a druhu s chorom. A sola, osobennu radosť prinesli, pojednym rodičam.

— "Pro Boha, šak to našej Hani holos!"

— "A, to moj Onda spívat!"

— "A vera to moja Iľka. Oj, jak krasní!"

A, o tom chorí nikto v selí ne znal, ljude čuli že v školí večerjami spívajut, to hrubo, to ton'ko, to jedno to dvoje, abo i vecej. Kto byl tam prisluchovalsja v zimí, a merz na drazí? Tak predstavili sobí, jak kudeľnu chižu: bo dívki i kudeľ brali so soboju, na prjadki. Molodež' priobísčala učitelju, že ne skažut nikomu, a ni doma, što učatsja, i na što? — Spívajut, ta naj tam spívajut. — Ked učiteľ ne imíje što robiti, placu za to jednak ne dostane. A ni samomu svjasčenniku ne bylo izvístno, o čem roschoditsja. Učiteľ zakladat chor na selí! Joho psota.

To ne išlo tak lehko. S počatku molodež' ne chotíla do choru nijakim sposobom vstupiti. Stydalisja! — Isči take čudo nikto ne vydumoval. Potrebno bylo naprošati po jednomu. Dakotory byli vdjačno spívali, no holosa ne bylo, u kotorych byl holos, učitisja ne chotíli, bo to i han'ba, na jednoho porjadnoho parobka. Naj díti učatsja, inakšoj roboty ne imíjut.

O nevísty, a ni besída! To isči to! Žeby jedna porjadna, čestna, nevísta chodila meždu dívki, koli tam i parobki pljančutsja. Ženača poprositi? Ljude Boži — ratujte! Ta, volilsja tot ženač na svít ne roditi. Take lem i pomysliti! Ženač chodit meždu dívki? Na što že ženilsja?

Sopranov i aľtov už lem povyberal iz školnych

dítej i divčat, no o tenorov i basistov, trudno bylo. I solistki iz vzroslych dívok trebalo vyberati. Javor uslyšal na polju spívati dobroholosnu dívku, hljadaj čija ona, a ci jej mama pozvolit choditi na spív? A jesli pozvolit, ci dast naprositisja? . . . Išli parobcy selom spívajuči, slyšal holos tenorovyj, basistu, choď za nim. Ne daj Bože bylo sorganizovati chor.

Javor energičnyj čelovík. Što bylo ne udalosja druhomu, on to soveršil. A jak už naučilisja jednu lehku, narodnu spívanku, tohda načala i molodež' ponimati, že to i inšak možno spivati, jak jesli parobcy popity chodjat ryčuči horí-dolov selom. Potom už išlo.

Jurko paru raz zašol do učitelja, pravi koli spív byl. No na pros'bu Javora ne zradil doma. A jak vidíl zamíšateľstvo svoich roditelej, na počatku služby Božej, lem usmíchalsja i myslil:

— "Počujete sejčas, što vartat jeden seľskij učiteľ, jak Javor."

Uľča ne byla v cerkvi, ostala doma merkovati i variti. Martusja už ne mohla doždatisja konca mirovan'ju, lem čímskorše domoj, rospovísti sestrí novinu.

Po službí Božoj, Marko so svoimi, až na ostatku vychodil, pravi spívaki schodili s chora. Bars pochvalil. A učitelja zaprošal na obíd. Pravi tohda pristupil k nim i otec duchovnyj:

— "Perebač'te, brate Marku, na obíd ja uže zaprosil učitelja. Choču jemu podjakovati, za dnešnju nespodívanu radosť. Dívčata, chlopcy, barz ste krasno i dobrí spívali, za to vam dajaku

zabavu zroblju, 'bo tu fašengy. Učitelju, choť lem mi ste mohli sdovíritisja s chorom."

— "Otče, to moj dar roždestvenskij dlja vas, za vašu lasku i družestvo."

— "Bars dobrí vypalo!" — Chvalit Jurko. — "Škoda Javor, že dnes' ne budete s nami."

— "Škoda," — myslil sobí Javor, — "može pod vplyvom dnesnjaho spíva, i sam Marko inym okom pozeral by na moj učiteľskij stav?"

Martusja ostavila roditelej, i vpered pobíhli domoj, rospovídati sestrí o spíví.

— "Znajes', Uľčo, jak zaspívali: Amin', ta ja až podskočila a pomorozki prešli mi chrebtom. A ti ani jednu chibu ne zrobili. Čudesno!.... Kto byl spodívalsja, že Hanja Tarbaj takij krasnyj i siľnyj holos imíje.... čuješ', mohla by i v teatri vystupiti.... Oj, ked byla jes slyšala solo Javora, na "Tebe pojem"... oj, oj mamočka až oči uterali... a znaješ', že oni ne zvykli choť zašto plakati!.... chor murčuči soprovažal joho, a on tichon'ko začal, a potom što raz siľníjše — take vraženije zrobil na mene, jak včera na violinčellí . . . ."

Dívča čirčalo, jak čverčok. Na poslídok že zadivovanno smotrit na sestru:

— "Ty ani slovo ne prehovoriš', ko vsemu tomu."

— "Što že imíju hovoriti, jesli ja sama ne slyšala?"

— "Pravda! Na zavtra ja ostanusja doma, a ty pojdeš' v cerkov'!"

Prišli roditeli domoj. Jurko snova začal rospra-

vjati. Sjali k obídu, a na jednu osobu boľše bylo zakryto. Uľča zakryla i dlja Javora.

— "Ne prijde!" — Ponosujetsja, — "na faru pozvali jeho. Škoda prevelika!" — A snova začala o harmoniju besídovati, až i jísti zabyla Martusja.

— "Pomerkovali ste, tatku, i vy mamočko, jak krasno spívala solo Hanja Tarbajova, na 'Otče naš'? A Onda Perohova na 'Svjat, svjat...'? A Javor, to až bylo krasno!... oj, oj... Ja byla do večera sluchala."

Staroho očevídno merzilo oduševlenije dívčiny. Raz-dvaraz proboval o inšom začati besídu. Na poslídok ríšuči prerval jej:

— "Dosť bude s toho. Vyšemírna chvaľba sprikrijesja. Učiteľ lem svoju dolžnosť ispolnil."

— "Dolžnosť lem, tatku?!" — Prositsja Jurko.

Staryj ne otvítil nič, vstal, za nim i rodina, pomolilsja i hovorit:

— "Staríje čelovík! Jakos' jem utružennyj, pojdu otpočiti, a vy dítočki, zabavtesja, jak znajete."

Pošol, složil so sebe husarsku uniformu, nadíl na sebe svoj prostyj odív, a sidjači zadrimal vo svojem velikom kreslí, v bibliotekí.

Jurko vyšol porozzeratisja okolo chudoby, čas bo byl už i kormiti, a ženski, muzykovati pro otca siestu ne mož bylo, — posidali okolo teploho peca, i rozhovorivali. Už to lem Martusja besídovala, a oni sluchali ju. Zadrimala v kreslí svojem i mama, a dívčata na paľcach ostavili kom-

natu, a pošli za Jurkom, takožde poobzerati chudobu.

Tridcať rasovych korov moločnych, kromí toho jalovina, teljatka, v velikoj stajní. Čistota, moderno zarjaženno. Vodovod, toplin'ja. V druhoj stajní osem' pary robotnych vol. V konjušní, pjať pary koni, stích dva verchovy, otcov i krasivyj žerebec Jurka.

Pri korovjaní velikij terem s moločnymi sosudami i mašinami. Uľča vse pokazala i potolkovala sestrí; što i k čomu poslužit. Vidno bylo, što ochotno zanimajesja s gazdovstvom.

— "A to vse našoho tatka!" — Čudujesja Marta.

Poosmotrjali isči i kurniki, ovčarnju a povernulisja v kuchnju hde mamka uže hotovila pro nich večerju.

— "Jak škoda, mamočko," — lestitsja okolo materi Martusja, — "že Javor dnes' ne prijde. Bo to i fajno, čudesno bylo včera u nas, a hejže? A ja už toho tyždnja mušu vozvernutisja v školu. — Oj, jak škoda!"

Dívčata, po večerí, isči malo muzykovali. No, ne išlo im, pro to i skoro pošli spati.

Druhij den' prazdnika, po večerní, prišol do nich i svjasčennik s ženoju, a s nimi Javor, i nese svoje violinčello. Prevelika radosť. Marko zaprosil ich, no dívčinam ne hovoril o tom, až jak hosti prichodili v dvor. Mama už imíla porychtovannu večerju, a po večerí ustroili jeden milyj, krasnyj muzykaľnyj prazdnik.

— "Škoda, že i ja ne naučilsja dajakij instrument." — Žaloval Jurko.

Martusja, po desjať dnevnych feriach ,vozvernulasja v školu, i muzyka perestala u Markovych. Javor vidíl, že staryj i daľše zimno otnositsja k nemu, boľše i ne išol v dvor. Teper' uže znal, pro što stranit jeho Marko.

XLVII.

MINULISJA tyždni, mísjacy, čas pereletíl na krylach vítra. Už i vesenny poľny roboty okončenny, ozimina vysypala kolos'ja. Lísy zeleny, luhi cvítami pokryty, ptički veselo spívajut po korčach, žavoronki blahovístvujut. Ljudi radostno s dovírijem v milosti Vsevyšnjaho, prochodjatsja polem i tíšatsja približajučojsja žatví. Hospodi! Ty sotvoril jesi vsja; vsja suť dílom ruk Tvoich.

Markove hospodarstvo pod siľnoju rukoju Jurka, na vsju okolicu stalosja primírnym. Ne jeden orečnyj pan, iz susídstva, zahostil do Markovych, osmotríti sposob gazdovstva, i krasnu chudobu, osobenno moločarnju i jej ustrojen'je-zarjad, ledovnju štučnu i pročeje.

S Markovoho dvora, každyj večer', na osobenno prihotovlennom vozí, vyvožali v sootvítnych sosudach, moloko na želízničnu stanciju, a v hlavnom místí, uže nad ranom perevezli v torhovlju. Jak pervorjadnyj tovar, vysoku cínu imílo ich moloko, a ne malyj dochod prinošalo hospodarstvu.

Seljanov na ustrojen'je moločnoho spolka, nijakim sposobom ne udalosja nahovoriti Markovi.

— "Što Boh požehnal, sami spotrebujeme, a što ostane, zanese žena na torh."

— "To mi išči! Lem sja podpisuj na kontrakty!

A perestanut korovy moloko davati, ta potom iď, a podoj psa, bo moloko musit byti."

— "Hej, ja budu daval do spolku čiste moloko, druhij vodu, a dílitisja budeme jednako."

— "Ked by to bylo das desjať korov, ta ne hvarju! Ale po tích dvoch chvostach, stoľko masla ne zrobitsja, žeby bylo s čím holovu porjadno pomastiti."

A ni na to ne moh ich Marko nahvariti, žeby každyj, lem stoľko prines do dvora, skoľko sam ne spotrebuje, a on sejčas vyplatit každomu, za dostavlenne moloko, skoľko v mistí platjat.

— "Tíž sja oplatit každyj den', s jednu-dva litrami moloka voločitisja do dvora? Isči stihne s nim upasti, ta i tu kroplju rozlije."

No, že Marko každyj den' otvožal moloko, maslo, syr, až i ženticu na stanciju, zavidíli jemu:

— "Hej, bo to ozdaľ tak bídnomu čelovíku, jak Šoltysovi? Hroši s každoj strany, lem sja tak syput. Až i za moloko!"

Pered rokom, vyrubali Markovy sekciju lísa, nad furmanovku, a toho roku zasíjali jalove símja. Osobenno bídníjši ljude, vzjali sobí po kusočku s toj rubani, pokopali i zasíjali žito ozime, s nim razom (naraz) i jelove símja.

V toj noviní žito čudesno rosne i sype. Na žnivo sožnut žito, ostavitsja steren', kotra chranit drobnen'ki jelički, protiv solnca, vítra i zimy, poka ich sníh ne pokryje. Bídnyj čelovík dorobitsja chlíba, a pan'stvo zasčadit veliki vydatki, soključenny s kopan'jem, ili sažen'jem tak velikoho prostranstva.

Uľča chodit, hde s otcom, hde s bratom zazerati na saženník, pozdnijše, jak v rubaní jahody, maliny začali zríti, pošla i sama projtisja, a v košičok uzberati jahod.

Javor sam ne hospodaril, na svojem učiteľskom oreku, no vydal gazdam na "spol". A tak, cíle líto ne imíl nijakoj roboty, kromí cerkovnych otprav. Jeho zabava byla muzyka, čitan'je i prohuľka po horach-lísach. Sberal cíliteľny travy, a dopolnjal svoju krasnu kollekciju motylej.

Pri takich svoich prochodach, raz nespodívano vstrítilsja s Uľču. Oni oboje v čistom byli uže so soboju. Javor znal, že ljubit Uľču, a ljubil by ju, choť by i ne byla don'koju "naboba" Marka, no bídna učiteľka, — ona takožde znala, što Javor, choť pravi ne zradil pered nju ni slovom, ljubil ju, no i što ona ljubit jeho, toho porjadnoho molodca, na kotoroho isči a ni seľski boltuny-pleťkarki, nič zloho ne mohli skazati.

Ona porozumíla jeho daleko-deržan'jesja ot nich, ibo oboje znali dobrí, že staryj ich ljubvi energično protivitsja, a vse hotov sdílati, žeby ich rozlučiti; i ne pozvolit nikohda, žeby jeho don'ka, za seľskoho učitelja vydalasja.

O prosotarov, ne bylo tjažko. Jesli by za men'šoho činovnika chotíla byla otdatisja, to by Marko ne starčil prinimati hosti.

Lem v nedílju oprosilsja svjasčennik Marka, ci ne budet jemu protivno, jesli zahostit do nich, s bratovym synom, okončennym klerikom, so serjoznym namírenijem?

— "Otče, jesli mojej don'kí poljubitsja, ne budu protiv toho."

Pravda, že jeden okončennyj klerik, štos' inšoje, jak jeden seľskij učiteľ. Takomu prosotarju by ne boronil prijti po don'ku.

Slídujusčij den', Javor snova vstrítilsja s Uľču... nespodívanno. A to tak išlo čerez paru dni. O cílkom indiferentnych ríčach roshovorivali. A tak s družestva, ljubov voskrípilasja.

Uľčiny každodenny prohuľki, načali Markovi podozríteľnymi byti. Pro to sam priključilsja k Uľči, a snova vstrítilisja s Javorom.... nespodívanno! Tohda uže znal, čto imíje o don'kinych prohuľkach, i o každodennych jahodach mysliti?!

Ruku podal Javoru, no ne duže zaljublenno vzrílsja jemu vo oči, a cílkom zimno prohovoril ko nemu paru slov.

— "Pozvoľte, pane Furman, štoby vas moh otprovaditi?"

— "Djakuju vam, pane učiteľ, my ideme osmotríti lís, a vy uže stružennyj ot mnoho choda; pro to už lem sami pojdeme daľše." — Uklonilsja učitelju, i obernulsja na druhij píšnik.

To tak jasno bylo skazanno, že Javoru ne ostalo nič inše, jak pozdravkati, a vertatisja domoj. Marko posmotrit na Uľču i vidit, že zblídla, jak stína. Žeby ju jak-tak uspokoiti, načal veselo vsjačinu besídovati, žartovati. Uľča za cílyj čas prohuľki, lem korotko, i to, hde lem konečno musila, otpovídala: hej, nít! A, tím lípše hnívalsja na Javora Marko.

Marko uže vidíl, že opastnosť o mnoho boľša,

jak sam sobí predstavljal. To ne dítinskoje mečtanije, no hluboka ljubov', odnoj serjoznoj dívčiny, svojej don'ki, kotoroj tverdu holovu i samostojateľnyj karakter, dobrí poznal. To značit, ostorožno zachoditisja s neju!

Prišla jemu, jeho Katuša na zdohad, koli ju prosili za Petra Soroku, jak postavilasja otcu:

— "Zabijte mnja . . . a ja za neho ne pojdu!" Jak to jemu raz sam pokojnyj Dančin hovoril.

A Uľča ne lem Katušina, no i jeho don'ka!

Domoj bezslovno vertalisja. A teper' Marko, až i merzostnyj byl na sebe, že tak hrubo otpravil učitelja, a s tím v don'kí svojej vzbudil siľníjšij otpor i zavzjatosť. U neho jesť inyj spsob, pozbytisja Javora. Ne tjažko by jemu bylo, pereložiti jeho dati, na lípšu posadu. Hm! A tak popsoval vse.

Uznati i sam musil, že protiv osoby seho čelovíka, a ni najmen'šu pričinu ne mož najti; jedino to, že on seľskim učitelem!

— "A ni ne pan, ani ne čelovík," — jak zvyk hovoriti.

Takoj išol k žení, a jej merzostno rospovídal vse: što vstrítilisja s Javorom, jak jeho otpravil, i obavatsja, že meždu molodymi uže jesť i porozumlenije.

— "Marku moj, maš ty dajaku pričinu, vyhvarku protiv toho molodoho čelovíka?"

— "Protiv jeho osoby nít. No, moja don'ka ne bude ženoju seľskoho učitelja, koli jej inakše sčasťje nukajetsja. Tu bratanec, takoj našeho svjasčennika."

Katuša peretjahla svoje kreslo až ko mužovi, a uspokojajuči pohlaskala jeho sídu holovu i lice.

— "Marku moj! Pamjataješ' ty, jak pered mnoho-mnoho lítami, jedna moloda gazdovska dívočka, zaljubilasja do jednoho sluhi, a ne chotíla vydatisja, za najbohatsoho jedinaka v selí? Radše byla staru dívku ostala, abo svítom pošla. Pamjataješ'?"

— "Ale, tot sluha bohatyj byl, a porjadnoho spravovan'ja."

— "Hej, mužu moj! Pravda, on porjadnyj i krasnyj byl," — s taku otdannosťju posmotríla jemu vo oči, jak v tot čas, o kotorom besídovali; a hlaskala ruku jeho, — "o jeho bohatství nikto nič ne znal. Ona ljubila sluhu, i za sluhu byla pošla, choť bylo jej prichodilo ostaviti i svojeho otca, a pracovati i žiti za dvoma rukami. Ne ponimaješ' ty to?"

— "Katuš, popočko ljuba, to cílkom inše bylo. Tot sluha i tota dívčina, prosty ljude byli, a ne byli ustrašilisja stati, choť do jakoj roboty, ne bojalisja budučnosti. No ci naša don'ka, jak pominesja molodosť, ljubov', bude zadovolenna? Ne bude klenuti dakoli svoich nerozvažnych roditelej? Ne pamjataješ', jak jes byla u chvoroj kantorki i ratovala opuščennu, i jej díti?"

— "Marku, ci naša ljubov' pominulasja? Molodec porjadnyj, znaješ' jeho uže i ty sam; na neho možeš' spustiti našu dítinu, s dovírijem. A ci može spokojníjšij byl by jes', ked by jes' ju za pana, abo bohača vydal, a sčastliva by ne byla? Snevažal by ju, bo to chlopska don'ka!"

— "Katuš, naj hljadat sobí druhij chlíb, a ked ní, naj podjakuje za učiteľstvo, otdam jemu Dančivnju i Sorokovnju, naj gazduje, bude mati s čoho žiti." — Otpovídal nervozno, zavzjato Marko. — "No, za učitelja seľskoho, ne pojde!" — Vstal i vyšol von.

Katuša ne silovala, ne perehvarjala muža boľše, znala dobrí, že s tím by isči pohoršala otca, protiv don'ki. Uľči ne hovorila ni slova, lem ju pohlaskala i pocílovala. Uľča čuvstvovala, že mama na jej storoní.

Pri večerí, lem Jurko besídoval sam. Ne znal o ničem. Naraz prohovorit otec:

— "Katuš, svjasčennik prosilsja, ci možet so svoim bratancem, okončennym klerikom, kotroho teper' ožidaje, do nas zahostiti? — A ty Uľčo, što kažeš' na to?"

Jurko až zabylsja. On poznal dobrí toho klerika, jak študenta i ne malo slyšal o neho, jak klerika. Otec, staryj Andrej Bogdan, bohatyj svjasčennik, no syn jeho, Alexij, barz lichij chlopčina. Gimnazii už lem jakos' pereplaval, i ispyt zrílosti zložil, no vo vsjakoho roda lehkich zabavach, on byl peršij. Iz seminarii ne mnoho radosti prinošal otcu. Terpíli jeho, pro otca. Jesli on bídnoho čelovíka syn, davno byli jeho, iz seminarii, na ulicu vyložili. Jurko ne hovorit nič, lem pozerat na sestru, što otpovist?

— "Tatku, ja ne možu naš dom, pered hostjami otca mojeho, zatvoriti."

A boľše ni slova ne skaže. Otec jísť daľše, lem stoľko zamurčal:

— "Hm."

A, Jurko ot radosti, dobrí ne podskočil. Mudra dívočka jeho sestra, politično otpovíla; to ne jej hosť, no rada by pered nim dveri zatvoriti. Fajno! I Katuša s udovoľstvijem sluchala otvít svojej don'ki. O toho klerika, o jeho pusty zabavy, rospravljali jej díti, osobenno Marta, ne malo, i ne duže poučiteľny ríči.

Katuša vyšla v kuchňu k sluzasčim, Jurko takožde: povydavati roskazy na slídujusčij den'. V stolovoj komnatí, lem Marko i Uľča ostali.

— "Skaži mi pravdu, Uľo! Vstrítila ty sja boľše raz s tím . . . . s tím . . ."

— "S Javorom? Ne imíju pro što vstydatisja. Tak, my boľše raz vstrítilisja."

— "Ja choču, žeby to sja vecej raz ne stalo! Rozumíješ'?"

— "Rozumíju!" — I smílo vzríla v oči otca svojeho. — "Lem s nim budu, povídomlju jeho sejčas, o vašoj žadosti."

Marko ne ríšimo smotrit na don'ku, kotora prjatala so stola; jej otvažnosť, spokojnosť, jakos' jemu ne prijatna. On spodívalsja, što načne plakati, narikati, a ona vmísto toho cholodno, spokojno chodit okolo stola, i robit svoju robotu, jak druhij raz.

Ci tyž ne premachnulsja? Može byti, že meždu nimi, lem prijateľstvo, žadosť obrazovannoho čelovíka, pohovriti, dumki svoi soobsčiti s obrazovannym? Brat zanjatyj s gazdovstvom, Martusja isči ne prišla iz školy, s neukoju čeljadju, što že može besídovati?

No, pro što že tak neprijazno otpovíla, otrubala na oznajmenne nasčivinja bratanca svjasčennika? Pro što dala, v poslídnych dnjach, dvom panaškam košik, ich podnotariju i pisarovi stoličnomu? Naj že bude s toho dakto mudryj?

XLVIII.

ÍLYJ tyžden' vozjat síno. Jurko, lem što na obíd prichodit. Marko takožde ot svíta do smerku pri rabotí. Čas prekrasnyj, sponahlitisja treba. I sama Uľča dozerat robotnikov, hde lem može. Poslí obída, uže ne byla na nju potreba, vernulasja domoj. Horjačo bylo i zašla v cvítnyj sad, a vidit, že Javor prichodit do dvora. Ide prosto k nej i hovorit:

— "Budete laskava, panna Julija, posluchajte mene, na paru minut?" — I vstupil k nej v besídku, s dikim hroznom pokrytu. Uľča sjala spokojno na kreslo i pokazala jemu na druhoje místce.

— "Vy, doroha panna, znajete, što ja jednoduchij čelovík, a krasnymi slovami ne znaju ľstitisja. Pro to, prošu ne hnívajtesja, že prosto i otkrovenno hovorju, k vam. Ja lem bídnyj, seľskij učiteľ, ibo mní ne bylo vozmožno okončiti vysši školy, pro nedostatok. S maloho imínija, moja pokojna mati, ledva mohla spokojno vyžiti, ne žeby mene, vo vyššu školu mohla byla zasylati. Jak mati pomerla, ja diplomu učiteľsku uže v rukach imíl, i okončil vojennu službu, a tak uže neskoro bylo, vertatisja mní nazad v gimnaziju, v mojem víku . . . ." Malo zatich, jak by byl za

slovami hljadal. Uľča, ne rušimo smotríla na neho i sluchala; a serdce jej siľno bilo.

— "Chotja ja vam, panna, ni slovom ne hovoril, no vy dobrí znajete, že ja vas iskrenno poljubil, a vírnym serdcem, jednoho čestnoho čelovíka, vas vsehda budu ljubiti. Ja ne možu s toho, že vy bohata, no vírujte mi, že ja by vas byl poljubil, choť by ste i najbídnijše byla. Teper' by ja blahodaril Boha, jesli by vy ne byli don'koju bohatoho čelovíka. Ja čuvstvuju, što ja vam ne čužij .... Pravi pro to, žeby vy pro mene ne musili terpíti, ríšilisja zadati pros'bu, na druhu posadu. Prošu skaž'te vašemu počtennomu otcu, že do novoho školʹnoho hoda, išči mušu ostatisja zďís', no jemu na obtjažnosť ne budu . . ."

Julija ne otpovídala ni slovom, no tím boľše pohljadom svoim; jej oči svítlo, javno hovorili Javoru, že i ona ljubit jeho:

— "Mojeho žiťja sčasťje ležit vo vašich rukach... Chočete malo poterpíti, poždati za mnoju, poka mi Boh pomože moi díla prinesti v porjadok, i postroiti svoje vlastne domovstvo, v kotore možu ženu svoju vyprovaditi?"

— "Choču!" — Lem stoľko otvítila, a podala jemu ruku. On pocíloval jej ruku i jej usta. Ne byli meždu nimi nijaki prisjahi, nijaki obícunki, poetičny-vysokoparny ljubovny izjasnenija, no oboje znali i vírili, že ich tichoje obručenije pevnijše i siľnijše, jak druhich toržestvennoje zaručenije, pri bohatoj hostiní i pri zastoľnych besídach.

Pravi na to vstupil Marko v besídku, hde na holos Javora prišol.

— "Ach, ach, . . . prebačajte molode pan'stvo, že vam pereškodžaju . . .", začne ironično; no poka byl zastih, Javoru pokazati dorohu iz dvora, perervala jemu don'ka:

— "Pravi chotíla jem vas, tatku, povídomiti, što pan Javor zadal pros'bu na novu posadu: ot novoho škoľnoho hoda . . . ."

— "Očen' mi prijatno . . ." tíšitsja staryj.

— ". . . ot novoho škoľnoho hoda ostavit selo, i . . ."

— "Barz radujusja . . ."

— ". . . . i, što ja so Stefanom, teper' srukovalasja!" — Hovorit Uľča spokojno, ríšiteľno, a smílo smotrit na otca svojeho.

Marko choče níčto skazati, raztvoriti usta, zadivlenno posmotrit to na jedno, to na druhe, lem stoľko vydusil:

— "Uvidime!" — merzko otverhnulsja ot nich, i bez slova pustilsja v kaštiľ.

— "Julija! Doroha nevíston'ko moja!" — Slezami napolnennymi očami pocíloval jej obi ruki, a ona vzrílasja jemu dolho-dolho v oči, objala jeho šeju, i pocílovala:

— "Teper' iď, na mene s pevnosťju možeš' čisliti!" — Javor pošol sčastlivo, blaženno.

Marka strašenno merzílo. On pravi dnes' sobí rozvažil, jak by otdaliti Javora, ot svojej don'ki. Udostovírennyj byl, že na jeho djaku i žadosť, posredstvom nadžupana, verchnosť sejčas pereložit učitelja, na otdalennoje ot nich misce. O sem ne usomnívalsja. Takim sposobom i učiteľ naučitsja, što don'ka Markova ne pro neho vycho-

valasja. Po paru mísjacach, don'ka uspokoitsja, i zabude svoju dítinsku naklonnosť, k tomu čelovíku!

A teper' učiteľ dobrovoľno otchodit, što boľše, jak ženich jeho don'ki. Jeden seľskij učiteľ: — "ani ne pan, ani ne čelovík!" — Marka to strašenno merzílo, hryzlo. K takoj neudači, porjadnyj žaludok potrebno!

Pri večerí malo što jíl, ne hovoril nič, sejčas vstal ot stola, a povernulsja v biblioteku. Lem sčasťje dlja Katuši, že a ni jej ne sdovírilsja so svoim planom, 'bo byl ju teper podozríval, že protivo neho robit, a jeho zradila Javoru.

Katuša čudovalasja, a ne men'še Jurko. Što s otcom? Jak poslídnyj voz sína vezli, takoj dobroj djaki byl, žartoval s čeljadju, smíjalsja. Aha, to pevno bude štos' pro učitelja? Ibo mama jemu porospravjala svoj rozhovor s otcom. No, tohda by Uľča byla hnívača, abo vyplakana. A ona spokojno chodit, robit svoju robotu, jak i druhij čas. Vnimateľna ko každomu, až i vesela, smíjesja, a v očach jej blesk zadovolenija, sčasťja, jak by chotíla každomu skazati:

— "Ne znajete nič, ne čuvstvujete-li, jaka ja uspokojenna, sčastliva?"

Otca ne smíl prositisja, 'bo ani ne bylo by sovítno. Uľču oprositisja, nijak ne vychodit.

Marko tot raz, ne hovoril žení nič. Na što? Koli ona i sama za díťmi, a ne lem za svoju don'ku, no i za učitelem. A pro neho, teper', na stary dni, započati svadu, nepokoj zavesti, koli

čerez stoľ líta, meždu nimi ni najmen'še prikre slovo ne prohovorilosja?!

Može, do polnoči rozmyšljal, rozvažoval. Jeho lípše "ja", sovítovalo jemu, ne vstavati v dorohu, ne prepjatstvovati sčasťje dítiny svojej. No zavzjatosť, i staryj predrazsudok, ne chotíl nijak popustiti, ustupitisja iz staroho serdca!

— "Ja jej dobrí choču. Žeby ne psotovala dakoli . . . ." hovorit zavzjatosť.

— "A tvoja popočka, pri vsem tvojem bohatství, ne napracovalasja, ne napsotovalasja dosť? Ona i teper', za svoju ženskú i materinsku dolžnosť deržit, pracovati, staratisja na vas vsích, a jesli by ne byla ljubov' iskrenna meždu vami, ci byla by ona sčastliva, pri tom cílom bohatství? A ty ne byl psotnyj, odnakož pošla za tebe, choť jes' ne mal ani hde holovu tvoju skloniti. Vaša ljubov' peremohla vse, a podala vam silu, djaku do pracy, i jej možes' djakovati, vse sčasťje žitja tvojeho. Ne boron' im ! Naj budut sčastlivy. Ljubov' pomože im . . . Ljubov' peremože i samu smerť . . . .

Predrazsudok, zavzjatosť pobídili. No žeby neporozumlenije nepovstalo doma, na soblazn' čeljadi i dítej, predprinjal sobí, molčati, čekati, merkovati.

Rano, protiv svojeho obyčaja, prineskoro, no uspokojenno vstal. A jak bylo nič ne slučilosja, robil svoju robotu, a požartoval jesče i s Uľču, jak pred tím. Merkovati i molčati!

Martusja, jak prichodila iz školy, vpered radovalasja na muzykaľny večerki, na kotory až i

osobenny noty prinesla, k pianu, k skripkam i k violinčellí. Lem privitalasja s rodinoju, a pobíhala po komnatach, po sadí, polestilasja okolo roditelej, sejčas vypakovala noty, složila na piano i hovorit sestrí:

— "Uľčo, poperezeraj toty noty, nikoli jes' taku krasnu muzyku ne slyšala, jak tí kuski. Čudesno prekrasny. Oj, jak radujusja našim večerkam."

— "Darmo raduješ'sja, serden'ko moje. Tatko zakazal Javoru do nas prichoditi . . . ."

— "Pro što?" — Skričit Martusja. — "Pro što? Ja idu k tatkovi sejčas . . . ."

— "Ne choď, Martus'. Pohnívalsja by na tja. To uže inače ne bude." — Pocílovala ju, pohlaskala sestru. — "Ne hovor', ne prosisja nič, ja ti časom vse rospovju . . . . Lem by jes' nam boľše tjažkostej narobila."

Martusja zadivlenno prizeratsja na sestru, i načala rozumíti. Objala Uľču i plakala.

Javor ne išol, a ni v storonu Markovych nijak, i s cerkvi poslídnij vychodil, lem žeby ne vstrítitisja s Markovymi, a ne dati povod staromu na hnív, protiv Uľči, jeho zaručennoj.

Jurko zašol i teper' do učitelja, a raz i doprošalsja, čto stalosja? Chotíl znati vse.

— "Jesli vaš otec ne skazali vam nič, to ja ne imíju pravo o tom hovoriti. Uspokojtesja dorohij prijatelju. Najlípše jesť tak, jak jesť!"

XLIX.

REKRASNYJ lítušnij čas. Marko sidit pri bjurku, perezerat hospodarski rachunki Jurka. Okna rastvorenny, a iz cvítnoho sada vítrik vduvat tjažkij, no prijemnyj pach roz i rezedy v biblioteku.

Ponedíl'nik k večerju, prinesli poštu staromu: zaderžal svoi novinki i dva počtovy kartki, pro Martusju, ot jej tovarišok, a seľsku poštu otdal hajtolu, dlja sela.

Rastvorit gazetu, i na pervoj straní s velikimi bukvami stoit napisanno:

— "Sofia, dnja 28-ho Junija, 1914!!!! Trononaslídnika Franca-Ferdinanda, i jeho ženu Sofiju knjahinju dnes', v Sarajeví, v hlavnom místí Bosnii, rozbíšaki zamordovali!!!"

Pročital raz, druhij raz, a svoim očam ne vírit. Ne hovorit nič nikomu, vozme kapeljuch i ponahljatsja na faru.

— "Otče!" — Bez klopkanja vbíhnul do kancelarii svjasčennika. — "Ci to by mohla pravda byti?"

— "Pravda, brate Marku! S episkopskoj avly polučil telegrafičnyj roskaz, že ot zavtra rana, zvoniti imíjesja za ubitych, do daľsoho rasporjaženija episkopa. A gazety moi i obširnu opis' morderstva prinošajut."

Svjasčennik pročital jemu vsí staťi, otnošajusčisja na sije ubíjstvo.

— "Što bude slídstvijem toho morderstva?"

— "Slídstvija? Cílkom svítlo."

Svjasčennik malo pohljanul meždu gazetami:

— "Pročitajte siju staťju sam, tak porazumíjete i same morderstvo."

Poka Marko čital, svjasčennik chodil, s cigaretku v ustach, hori-dolov v kancellarii. Marko složil gazetu, i vnimateľno pozríl na otca Bogdana; sej zanjal svoje místce pri bjurku i hovorit:

— "Vidite Marku: avstrijska policija uže v februar'ju polučila izvístija, ne lem čerez agentov policii, no i ot samoho bílohradskoho konzulata, že na kronprinca attentat — pokušenije na ubíjstvo, prihotovljajetsja. On predostereženiju povíriti ne chotíl, ni otstrašitisja ne dal, a s činovstvennoho bosnijskoho posísčenija, ne spovíl. Dlja original'noj programmy, Sophija knjahinja ne imíla učasť brati vo vyletí muža, uže pro etiketu pridvornu, ne byvše princezoju. Jej sčaditeľno donesli, što jej muža tam neprijatnosti, demonstracii ožidajut. Kronprinc, a ni na pros'by svojej supruhi, choť jak velikij vliv imíla na neho, ne chotíl spovístisja s dorohi. Tohda ona ríšilasja, otprovaditi jeho i uvažati na neho. Vidnjanska policija vyslala množestvo detektivov, čtoby očistili místca, kady knjaz prechoditi imíl, ot podozríteľnych lic. Jakim uspíchom, pokazali fakta. Sophija stalasja žertvoju svojej supruženskoj vírnosti i ljubvi, a prestolonaslídnik, svojej smilosti, političeskich intrig i agitacij." — Bogdan malo

razmysljal, a tak tupym holosom prohovoril snova:

— "Jesli ne ošibajusja, ne myljusja, bude: strašna vsesvítova vojna."

— "Ne vozmožno! Pro što?"

— "Marku, brate moj. Vy pri vašom velikom gazdovství, ne imíjete časa zanimatisja dokladno s čitanijem, ne lem gazet, no i pročich studij. No, ja ne hospodar', ja sižu v knihach i razmyšljaju. Pamjatajete, što ja vam uže davnijše, pered lítami, a ne raz hovoril, že atmosfera evropejskoj politiki, tak dušna, jak v lití vozduch, pered veliku burku, a što Europa v korotkosti obernesja v pole strašennych sraženij?" — Marko potverdil holovoju.

— "Ubíjstvo kronprinca, ne jesť pričinoju, žerelom toho vírojatnoho, velikoho krovoprolivanija, lem taka zatoržka." — Stal i pristupil ko velikoj stínovoj mappí.

— "Smoťte Britaniju i jej neizmírimy kolonii, tu v Afrikí: Egipet, Nubija, Sudan, vostočna i zapadna britijska Afrika, i tri republiki Burov. — V Azii: India, Borneo. — V Amerikí: Kanada, — cíla Avstralija, a hde tí neisčislimy ostrovy, po cílom svití? — So svoim velikanskim flotom, panujet nad vsími morjami, sije male ostrovskoje-korolevstvo, — kotoroho korabli tysjačami plavajut morjami ciloho šara svítovoho, i shromaždujut britijcam zoloto, serebro, drahocinny pjať častej svíta. S tím zolotom platit soldatov i matrosov svojeho flota, kotoryj hospodstvujet nad vyše četyresot millionami svoich, men'šeboľše civilizovannych, i cílkom dikich poddanych. Ot tích podannych, iz tích kolonij, privožajut jej

korabli surovyj material v Britaniju, v jej fabriki, a vyroblennyj tot sam material, sprovažajut nazad, tím samym poddannym, za dorohi hroši. No, na svítí suť jesče časti, hde ne lem sama Britanija importuje tovary svoi. To potrebno znati! .... A tu smoťte mala Germanija. Jedva imíje morja, odnakož že jej vojennyj flot, stoit na druhoj stepeni, a dlja svojeho materialu, lípšij ot Britijskoho. A teper' pozríjte tu na more plavateľny dorohi, poznačeny linijami, jej kupečeskaho flota ..... vidite? .... i sejčas porazumíjete, že Germanija, ot hoda 1871., koli stalasja jedinstvennu deržavoju, pod cílkom korotkim časom, stalasja takožde i opasnym sopernikom, konkurrentom Britanii, na polí torhovli. Jej kolonii s dnja na den' umnožajutsja, a pod osnovnom pravlenii Nímcev, procvítajut. — No vy dolžny i to znati, čto tí nímecki kolonii, ostrovy, ne hrabežoju, ne vojnoju, no za dobry hroši suť kuplenny, ot druhich deržav .... Šify Nímcev, jak vidite, vchodjat vo vsí pristavy svíta; torhovy agenty ich, perechodjat i po meždu samymi dikimi ljuďmi, a kupcy ich vytiskajut britijskich kupcev, svoim dobrym i tunim tovarom!

— "Paru primíry. Medikamenty, farby, sukna nímecki, pri vsej tun'osti-deševosti, najlípši na svítí . Ich tovary v južnoj Amerikí, cílkom vytisli britijskij tovar, to samo díjesja v Japonii, v Chiní, no až i vo samych kolonijach Britanii. Jesli Britanija ne osvoboditsja ot seho opasnoho konkurrenta, bojatisja dolžna katastrofy."

— "Rozumíjete? O tom my uže ne raz hovorili." — A s paľcem perejde na sívernu Europu.

— "Vot Rossija. Kolosaľna imperija. Narod, bohatstvo vsjakoho roda. No more ne imíje. Bez morja, dolho susčestvovati ne može. Zadusitsja, v svojem prirodnom bohatství, a raspadesja dlja množestva svoich narodov i narodnostej. Archanheľskij pristav, 7 mísjacev zamerznutyj. Baltiskoje more, v rukach Nímcev i Švedov, kotry Finlandiju Rossii tak, jak francuzy Elzas i Lotaringiju Nímcam, nikoli ne zabudut. Tichoje more, až po japonskoje more, v rukach japonskich. S čornoho morja, pro Dardanelly, vyjti ne možno. Jedinyj sposob prijti ko morju, bylo by: zanjatije Konstantinohrada. Što po pobidí Rossian nad Turkami, pri Plevní, zaprepjatstvovala Britanija, iz bojazni."

— "Smoťte teper' Franciju. Poka Germanija ne objedinilasja, i ne stalasja jedinstvennu, — najboľšim vorohom Francii, byla Britanija, ot koli lem Britanija i Francija existuje.

To učit nas historija. No, po utračen'ju Elzasa i Lotaringii h. 1871.*) pomírilisja s Angliju, i

*) Cikavno-interesantno znati i to, že pri perehovorach, o zakľučenii mira Germanov s Frankami, pobíditeľny Nímcy dali do výbora Francuzam: 1) abo boľšeje vojennoje otškodovan'je platiti, ili 2) otstupiti Elzas-Lotaringiju Nímcam, ot kotorych četyrnadcatyj Ljudvik otnjal nasiľstvom, i priključil tí dva nímecki kraji, k svojemu korolevstvu. Nímcy pozvolili poslam, tích dvuch provincij, pojíchati v francuzskij parlament i holosovati nad budučnosťju i prinadležnostju svojeho otečestva! Francuzskij parlament čudesno ríšil. Elzacki i lotaringski posly holosovali, žeby ich otečestvo i daľše ostalo priključenno k Francii, a francuzski posly, s boľšinstvom holosov ríšili, čto ti dví provincii otdatisja imíjut Nímcam! Posly s Elzasa i Lotaringii, s plačem ostavili parlament, kotoryj otreksja ich, i vozvernulisja domoj, — pod vlasť Nímcev.

čerez revanž (revenge) — voznahraždenija ideju, stalasja neprimírimym vrahom Germanii.

— "Avstrija-Madjarsčina, Britanii v nijakom otonšenii škoditi ne može, i pro to Britanija, tí dva krai nenavidíti, ne imíje pričinu, lem pro to, že stalisja sojuznikom jej konkurrenta, t. j. Germanii."

— "Jeslib byla Rossija, iz Japonskoj vojny, pobiditeľno vyšla, to pevno, že svítova vojna, uže pered šesť-osem' lítami vozhorila byla!"

— "Trojnaja svjaz' Germanii, Avstro-Madjarsčiny i Italii, byla do teper' svjazeju pokoja; protiv nej zavjazala diplomacija Britanii, takožde trojnyj sojuz: Rossii, Francii i Britanii, jak tichij partner seho sojuza, byla Belgija."

— "Jesli teper' i pobočny obstojateľstva počujete, a na mappí osmotrite, ubíditesja, čto Britanija i Francija, skorše-pozdnijše schoče Germaniju, cílkom snisčiti, a choť lem razdrobiti, na nezavísimy knjažestva, i oslabiti ju, jak byla do francuzskoj vojny, do 1870 hoda."

— "To bude pravdiva pričina, europejskoj vojny, kotora bezuslovno musit prorvatisja, v korotkoj budučnosti, a vírojatno skorše, jak my by myslili. Čas na siju vojnu prišol, dozríl, a jej zatoržkoju, jesli ne ošibajusja, budet sije ubijstvo."

— "Smoťte daľše na mappí: Danija, ne zabyla Nímeccíní i Avstrii: Šlezvig — Hoľstajn, sii dví bohaty provincii. — Balkan cílyj s izjatijem Bulgarii, pod vplyvom Rossii. — Serby javno agitujut protiv Madjarov, meždu svoimi balkanskimi soplemennikami, tak samo v Bosnii i v Hercegoviní. — Tu na našej hranicí ležit Rumunija, hotova za

Sedmohracku, i za storony rumunski, na Uhorščiní i v Bukoviní, priključitisja k birtijskomu sojuzu. — A tu Turečina, jak ju nazyvajut "chvoryj čelovík," s europejskoj svojej vlasti, utratila uže vse, kromí Konstantinohrada i jeho okrestnosti, kotory Rossija potrebujet pro Dardanelly. Turečina svjazanna kommercional'no s Nímečinoju, kotoroj pomoc' potrebujet, dlja svojej existencii.

— "Italija pro svoje geografičnoje položen'je, ne v sostojanii svoim sojuznikam pomoč' dati. Vojennyj jej flot slabyj, s vojskom svoim, ani pobereżja kraja svojeho ne zasčitit, protiv vojennych korablej napadenija Anglii i Francii, kotory jej najbol'ši místa, pod korotkim časom rozstríljajut. No, treba znati, italiancy strašno nenavidjat Avstrijcev, a spodnja čast' Tyrola i "Capo d'Istrii" zaselenny suť Talianami! Takij sojuznik ne vartajet cílkom nič, no na protiv, opasnijšij, jak sami vrahi."

— "Britanija, v čas europejskoj vojny, ne utratit nič, pro jej morskoje polož en'je, no v čas pobídy ne lem osvoboditsja ot svojeho opasnoho sopernika, ot Germanii, ale s jej Kolonijami, tak v Afriki, jak i v tichom okeaní, bez truda, uboľšitsja. — Francija ožidajet, na obratnoje polučenije Elzas-Lotaringii; — Rossija na Car'hrad i Bospor, na pobreżija čornoho morja v Azii, a na Haličinu i Bukovinu. Anglija choče polučiti, a s Rossiju podíljat meždu soboju Persiju. Tu jesče i Mesopotamija, kotora teper stoit pod kontrollu Anglii."

— "Avstro-Madjarščina slaba, Italija jesče slabša, a pro jej interesy, sojuzniki jej ne možut na nju spolahatisja; a tak s Germaniju, Anglija myslit

v korotkosti počislitisja. V čas europejskoj vojny, položen'je meždu-europejskich deržav, sovsím kritičnym pokazujetsja. S každoj storony okruženny sil'nymi vrahami, jak by v klišči stisnuty, musili by vsí sily svoi naprjahnuti, čtoby postojati mohli!

— "Vy dolžny i to znati, že pressa t. j. gazetarstvo cíloho svíta, v rukach britijcev, nachoditsja. A to bol'še označajet, jak jeden sil'nyj sojuznik."

— "Takoj vojny konec sobí, pri najbol'šoj fantazii, predstaviti ne mož, hde jeden protiv pjať musit borotisja.

— "No, može byti, dasť Boh, što pokoj i teper' zaderžitsja, — čto ne vírojatno, — ibo vojna obernula by cílu Europu, v dolinu plača i skorbi, vo velikij cmyntarj i razorenije."

— "Cudesno. Otče! Ja o tom vsem, ni ponjatije ne imíl. Djakuju. Pozvol'te, otče, prijti mi k vam i s moim synom: vy by ste laskavy byli, i jemu predstavili položenije tak, jak i mi, on to lípše porozumije, jak ja."

— "Vdjačno."

— "Vručajusja v vašu lasku, otče!" — Stisli ruki i Marko zadumanno otjíchal. Takoj druhij den' pošol do místa, kupil velikij atlas, mappy cíloho svíta, i geografiju.

L.

PRI SUDOVOM izslídovan'ju ubijstva prestolonasľídnika i jeho ženy, vyšlo na verch, že ubijca, student Gavro Princip i jeho pomočniki, na hrošach vyšších kruhov Serbii, prišli v Sarajevo; dokazalosja, što attentat v Bílogradí byl vyhotovlen, a što ubiťjem kronprinca, preduhotovljali prikljućenije Bosnii, Hercegoviny, Kroacii-Slavonii, takže i banatskich stolic, ko Velikoj Serbii.

Perepiski Avstro-Maďarsčiny so Serbijeju, kasateľno nakazanija pravdivych vinovnikov, ne docílili nič. Serbskoje praviteľstvo otdaljalo, otkladalo svoje ríšenije s tyždňa na tyžden', a sojuzniki prihotovljalisja k pobíditeľnoj borjbí, protiv trojnoho sojuza, už to protiv Germanii i Avstro-Maďarsčiny.

Po ubíjství, pravi o jeden mísjac, t. j. Julija 28-ho, Avstro-Madjarsčina, po neispolnennom ultimatí, vypovila vojnu Serbii, i Franc Josif roskazal mobilizaciju. No, tohda hranicy Madjarsčiny uže osaženny byli serbskim vojskom; prišli takožde vísti, že na hranicach Haličiny i Bukoviny, veliki massy vojska sobirajutsja, choť pravi isči 29-ho Jun'ja rossijskij vojennyj minister, izjavil na svoju česť, že Rossija vojsko svoje mobilizovati ne bude, na hranicach Avstrii i Prussii.

S tím propala nadíja, že sudebna expedicija

protiv Serbii, na tí dva krai lokalizujesja. Raspočalisja telegrafičny razhovory, meždu nímeckim i rossijskim imperatorami: na poslídnju telegramu nímeckoho, uže ani otpovíď ne prišla. Rossija mobilizovala cílymi silami.

Augusta pervoho, kajzer Wiľhelm roskazal mobilizaciju, i vypovil vojnu Rossii. "Alea iacta est": "verhli ihraľnu kostku" strašnoj vojny.

Nímečcina, takoj tot samyj deň, oprosilasja francuzskoho praviteľstva, što zamyšljajet robiti, v čas nímecko-rossijskoj vojny? Vmísto otpovídi, francuzske vojsko, bez vyhološenija vojny, napalo na Elzas; na što Germanija 3-ho vypovila vojnu i Francii.

Anglija? Sama ne namírjala s boľšimi silami vstupiti vo vojnu; jej zadačeju bylo, polnu akciju Germanii, s diplomatičeskimi chitrostjami otvlikati, a sojuznikom svoim, dlja prihotovlen'ja, čím boľše časa podati; takožde natiskom i uhroženijami zaboroniti Nímcam, perechod čerez Beľgiju.

Nímcy barz dobrí znali plany svoich protivnikov. Nímecki vojska dlja plana sojuznikov Britanii, imíli byli čerez Elzas-Lotaringiju, kotorych hraničny časti, Francuzy uže pered objavlenijem vojny zaňali i ukripili, vderlisja vo Franciju, hde ich neoborimy kríposti ožidali, pered kotorymi vojska germanski byli propali, ibo za tot čas byli ich, sovokuplenny sily Francuzov, Britijcev i Beľgii, v chrebet napali, i jednym zamachom znisčili cilu nímecku armadu. To bylo šikovno vymyslenno.

A, za tot čas rossijski vojska byli okončili ra-

chunok s Prussakami i s Avstrijcami, pri pomoči Serbov i Černohorcev, kotorych zadača byla, zavojevati Madjarsčinu. S Italiju uže v čistom byli sojuzniki.

Nímcy ne dali svestisja, a prosili, pri polnom otškodovan'ju, svobodnyj perechod čerez Beľgiju, ot korolja Aľberta. Koroľ Beľgijskij s oružijem postavilsja Germanam v oči. Na to Anglija, jak svítoznakoma zastupnica i chraniteľnica svobody malych krajev, na primír: Burov, Natalu, Oranžu, Egipta, Indii i proč. — pro narušen'je neutraľnosti Beľgii, augusta 4-ho vypovila vojnu Germanii, i blokadu.

Augusta 6-ho Nímečina vypovila vojnu Beľgii, 7-ho Avstro-Madjarija Rossii, kotoroj vojska uže na hranici byli. — Serbija i Černohora (Montenegro), vypovídjat Nímečiní, a Francija i Anglija, Avstro-Madjarsčiní. Augusta 19-ho Japonija vyholosit vojnu Nímečiní, a Avstro-Madjarsčina, Japonii i Belgii. Novembra 1-ho Turečina priključitsja k Germanii i Avstro-Madjarsčiní, a vyskaže vojnu Rossii, Anglii i Francii. Pozdníjše pristupila k meždu-europejskim deržavam Bulgarija, a ko antantu Portugalija.

Italija? Svjasčennik o. Stefan Bogdan soveršennu pravdu imíl. Sojuznik sej Avstro-Madjarsčiny, iz perva ostal neutraľnym. Pro jeho geografičeskoje položenije; bylo to rozumiteľno. Anglijski hroši i starodavna nenavisť protiv Avstrii, dovela čestnaho sojuznika do zrady, jaka v istorii, jej podobna, ne nachoditsja! Italija napala v chrebet, svojeho prijatelja, v jeho najboľšej nuždí,

choť pravi vse to, što obsjahnuti chotíla, i bez krovoprolivan'ja, dobrovoľno byla polučila.

A, tak načala huditi muzyka, jaku svít ne slyšal, a tanec krovavyj na cílom svítí, jakij nikohda ne byl, a može ne bude, s jakim sravnjati napadenija Hunov, Gotov, Tatarov, Turkov, Longobardov, Vandalov, Arabov, ne možno a ni dlja čisla, a ni žestokosti i prostranstva.

Tí poganski, diki narody spustošili, spalili pojedinki krai, a ne zakryvali svoi cíli materiaľny, egoističny, po farisejski s krasnymi vyrazami: svoboda, civilizacija, prava meždunarodny, humanism, zastuplenije malych narodov, svoboda morja, militarizm.

Tí poganski narody ,otkrovenno hovorili, že oni zavojevati, hrabiti, paliti, krov' prolivati idut; a dvadcatoho stolítija christianski, kuľturny narody, obertajut cílu Europu v razvaliny, a žertvujut milliony ljudej, neisčislimy milliardy majetka, stolítny trudy, pracu, svoim egoističnym, političnym cíljam, a hordosti ministrov svoich!

— "Ide naša molodež', ide i naš učiteľ. Nedavno byl poprosčatisja. Škoda bylo by čelovíka, jesli by zahinul v bor'bí. Malo takich učitelej u nas."

Marko, jak slyšal, že učiteľ ide vo vojnu, až zradovalsja že takim sposobom osvoboditsja ot neho. No na drazí k domovi, lípše rozmyslil bezčestnosť svojeho želan'ja, stydalsja sam sebe, pro svoi ne christianski mysli. Ta vot, sej molodyj mužčina, jemu nič zloho ne zrobil, no išči i sam dobrovoľno vystupilsja jemu; o paru dni, i bez

vojny byl ostavil svoju posadu, choť priobríl sobí uznalosť a ljubov cíloho sela dítej, učtivosť roditelej, naklonnosť i pochvalu predstavlennych svoich.

A, že jeho don'ka zaljubilasja do neho? I to lem na jeho pochvalu može poslužiti. Ibo v ruki takoho muža, može svoju žizn' i sčasťje, choť kotra dívčina složiti.

A, ci on i sam ne imíje molodoho, siľnoho, cvítusčoho syna? Ci ne može jemu Boh voznahoroditi podly mysli, želanija na jeho vlasnoj dítiní? Jurko až v jari prichodit do asentirki, pravda; no jesli vojna do toho časa ne okončitsja? — Što hovoril svjasčennik? —

— "Jesli meždu-europejski deržavy, pod strašnym natiskom vrahov, vyderžat polhoda, to na dolhu vojnu možeme spodívatisja."

A tohda i jeho jedinkij syn, pojdet vo vojnu! Až znoj-pot vybilsja na jeho čelí.

Jesli Javor, v tom časí byl pered neho stal, može byti, že družeski byl jeho prijal. Ne ide-li sej molodyj čelovík, svoim žiťjem, krov'ju boroniti i jeho žiťje, i jeho rodinu? A, on sirota, ne jesť, kto by jeho požehnal na dorohu, na pole smerti. Staryj ne čuvstvovalsja dobrí, horko stalo jemu v horlí.

On spíšilsja domoj, že povíst svojej Katuší dobru novinu, što Javor otchodit na vojnu! Opamjatalsja i myslil:

— "Što byla ti otpovíla, tota tvoja dobra žena?" — Stydalsja; prišol domoj ne hovoril nič.

Druhij den', v čas rano služba Boža byla, za

díti sela otchodjasči v bran'-vojnu. Vyspovídalisja vsí, a s nimi i Javor, a otspíval v toj cerkvi svoju poslídnju službu. Pomerkovati bylo možno na holosí, že iz serdca spívajet, i písni, jak molitvy vopíjusči k Bohu, proholosil.

Na službí byla i rodina Markova, on sam doma ostal.

Davno ne molilisja vírniki, tak iskrenno k Bohu, ibo každyj imíl koho vyprovaditi, za koho pomolitisja. A jak svjasčennik poblahoslovil otchodjasčich voinov, v cerkví nastal plac', jak na pochoroní. Poslí obída, o četvertoj imíli javitisja v místí na komandí.

Poslí služby Božoj, Uľča poprosila brata, žeby s neju pošol do školy, choče i ona odobratisja ot Javora; a tak pošla s neju i Martusja, a i mama.

Javor do serdca tronutyj, smílosťju i ljubovju svojej zaručennoj, priňal ich. Uľča otkrovenno pristupila k Javoru, podala jemu obí ruki, a hovorila smílo, s dovírijem, choť v očach polno slezami:

— "Stefan, ja na tja vírno budu ožidati! Iď s Bohom!" — I podala jemu usta na pocíluj prosčateľnyj.

Až tohda znala mama, brat, že oni srukovalisja. Martusí spovílasja, no boľše a ni mamí svojej, žeby meždu rodičami, dajak pro to neporozumlenije ne zašlo.

Stefan pocíloval ju i jej ruki, a radostno otpovídal:

— "S radosťju idu do vojny. Što v pokoju ne byl by jem vyborol sobí, sčasťje moje, to mi

vojna prinesla v dar! Tvoja ljubov' i tvoi molitvy budut moim talismanom!"

Jurko barz radovalsja ljubvi ich, a Katuša takožde. Stefan pocíloval i jej ruku, a s mjahkim holosom prohovoril k nej:

— "Ja ne imíju mamu, kotora by mene blahoslovila na dorohu, buď te moju mamoju."

Katuša oblapila Stefana, obcílovala, jak vlasnoho syna, a ot plaču lem stoľko mohla prohovoriti k nemu:

— "Naj tja, moj synu, Boh priprovadit nam nazad!"

A Martusja i plakala, i smíjalasja, oblapila Stefana, i pocílovala, jak mala sestra svojeho velikoho brata, a ni ne znala što k nemu prohovoriti.

Poprosčalsja i s Jurkom, kotoryj hovoril jemu:

— "Stefane dorohij, otpiš' mi hde budeš', o paru dni i ja pojdu dobrovoľno. Otec musjat prizvoliti."

Stefan vyprovadil ich, poprosil Jurka, žeby jeho graty dal dahde složiti poka s nimi dajak porjadok zrobit, a violinčello i skripki jeho, naj vozme do dvora:

— "Kto znaje, kto budet na nich ihrati?"

A, tak začal svoi najpotrebníjši ríči, v ručnu tašku vkladyvati. Hroševu knižečku otdal svjasčenniku, sam lem stoľko hrošej vzjal so soboju, skoľko za potrebno myslil, jesli ne dostarčit, tohda duchovnyj zašlet jemu potrebnu summu.

On a ni ne byl takij bídnyj, lem ne chvalilsja nikomu. Po mamkí ostal malyj majetok na neho,

prodal, a k tím hrošam i svoi dochody vkladal. Ne marnil na nič, a vyživnosť jeho ne mnoho stojala. Ne pil, ne kuril, a što vydal, to lem na knihi.

Isči pered obídom sjal na povozku, a otjíchal do místa, žeby na komandí v čas opredílennyj moh pojavitisja.

Na kommandí otdal jemu polkovnik imenovanije v lajtnanta, i preložennyj ostal k spolku husarskomu v Debrecin, a dočastno k školí oficirskoj, za professora. Jeho učiteľski sposobnosti verchnosť ocínjala po zasluhí, bez toho, žeby byl on o tom dašto znal.

Markovy prišli domoj, porospovídali staromu o službí Božoj, o pričastii, o propovídi svjasčennika k otchodjasčim voinam, no o vizití u učitelja, ne spomnuli nič. — Na što?

Pered obídom, Marko ne imíl pokoja. Hryzlo jeho, že Javor s tjažkim serdcem otchodit do vojny, s kady može, ne vozvernetsja. Pozberalsja, pošol do školy, choť jedno dobre slovo prereči, a poprosčatisja s nim. Školu našol zatvorenu. Tak prešol na faru, že može jeho isči tam najde. Tam doznalsja, že Javor uže otjíchal do místa na kommando.

Pri obídí ticho jídjat, nikomu ne zachotílosja rozhovorivati. Každyj byl zanjatyj so svoimi dumkami. Raz Marko pozrit na Jurka, i hovorit:

— "Konečno bylo ti učitelja otvezti samomu do místa."

— "Rad byl jem zrobil, no myslil jem sobí, že pohnívajetesja za to."

— "Hm!" — Staryj boľše nič. — Uznal, že Jurko pravdu imíje. No, Jurko osmílilsja i hovorit:

— "Tatku, čitate v novinkach, že molody ljude, ba až i stary tysjačami dajutsja assentirovati k vojsku dobrovoľno." — Marko pritakne holovoju, — "pozvoľte i mi!"

— "Ty chočeš' nas ochabiti? — Oduríl jes'? — Trech sluhov mi vzjali, što že ja staryj začnu s četyrmja ostavšimi? Ja sam ne možu tak robiti, jak dakoli. A ni naj ti ne sníjesja!"

Hovorit ríšiteľno Marko, no v duší sohlasilsja s Jurkom, bo isči ne zabyl na svoj molodyj vík, a tak rad rozhovorival o svojej vojenskoj sluzbí, a čital opisy vojenski. Na nič ne byl hordyj, lem na svoj mundir, na tri zvízdočki na nem, na svoi tri odznačenija, kotory so smilosťju sobí zaslužil.

Jurko boľše ne hovoril o tom nič, a ni ne spomjanul, ne naperal na otca, dobrí znal, že lem by zavzjatosť otca svojeho ukrípil. O Stefaní isči nič ne slyšali, ne znali hde teper' nachoditsja.

Marko, den' a noc' sidíl v novinach. Peredplatil isči na jeden dennik. Jeho teper ne interesovalo nič, a ni same gazdovstvo, kotore do teper jeho radostju bylo, i zanimalo jeho dušu i tílo, jedino izvístija iz polja vojny. V mappí tak vyznalsja už, choť byl do teper lem s tím zanimalsja byl. Hde dajake herojskoje sraženije, pojednych voinov otvažny díla ospisyvali, až omolodnul, prečital taki staťi domašnim, a jesli by byl dakto ne sluchal, strašenno pohnívalsja. Pri takoj staťi vyprostilsja, lica začerveníli, oči zaiskrílisja, jak

jesli by i sam učasť bral byl v takich attakach, napadenijach.

Prišlo perve pis'mo ot Stefana. Už tri tyždni abrichtuje, vyučaje husarov do poludnja, a poslí obída, učit v officerskoj školí dobrovoľnikov, kadetov i aspirantov. — Koli pojde na front, ne znaje. — Zaslal pozdravlen'je pro každoho, lem Marka ne spomjanul. Pro to, o pis'mí jemu a ni ne hovorili. Meždu pročimi piše:

— "Pomyslij sobí, dorohij Georgij, Alexij Bogdan, okončennyj bohoslov, takožde pod moju ruku. Kto byl spodívalsja? Ta vot, to chorošij, ostroumnyj čelovík, jeden iz najlípšich moich učennikov. Neutomimyj, pracovityj. Mi tak viditsja, že u neho ne bylo zvanija na svjasčenstvo i pro to stratil rovnovahu duševnu. Vidíl by jes' jeho teper, unteroficera? Radosť posmotriti na neho. On rodilsja voinom, hde jeho teper velika budučnosť ožidajet. Prošu tja, pozdorov otca duchovnoho, i povídomi jeho o tom . . ."

LI.

POL'NA robota pomaľše, obtjažnijše prichodila, jak pered tím; ne bylo robotnikov nadosť. Jesli ne mašiny, to žnivo ne byli mohli okončiti. Jurko, i sami dívčata pracovali na polju, a mama dozerala kuchnju, sama varila pre vsích, i prjatala, choť pravi uže ne lehko prichodilo. A odnakož vsí byli zadovolenny.

Jeden četver', koncom septembr'ja, dva pis'ma prišli do dvora, jedno ot Javora, pro Jurka, a druhe ot episkopa, čerez ruki svjasčennika, pro Uľču, v kotorom ju imenuje, za dočasnu učiteľku, a staruška ď jačka za kantora.

Ju barže interesovalo pis'mo Stefana. Piše, že ne znajet, kohda osvobodjat jeho ot školy i zašljut na front, teper' uže ne učit ekzecirku rekrutov, no tím lípše piľnujut oficersku školu:

— "Moj nesčastnyj talent učiteľskij, ne pozvolit mní učasť brati v bor'bí. Pros'bu moju s tím vozvernuli mi, že ja moju dolžnosť tu lípše možu ispolnjati, jak na boiščí. Unteroficerov, kadetov i sotki molodych volonterov mušu obučati, jakim by sposobom mohli neprijatelej čím uspíšnijše ubivati. Nikoli byl jem ne myslil že ja takij krovožaždivyj. Meždu učennikami najdeš' gymnazialnych professorov, inžinerov, fiškalov, činovnikov,

i Boh znaje, jakoho zvanija ljudej; a meždu nimi suť i starši mužščiny; a tí v korotkosti stanutsja oficerami, a poroschodjatsja po poljam boisč cíloj Europy. — A smoť, dorohij Georgij, jaka to ironija žizni! Naš pod-inšpektor školʹnyj, kotoroho my kollegi, s takim strachom i trepetom ožidali, v svoich selʹskich akademijach nauk, kotoryj hospodstvoval nad žitʹjem i smertʹju "blahorodnych diplomovannych i ne diplomovannych panov učitelej", v mojej školí sluchat nauku vojny. Teperʹ on zdorovit mene, a hljadat moju lasku. Ne smíšnoli? — A smoť našoho otca duchovnoho, kotoromu takožde pišu, bratranec, moj byvšij konškolar, v nižnich klasach, Aleksij Bogdan, jak ja ti pisal o nem, na ispytí seminarskom malo ne provalilsja, a oficerskij ispyt pod paru sedmicami, s otličenijem složil, i jak lajtnant na frontí bijetsja, takožde s otličnostʹju!"

Isči i mnoho inoje doprošalsja, a pisʹmo zaključil. — "Pocíluj, druže moj, pocíluj vmísto mene, ruki našoj dorohoj mamki, tak i Martusju, sije mile ditja. A mojej dorohoj, ljubeznoj Uľči ručenki, sam cíluju i vo snach moich. Skaži jej, što i v doždju kuľ, jej oči vyvedut mene iz nebezpečenstva, a ljubovʹ jej zachranit mnja. Tvoj Stefan."

— "Tysjačami hornutsja molodcy i ženaty, no i taki, kotory prežde tím, jak ne sposobny, nikohda ne služili, na oboronu svojeho kraja, svojej chaty-rodiny, a ja mušu doma sidíti, poka lem mja na silu ne vozmut!" — Hovoril Jurko, po

perečitan'ju pis'ma, s ohorčenijem mamí i sestram, i ne znajet sobí pomisčenija.

Bo to i čudny časy nastali. Jak by horjačka byla zapanovala nad ljuďmi. Synove s otcami v jednom rjadí stojat, molody chlopcy sverbujutsja, stary mužčiny prosjat, molikajut, vojennu kommissiju, žeby ich odobrali; zabyvajut na svoje slabe zdorov'je, a idut na front. Ženščiny, kotorych muži vo vojní, stavajut na vysluhu ranennych v špytali, dívčiny slaby, ostavljajut svoi bohaty domovstva, zapisujutsja v červlennyj krest, pereterpjat trudy, nuždu, o kotoroj do teper' ni ponjaťja ne imíli. Na vojnu maširujusčich hostjat, obkladajut cvítami, pobuždajut na chrabrosť, otvažnosť. Čudesny dni i časy!

* * *

Nepoborimyj Antverpen upal. Noviny opisujut neuvíriteľny javlenija. Primíry herojstva, chrabrosti, ne lem svojeho, no i neprijateľskoho vojska. Beľgija podlehla nímeckoj silí. — Madjarski polki očistili Srim ot neprijatelja, — osažennyj Peremyšľ osvobodilsja, — velikaja pobída pri Tannenbergu i pr.

Marko, jak by v horjački nachodilsja. Pri jednom obídí, rospravljat najnovši izvístija gazet, s cílym oduševlenijem.

— "Tatku, a ked by ste teper molodyj byli?" — Prositsja Jurko ostorožno, neprimítno.

— "Ked ja teper' lem desjať líta molodšij, to sej čas meľdujusja, pri starym regimentí, na službu!" — otpovídat zahorílo staryj. No i sej čas

opamjatalsja, že s tím Jurkovi podleh, i skonfudovanno, načal: — "Už to . . . ."

— "Tak, tatku dorohij! Djakuju vam!" — Skočit Jurko k staromu, pocílujet jeho ruku i lice. — "S tím ste i mi dali pozvolenije. Bo ja vaš syn, a hor'šij ne smíju byti, jak moj otec!"

Marko ne znal, što otpovídati Jurkovi, lem pozeral na ženu, ci by materi ne udalosja napraviti vse to, što otec nerozvažno peresolil. No, Katuša ne prehovorila nič, lem s ljubvoju, a so slezami v očach, smotríla na svojeho jedinkoho syna. Uľča vyšla iz komnaty, a Martusja pošla k materi, i scílovala slezy z lic.

Staryj sidit chviľku zadumannyj, a tak prehovorit:

— "Naj stanetsja volja Boža. Neprijateľ uže na našich hranicach. Iď, a boron' i ty svoju rodinu, bo otec uže staryj. Ale jedno vyhovorju sobí. Sverbuješ'sja do toho samoho regimenta, pri kotorom davno tvoj otec služil i otznačennyj ostal! A, ja tja uberu sam do služby, na svoich vydatkach. Majže sorok lítnoj mojej penzii, jednu tretju časť dostaneš' teper', i vozmeš' tvojeho "Alija" (sídlovyj žerebec Jurka). — A tak s Bohom možeš' sberatisja."

Sidit staryj malo tichon'ko, holovu sklonil na hrudi, a potom bystro dvihne ju, i hovorit:

— "Isči raz skažu. Žaluju, što jem choť lem desjať lítami ne molodšij!"

Jurko prines pis'ma Javorovy, vseho tri kuski, i pročital otcu.

— "Žeby ste ne myslili, tatku, že on nahovoril

mene. Pri vašom husarskom regimentí služit i on. Pod jeho vodstvom ne budete stydatisja za mene."

— "Ta, lem mene ne spominat." — Myslit v sobí Marko, i jakos' jemu tjažko bylo.

Jurko s dívčatami, do polnoči pracoval na rachunkach hospodarskich, žeby vse v porjadku ostaviti, a žeby sestry zastupiti jeho mohli pri otcí, i naučilisja daľše provaditi knihi. Pod dvumja dnjami vyhotovilsja so vsím, a tak v provodí otca svojeho, pojíchal v místo i jak volonter prijatyj byl.

Polkovnik podjakoval Markovi, kotoryj vo svojej uniformí staroj i s vyznačenijami pojavilsja pered nim, za jeho žertvu.

Jurko, uže tretij den' predstavilsja, radostno udivlennomu svojemu predstavlennomu, Stefanu Javor, oberlajtnantu i provodniku oficerskoj školy.

V pervom pis'mí prikljúčenny byli tri fotografii, pro rodičov , pro Uľču i pro svjasčennika. Na fotografijach snjaty sut' Stefan i Jurko, v uniformach svoich, v sídlí. Jurko na svoim žerebcu s otznakom volontera, a Stefan, jak oberlajtnant.

Samo perve pročitali pis'mo. Jurko piše, že cílyj den' execirujut, a večerom v školí preduhotovljajutsja. On ne znal, že Stefan oficerom a tím men'še, že oberlajtnantom ostal, za svoi zasluhi okolo školy. Predstavlenny považajut Stefana, a poddanny hotovy za neho v ohon' idti, ibo skromnyj, a choť ostryj, no prijateľskij ko každomu. Zakljúčil pis'mo s pozdorovlenijem, a pereporučil i pozdravlenije Javora.

A tak vzjali fotografii na pered. Uľča so svoju

pošla vo svoju spaľnju. Marko ostal pri stolí, a mama pošla ko oblaku, žeby lípše vidíti svojeho syna, Martusja s neju.

Marko smotrit na oboch, na syna i na jeho prijatelja. Až teper' vidit, že tot Javor, choť i ne dajaka krasa, no prijemnyj čelovík, a tí dva oči, vpravdí krasny. Jesli by byl jeho pered tím vidíl v uniformí oficerskoj, to može byl i zabyl, že on lem seľskij učiteľ. Uznal, že jeho don'ka lípši oči imíje, ona uvidíla i dobry svojstva Javora, a bez uniformy; jeho usilovnosť, čestnosť i vírne serdce. Pohlaskal, jak by živy byli, obí ich i sprijatelilsja so zjaťjem svoim; no peredprinjal sobí, že vse vozmožnoje sdílajet, žeby Stefan, po okončeniju vojny, aktivnym — díjstviteľnym oficerom ostal.

Mama s Martusju obzerajut, pod oknom fotografiju. Mama radostno vzerajetsja na lice svojeho syna, a ne men'še s utíchoju, na ljubovnika staršej don'ki. A Marta pleskat, jak voda čistoho potočka, sčebotat po pri materi. Što mama byla neobačila, ona vse pomerkuje:

— "Smoťte-le, mamočko, jak zmocníl Jurko! A, jak jemu stoit tota uniforma? A Alij, dobri ne prehovorit .... Ach, ale tot Stefan, ... Mamko, što za krasnyj chlop! A jeho dva zvizdočki! .... Oberlajtnant! .... Kto byl sja spodíval ... jeden seľskij učiteľ ... Mamočko, jesli ne Uľča ... to ja sama byla sja do neho zaljubila! .... Oj znam že Uľča sja raduje."

Staryj vstal i hovorit:

— "Ja perejdu na faru i otdam otcu duchovno-

mu jeho fotografiju." — S tím obernul fotografiju, na druhu storonu, a tam napisanno:

— "Pamjataj, i molisja za mene, moja dorohaja Julija: Stefan."

— "Martus' otnes' že tam Uľči, ibo to ne otca duchovnoho fotografija, no jej, a prines mi tamtu." — A staryj smíjalsja.

Martusja perečitala dedikaciju, i ľstivo obnjala šiju otca, a pocílovala jeho v lice.

— "Až tomu zradujesja Uľča!" — Pribíhla ko materi, prečitala jej slova Stefana, i tak otnesla Uľči s veliku radosťju:

— "Uľčo, uže možeš' i ty pisati Stefanu! Tatko zaslali ti totu fotografiju, i hovorili, že to tvoja, a sja smíjali. Oj, jaka ty sčastliva, imíješ koho ljubiti, a za koho molitisja."

Uľča pocílovala Stefana pis'mo, vzjala svoje imenovanije v dočestnu učiteľku, sama prinesla ko otcu fotografiju. Ne hovorila nič, lem blaženno pocílovala otca ruku, a on pohlaskal jej lice.

— "Taton'ku, idu i ja na faru, pohovoriti s otcom duchovnym o školu."

— "A ci ty ne imíješ pri mi boľše roboty, jak v školí?"

— "Nít tatku, naj díti ne ostanut bez nauki, naj ne propade to, što Stefan zasíjal. Hrích bylo by. A knihi vaši takožde okončime s Martusju."

Prišli do svjasčennika i otdali jemu fotografiju Stefana i Jurka. A Marko rospravjal, što piše o jeho bratanca, Alexija Bogdan, v svoich pis'mach Stefan.

— "Ja vam hovoril, brate Marku, že Stefan

osobenno talentnyj i porjadočnyj čelovík. — Tak, on pravdu imíje kasateľno mojeho bratanca. Alekxij, uže jak student, očen' protivilsja volí svojeho otca, i ne chotíl nijakim sposobom byti klerikom. Vy mojeho brata ne znajete. Jak by a ni brat moj ne byl. Nasiľstvennyj čelovík; što on raz vozmet v holovu, to musit perevesti, choť by zahynuti prichodilo. On bohatyj čelovík, majetok pan'skij otkupil, i tak rachoval sobí, že syn okončit seminariju, i pri nem ostanet kaplanom, a pozdnijše naslídnikom na parochii. Že syn jeho, ko svjasčenstvu ne imíl zvanije, jeho to ne pomíšalo v planí: privyknet! To byla jeho otpovíď." — O chviľku daľše hovoril:

— "Syn chotíl pojti na univerzitu. Otec otkazal vsju pomoč'. A mene, jak znajete, ne stati bylo, Alexija školovati. Včera polučil ot neho pis'mo, hde mi piše:" — vzjal pis'mo v ruki i čitajet:

— "Sija vojna stalasja moim otkupitelem, a choť by mi v nej i propasti prišlo. Lípše, jak byti svjasčennikom, bez vsjakoho zvanija. Teper' čuvstvuju sebe byti svobodnym, choť pravi, pod ostroju disciplinoju, prichodit snošati neizrečenny trudnosti, i vzeratisja vsehda v oči smerti. Vot, tu zasylaju Vam, dorohij stryku, odnu amatorsku fotografiju, mojeho feľdfeblja, po zvaniju fotografisty robotu, i uviríte mi, že nam tu ne procvítajut cvíty radosti, lem krovi. Moja uniforma, nesposobna v salon i na parket; po strašennom ataku, jak my iz okončennoj roboty vyšli, pohrebajem našich upavšich herojev i našich vrahov, s jednaku učtivosťju. Neprijateľ otstupil, a ostavil

pole bitvy, pokrytoje trupami. Za pobídu i my doroho zaplatili. Raneny uže v líkarskich rukach, za frontom. Teper' už lem mertvych sporjadajeme. To, stryku, strašnijša robota, jak sama bitva. Sotki bídnych materej, nikohda ne doznajutsja, hde ich syny otpočivajut . . . ."

Uľča posterala slezy i lem stoľko skazala . . .

— "Strašenno!" — Teper' uže i ona imíjet, za koho bojatisja. Tam jej brat, tam jej zaručennyj."

Staryj otec osmotríl fotografiju. Ne mnoho bylo na nej vidno, no to boľše hovorilo, rospovídalo, jak choť by jaki opisanija. A tak otdal ju Uľčí. Poka oni dvoje besídovali, ona osmotríla obrazok:

Nad potokom lísok, dereva jeho slomanny, jak by kto konopli prutom postinal, a nad lísikom nad velikoju i širokoju jamoju, v kotroj mertvy tíla, pokryty vojenskimi kepenjami, ležat jedno pri druhom, lajtnant Alexij, i okolo mohily desjat voiny kljačat, čapki v rukach i moljatsja za pomeršich; tri hroby uže zakryty, na nich derevljanny kresty stojat, s nadpis'ju, kotoroj drobnen'ki bukvy pročitati ne možno. Na odnom men'šom hrobí, na krestiku russka oficerska čapka, i zlamanna sablja; na druhom krestiku honvedska čapka . . . . . , a po-za hroby dolinoju i berehom, množestvo trupov, jak snopy ležat . . . .

Otprosila obrazok, pokazati mamí i sestrí. Sama že okončila so svjasčennikom dílo svojeho učiteľstva, a načala školu, na velike udivlenije naroda,

Oboje v čistom byli uže so soboju. ____Str. 135.

ibo isči nikto s nich ne slyšal, žeby dívčina byla seľski díti dakoli učila, ili znala učiti; a staren'kij ďjak, snova zasjal do krylosa.

LII.

OVOL'NO velikoje selo, parochija otca Andreja Bogdana. Vysše sto gazdov v samoj materi, ne rachujuči i dví dočerny-filial'ny cerkvi. Selo ležit v doliní, jak v dajakim velikanskim kotlí, meždu vysokimi horami, kotory zachranjajut žitelej, ot velikich metelic, ot buri . . . . Hory pokryty starinnymi lísami, ot hranicy jelovymi, a s toj storony bukovymi derevami, pod kotorymi vsjakoho roda zvírina bohato nachoditsja. Sama dolina plodonosna, a s dvuch storon potoka, v kotoryj vody iz hor slivajutsja, široki kapustnicy i luki seljan ležat.

Dvory, domy hospodarski, po cílom selí, čisto, porjadno vyzerajut, a na dobrobytije seljan pokazujut. Otkoli selo otkupilosja, t. j. otkoli zakupilo pan'skij majetok, gazdove očevidno bohatíjut, ibo otec Bogdan pijakov i zlodíjev strašezno prenaslídoval.

Otec Andrej sil'nyj mužčina. Jak hovorjat, za jeho molodych časach, na okolici ne bylo takoho sil'noho chlopa, jak on. Jeden raz vstupil do židovskoho sklepu, v místočku, na jarmarku, podkovy kupovati; žid pokaže jemu na bočku s podkovami:

— "Naj vyberut sobí, pane duchovnyj, jaki chotjat."

A s tím obsluhuje daľše seľskich ljudej, kupujusčich inšyj tovar u neho. Otec Andrej perezerajet podkovy, i s nehodovan'jem hovorit židovi:

— "Pane Lejba, ne imíjete lípši podkovy?"

— "Ni! Vas hajst, lípši podkovy?" — Čudujetsja žid. — "I lípši podkovy možut byti?"

— "Taj, to shnite želízo!" — Skričit otec Andrej.

— "Aj, vaj! Shnite želízo?! Taki čude jem išči nihda ne vidíl."

— "Poďte, smoťte sam!"

Ljudi obstanut otca Bogdana, kotoroho na okolici každyj poznal dobrí, i ljubopytno smíjučisja, ožidajut, jakij žart choče otec Andrej vystroiti s židom. I sam žid smíjesja, až shinatsja vo dvoje, iz "shnitoho" želíza. Take, v pravdí išči nikto ne slyšal.

Otec Andrej vozme jednu podkovu v ruki, sohne horí-dolov, raz-dva, i prelame, jak makuch. Ani nebarz priložilsja. Vozme i druhu, prolomit.

Žid vystyrčit oči, i prestal smíjatisja. A gazdove s počudovanijem prizerajutsja, lem s jazykom cvenkajut: c . . c . . .! Taj to podkovy, a ne kifliki, ne iz staroho sala vykuty, ani ne ot horčarja!

Jeden tuhij parobok, takže probuje slomiti podkovu; a ni ne hnij! Totu samu podkovu o. Andrej, takož na raz-dva perelomit, a beret četvertu.

— "Pane prevelebnyj, ja pre nich podkovy ne mam!" — Vybere s ruk Bogdana, a vidíl že to ne

žart, ta sjal sobí na bočku. Ljudjam imponovala taka velika sila. Chlopy vsí pozberali kapeljuchi s holov, i šeptajuči, s udovoľstvijem smotríli na neho. A tot siľnyj parobok, što takožde proboval lamati podkovu, hovorit tichon'ko chlopam:

— "Prisam, ne chotíl by jem 'mu do ruk popasti!"

A to, ne mala pochvala byla ot neho, ibo jeho na cíloj okolíci, každyj deržal za najsiľníjšoho parobka, kotryj, jesli jeho pohnívali, s porožnymi pjastukami, v stavi byl vybiti iz korčmy parobkov dvuch sel.

Pro to bojalisja jeho pijacy i zlodíi, ibo hore bylo takomu, jesli do jeho ruk popalsja. Otreksja ot palínki, abo ot kradeži, na cíle žiťje svoje. Seľski svarki, svady, on sam porovnal, polahodil, i ne dobrí bylo na toho, kto opovažilsja byl zaskaržiti dakoho do sudu!

— "Ta, to vaši hroši polova, smíťje, žeby ste ich krutilošam do kešeni pchali? Ne možete vy na dašto mudríjše pínjazi obernuti?"

Otec Andrej Bogdan, uže staršij čelovík, takoj šesťdesjať, no pro to i teper' prostyj, siľnyj, jak dub, zdorovyj, jak orích; a jesli by ne lysa i sída holova, ne byl jeho nikto vyše sorokpjať lít cínil. Mnoho ne rad besídoval; molčalivyj čelovík byl, no energičnyj, zapertyj, zavzjatyj. Što raz predprinjal, to musílo statisja, musíl pereprovaditi. Ostryj byl, jak ko vírnikam, tak i k svojej rodiní, no ostríjšij isči protiv samoho sebe. A naremnyj, že nikto ne smíl postavitisja jemu v oči. A pri tom vsem, zolotoje serdce bylo u neho. Nikomu

ne sdílal zloho, a spomahati vsehda hotov byl. On predprinjal sobí že jeho selo musit bohatšim statisja; i pereprovadil. Prisilil seljan, žeby pan'skij majetok otkupili, s nim na poly. Sam provadil vsích rachunki, a tak sovístno, sčastlivo, že pod desjať lítami ne lem vyplatil dolh, isči i na každu častku, vyše, jak sto zlatovok im zagazdoval. S tím dovírije naroda sobí na vsehda zabezpečil. Žid, korčmar', i paru pijaki, cílkom ne byli s nim zadovolenny.

Svoje požadal do ostatnjaho grajcara, no hde spomoči potrebno bylo, tam priložil sja sčiro, bohato. Porjadny, čestny ljude ljubili jeho, i dušu byli dali za neho, a mudrageli, pijaki, zlodíi bojalisja i stranilisja jeho.

Nihde ne chodil, ni do najblizšich susídov svoich; lem barz srídka. Takij byl, "sam svoj". Prijatelej malo imíl, no imíl boľše neprijatelej. Osobenno urjadov panaški, hnívalisja na neho, i jeho za "moskalja" vyhološovali, publikovali. Svoju nenavisť protiv neho s tím tolkovali: že ne rad hovorit po madjarski, — no, pravda to byla, že ich vo dom svoj ne prinimal i ne hostil. Otec Andrej, jesli bylo potrebno, znal i potrafil napisati točno, hramatičeski, no vyhovor, jeho axentuacia taka ošibočna byla, že radníjše ne besídoval po madjarski.

Panaški ne zachodili do neho, ibo ich tak znal prinjati, že druhij raz, a ni uže na išli na faru, no v seľsku korčmu, jesli musili urjadovo v selo prijíchati.

No, i protiv svoich domašnich, i protiv familii

ostryj. Čeljaď bojalasja jeho, jak ohnja, a odnakože sami ponukalisja do služby: bohato platil, a dobrí hodoval; stol pro služasčich bohatyj byl u neho. Dobromu čeljadniku ne žaloval ni dobroho slova, ni porjadnyj darunok, i pro to ne jedno, čerez dolhi líta služilo u neho: ale podlyj, línivyj ne vyderžal do mísjaca, ne do roka.

Žinka jeho, molodša dvanadcať lítami, po šesťnadcať lítach pomerla, a ostavila jemu odnoho četyrnadcať lítnoho chlopca. Alexija, i sem' lítnu don'ku, Bertu. Neskoro, v tridcatom hodí žitja svojeho ženilsja.

Bídnoho učitelja synom byvše, mnoho napsotovalsja po školach, bez svjakoj čužoj pomoči, na svoi sily ostavlen. Može tomu pripisati by jeho energiju i tverdyj charakter, k čemu jeho obrazovanna, i čuvstviteľna žinka, ledvo mohla privyknuti. V pervych hodach žiťja supruženskoho, očen' nesčastlivoju čuvstvovalasja pri svojem muží. No, jak poznala jeho dobre, sčire ljubime, vírne serdce, pri vsej jeho surovosti, naremnosti, poljubila jeho. Jesli nervoznyj, hnívačij byl, vystupilasja jemu, za što on jej blahodarnyj byl, i vse do porjadku prišlo.

Odnakože, prichodilo jej i tak, što-to preterpíti, osobenno že jak misčanka, odnoho professora don'ka, nikohda ne mohla privyknuti k seľskoj samotí, hde jej, otsranenno ot obrazovannych ljudej tovarišestva, prichodilo proživati. Skučno bylo jej, ibo muž lítom, pri hospodarství, ot rana do večera, v zimí že, na polevački zaderžovalsja. Strastnyj jager (ochotnik) byl. Dom prekrasno

provadila, posisčala chvorych, čitala, pisala i v gazety, bez znaťja svojeho muža, pod nanjatym imenem: "Zoren'ka". Ne raz i jej muž chvalil staťi "Zoren'ki", pered neju, no až po jej smerti doznalsja, že to jeho žinka pisala. Našol jej rukopisi.

Jak uže chlopčik Alexij podros, tohda s nim, s jeho učenijem zanimalasja, a s nim doma okončila normaľny klasy, a to s dobrym uspíchom. Chlopec byl živyj, veseloho ducha, mjahkoho serdca dítina, jak jeho mamon'ka.

Kohda otec ne byl doma, malyj Alexij so svoim smíchom, spívom zapolnil cílyj dom; sčebotal neustajno okolo svojej mamon'ki, okolo čeljadi. Mati ubožala razumnoje, poslušnoje ditja, a služasči ljubili veseloho chlopčika. No, nakadi otec vstupil v dvor, chlopčenja sej čas utjahlosja dahde do kutika, ili sjalo k noham mamki svojej zadumčivo, tichon'ko. Bojalosja ostroho otca. Bogdan ljubil dítja svoje, no ne znal, ne chotíl pokazati ljubov' svoju otcovsku. Mati pod tím duševno mnoho terpíla.

Prišlo druhe na svít: dívočka. Otec, kotryj syna svojeho nikoli ne vzjal na ruki, a malo koli pocíloval, donečki svojej, rabom stalsja.

Ditja zapolnilo jeho serdce cílkom, a na jeho djaku, jak uže besídovati naučilosja, vse hotov byl zrobiti. A tota ljubov' ne vyhasla s jeho serdca, do smerti. Mati ne mohla prečudovatisja nad tím. On hovoril, že syna ne potrebno, i ne svobodno leličiti, rozmazati, žeby s neho energičnoho, charakternoho mužčinu vychovati, — a dívuška, naj

bude mjahkoho, ljubimoho serdca, i veseloho ducha. Raz hovoril ženkí svojej:

— "Vidiš', ono cílkom tobí podobne!" — Pro to don'ku ljubil tak strastno.

Raz otec Andrej, pro jakijs' prostupok Alexija, hrozní pohnívalsja. Kričal na ustrašennoho chlopca s cílu zlosťju i otpasal remen', a chotíl jeho biti. Na sčasťje vbíhla pjať lítna Bertusja v chižu, a porozumíla situaciju. Smílo postavilasja pered otca, dupne s nožkoju, s prezrínijem spljune na zemlju, a serjozno hovorit:

— "Fuj, ja takoho tatka ne ljublju i ne choču: bo on díti b'je. Fuj!" — Složit ručenjatka na chrebet, i vychodit iz komnaty. Otec cílkom skonfundovannyj, složit remen' s ruki, smotrit za dítinoju, skočit za nim, dvihne na ruki, obcíluje, a prosit energičnu, malen'ku don'ku, žeby ne hnívalasja na neho. Až po dolhom prošen'ju jak jej priobísčal, že dití boľše biti ne bude, uspokoilasja dítina; no vpered musil pocílovati Alexija i mamku. Andrej smíjalsja serdečno, že jak jeho don'ka nahnala do kuta!

Pani Bogdanova, na zapalen'je pljuc-lehkich pochvorílasja, i pod tremja dnjami pomerla. Ne pomohli doktory, medicina; slaboho zdorov'ja ženka, podlehla bolízni.

Pered smert'ju umoljala muža, žeby staralsja o díti, pilnoval ich, a ne zaobchodilsja tak surovo s Alexijem, no naj vynahorodit jemu i ljubov materi. O Bertusju ne staralasja na stoľko, jak o chlopca, ibo otec i tak strastno ljubil ju. Prosila jeho, čtoby vzjal dajaku srodničku k dítiní, žeby

pod ženskim dozorom, v ljubvi mohla rozvivatisja.

Otec Andrej, žeby uspokoiti chvoru, priobíščal vse svjato; ta vot on, do poslídnoj minuty ne moh uvíriti, što jeho ljubima žena, vírna tovariška ostaviti by ich mohla. Isči a ni tohda ne víril, koli oči uže na víčnyj son zatvorila.

Telegrafično prizval svoju sestru, učitelja vdovicu, v dom svoj. A na pochoron ne zaprosil lem svoich dvuch susídov svjasčennikov, i brata Stefana, no sej pro chvorosť ženy svojej, ne moh pojavitisja.

— "Naj nikto ne radujetsja mojemu nesčasťju. Nikoho ne choču na pohreb." — Hovoril.

Cíle selo iskrenno žalovalo i oplakovalo svoju panju. Otec Andrej a ni jednu slezu ne proljal, že vsí čudovalisja. No, jesli byli vidíli jeho žaľ, boľ serdečnu, tohda nikto ne osudil byl jeho, jak nemiloserdnoho, neljubimoho muža, no požalovali byli jeho. Do pochorona oči ne zažmuril; den' i noč' pri truní byl: hde na kolínach molilsja, hde bezpritomnosti ducha, vzeralsja na lice svojej tovariški, na zimne, blíde, mile lice. Tak vyzerala, usmíchajusčisja, jak jedno dívča.

Jak ju v hrob spustili, i perva hruda udarila na trunu, z rosprostertymi rukami upal vpered na lice, k hrobu, i jesli jeho zavčasu ne pojmut, byl do hrobu svernulsja. Jak prišol k sobí, v posteli našolsja. S pohrebu vsí poroschodilisja uže; do samoho večera bez pemjati ležal.

Bezčuvstvenno, apatično sidíl v komnatí, pri posteli, na kotoroj žena jeho pomerla. Den' za

dnem perechodil, a on bez jídla, ne rušilsja s místa. Na minutu, dva zadrimal, no sejčas sorvalsja. V nedílju ne mohli s nim porazumíti, že do cerkvi imíje, idti, na Službu Božu!

Sestra jeho ustrašilasja, i zaslala pis'mo, do sosída-dekana. Namístnik sejčas prišol. Perehovorjal, naprošal, potíšal, no otec Andrej, a ni ne otpovídal. A ni ne znal, kto čto hovorit k nemu. Jesli ne mala Bertusja, to s holodu byl umer; lem ona mohla jeho prisiliti, že hornjatko moloka, abo kavy vypil; a tak vidílosja, že i to lem mechanično robit.

Alexiju o dva tyždni v školu trebalo idti, četyrnadcať lítnyj, Bertusja že sem' lítna.

Tu uže druha sedmica, a otec Andrej zabyl na díti, na hospodarstvo, išči vse sidit pri posteli svojej žinki, a jak by besídoval s neju; usta rušalisja, no slova ne prohovoril.

Raz vchodjat oba díti, ruka v rukí ko nemu; Bertusja porušat otca v plečo, i žalostno, serjozno hovorit:

— "Tatku, ja s bratikom idu k mamkí, povísti jej, že ty nas ne ljubiš!"

Alexij zaplakal holosno. Otec pozrit na díti, a lem stoľko prohovorit:

— "K mamočki?"

Pozrit na porožnju posteľ, tjažko vzdychne, vstane, pohlaskat posteľ, vozme don'ku za ruku i vstupit s nju v druhu komnatu.

Lítušne solnečko, s cílu svítlostju osvítilo izbu. Bogdan posmotrit do velikoho stínnoho zerkala, i v sem, s udivlenijem, vidit jednoho ne znakomoho,

opuščennoho, sbídnítoho čelovíka; pozrit po sobí i snova do zerkala, a — opamjatalsja. Zakryje lice s rukami, rozmysljat, popozerat na díti .... a ta žaľ prevelika, kotora jeho bezčuvstvennym, apatičnym sdílala, a majže rozuma pozbavila, popustila na serdci, i v hor'kich slezach pojavilasja.

Bogdan bezsilen sjal na kreslo, prihornul k sobí díti svoi, díti jeho žinki, i plakal. S plačem vozvernulasja jeho starodavna energija, sila; pozberalsja, vstal i laskavo hovorit:

— "Tak, dítočki moi pojdeme razom k mamočkí! No, vpered mušu oholitisja i preoblečisja. Styd by bylo pered mamočkoju tak pojavitisja. Iďte nazberajte cvítočki, svíjte vo vínok i otneseme mamočkí, ona ich tak ljubila!"

Pocíloval díti, pohlaskal, a sam povernulsja do svojej izby, dítočki že vyšli v sad cvítnyj. Andrej zapersja v svoju komnatu, oholilsja, umylsja, preodílsja cílkom, a tak snova stal pered zerkalo, až teper poznalsja, i vidíl, jak smizerníl, sostaríl pod tím časom! No, ne pamjatal, ci to dva dni, ci dva tyždni minulo ot pochorona jeho pokojnoj ženy?

Sestra jeho, pod tím časom, zakryla stol, poobídali, a poslí obída vyšli na cmyntar'. Hrob ne byl iščí v porjadku, lem tak, jak jeho hrobar' prihrebal. Pokljakali okolo hroba, i vsí troje pomolilisja, i plakali.

— "Tebe, Alexij, otvezu do školy, a v místí vybereme pro mamočku pamjatnik; do toho že časa, porychtujeme hrob, i zasadime s cvítočkami!"

I otec Andrej, snova tím samym usilovnym hospodarem stalsja, jakij byl i pered tím, a s díťmi ljubezno začal zaobchoditisja, jak lem hljadal i chotíl byl im i mamu vynahoroditi.

Otprovadil Alexija v místo do školy, hde ich perva robota byla, krasivyj pamjatnik vybrati pro mamočku. Vozvernulsja domoj, priukrasil hrob, i zasadil k nemu dví traurny verby, na dví storony kamenja nadhrobnoho, a každu nedílju, po službí Božoj, zašol pomolitisja k hrobu.

LIII.

SESTRA Otca Andreja do toho časa v nuždí pereživala v místočku, iz maloj pensijki, što polučala po svojem muží. Jak teper vstupila vo velike bohatstvo, ne znala sobí rjadu. Sperva zaobchodilasja s čeljadju dobrí, kamaratilisja s nimi, no o paru sedmic, načalo jej nič dobrí ne byti, začala so služnicami hryztisja, vaditisja. Ne roskazala im ríšiteľno, korotko, jak to oni privykli byli pri pokojnoj paní, i ot otca Andreja; to zrob', tak zrob', tu pojdeš', to prineseš'! No hryzla ich za ucho, ot rana do večera; kričala, svarilasja i tam, hde dobrí zrobili.

Sam otec Andrej, zanimalsja polem, hospodarstvom svoim velikim, dozeral chudobu, stodolu, choť pravi i gazdu deržal; u neho vse v porjadku bylo, a doma nastal neporjadok. Nič ne mohlo okončitisja na čas, ni fryštyk, ni obíd, ni večerja; komnaty ne poprjatanny, choť pravi služnicy ot velikoho, neprestajnoho bihan'ja dobrí s noh ne spadali. Dívkam ne dala jednu robotu okončiti, uže prehanjala do druhoj, a snova otpovídala: a pro što to ne skončenno? . . . a to s krikom, s prezyvan'jem, s proklonami.

Mala Bertusja, — na osme líto dítjatu, — choť teta jej jak za djaku chodila, prosit otca, žeby

zakazal tetí tak vykrikovati; dítina ot mamon'ki takoje nikohda ne slyšala. I to ne pomohlo. Babisko ne mohla byti bez svady. Bogdan na poslídok, spakoval sestrí jeden voz muki, omasty i što lem sama chotíla, a dal nazad zavesti do místočka. A v domí nastal pokoj, porjadok.

Otec Andrej chotíl teper' dajaku kucharku vzjati iz místa; Bertusja sprotivilasja i ne chotíla nikoho, i počala sama provaditi domovstvo, s jednu staršu dívku, kotora uže davno služila na farí, a to tak sposobno, že otec ne moh predivovatisja.

Bertusja znala, što i jak ljubit jej tatko, jak treba jeho ponuknuti, jak prihvaríti, uspokoiti, jesli pohnívalsja. Teper' prichodilo jej na um, jak se i to mamočka robila, koli i hde što bylo potrebno? A cíla čeljad malomu dívčatku s ochotu, bez slova povinovalasja vo vsem, išči lípše, sovístnijše, jak samomu ostromu otcu, ibo vse radostno iz ljubvi robili. Ne raz stalosja, že otec Andrej dašto rozskazal, a jemu otpovíli:

— "Ne možu, bo naša pannusja Bertusja mi to roskazali!" — Otec usmíchnulsja i spokojnyj byl. Lem išči to, že byla Bertusja poskaržilasja na dakotre!

Otec perestal choditi i na polevačku, lem žeby ditja vsehda pri sobí vidíl i jeho dozríti moh, a ni do sosída ne zahostil, jesli ju so soboju ne moh vzjati.

Bertusja porazumíla jeho otcevsku ljubov, mudren'ko zašla okolo otca, lem žeby i on imíl dajaku zabavu:

— "Tatočku," — sjade otcu na kolína, pohla-

skat jeho holovu, pocíluje v lice: — "ne pošol by ty na zavtra na poľovačku? Ne mame nijakoj dičiny. Choť lem by jes' jednoho zajačika prines. V "Rostokach", hvarit hajtol, diki svini slídno, a "Plutovi" — (Kopov, honča sobaka otca Andreja) — uže tak skučno .... A hej že pojdeš' ... Tobí ne dobrí doma vse sidíti! ... Pojdeš'?"

— "Pojdu, dítino, pojdu, jesli chočeš'."

Otpovídat i slezy krutilisja jemu v očach, nad starostlivostju svojeho milačka, ljubimca. Dítvak išči, a take rozsudne, mudre. Cíla mati! Vzjal na svoi siľny ruki, jak male dítjatko, obcíloval ustočka, očenjata ... zložil na zemlju, i vyšol vydati rozskaz, na zavtrišnju poľovačku.

— "Vidiš', taton'ku, jak to dobrí, jesli ty mene posluchaš'! Poka ty zavtra perejdeš'sja, my s Jevku vyprjačeme cílyj dom, a večer' vse čisto najdeš'."

Staryj, s komičnu serjoznostju, pritisne ruku k serdcu, hluboko poklonitsja pered Bertusju, jak dajakij kavaler pered dvorjansku damu:

— "Uže budu dobryj, milostiva paní moja, budu sluchati ...." i pocíloval jej ručku, a dvihnul ditja až pod povalu, poljubil i smíjalisja oboje na holos.

Kto poznal otca Andreja, jeho surovy nravy, kriklivosť, ne byl uvíril, že taka milosť, taka ljubov, mohla by v jeho tverdom serdcí vmístitisja. Pri svojej dítiní, i on dítinoju stalsja.

Večerjami vzal na kolína Bertusju, a učil čitati, pisati, rachovati, s otdannostju s terpelivostju, jak lem jeden milyj otec, kotoryj dítiní svojej vs'

sokrovisča nauki ljubvi choče sasčepiti v serden'ko. Ditja, žeby otcu radosť zrobilo, s cílu dušu učitsja, a uže po pervoj zimí, lehko znajet čitati i pisati.

Alexij okončivši šestu klassu gimnazial'nu s otličijem, prijíchal domoj, na vakacii. Bo to i sčastlivy vakacii byli, ot koli otec ich, tak dobrotlivo zaobchodilsja so nim.

Bertusja uže jedenadcať lítna. Vysoko vozrosla, a tonen'ka, slaben'ka, jak taki dívčata obyčajno, a so slídami velikoj krasy. Cíla gazdynja. S Jevu zavídujut gazdovstvom, kuchneju, a to pervorjadno.

Otec zdorovyj, veselyj, siľnyj, s veliku ochotu hospodarit na svoich prostrannych poljach, kotory ot pan'stva, razom so seljanami na spol otkupil: hospodarit pro díti svoi.

Alexij, po polju, okolo otca. Uže parobčak, a krasnyj, siľnyj molodec. Otec s nim uže teper, ne jak s dítvakom, no jak s vozroslym junošom, jak s prijatelem zaobchoditsja, razhovorivajet. Syn s udivlenijem vidit veliku učennosť, hluboki mysli svojeho rodiča. Staryj vo vsích naukach byl ispytnyj: dobrí znal historiju, geografiju, phyziku, astronomiju i literaturu, o bohosloviju, ni ne hovoriti. Prava ponimal, choť by dajakij advokat, v líkarství takožde doma byl. Vírniki mnoho mohli jemu djakovati za pomoč' v chorostjach, i v pravotnych spravach, kotory sam polahodil, bez vseho nepotrebnoho vydatka.

Teper' uže ne lem ljubil, no i učtil svojeho otca, pro jeho velike znaťje, nauku, skušennosť, i

sravnil so svoimi professorami, a to ne na ich pochvalu:

— "Moj otec boľše znajet sam, jak vy vsí!" — myslit sobí.

Jeden professor rozumíjet svoj predmet, a boľše nič. A tu jeho otec, prostyj seľskij svjaščennik, vo sostojanii o vsem hovoriti, a to tak dokladno, že i fachovyj čelovík, moh by jeho posluchati, a može i níčto naučitisja ot neho. I ne raz rozmyšljal:

— "Či ne škoda, ne hrích, totu veliku, obširnu nauku, zaperti tu meždu hory, v lísy, i dati jej propasti, zahynuti bez slída, so samym čelovíkom; koli ona mohla by tysjačam poslužiti k prosvíti?!"

Ibo, to znajet každyj, što množestvo našich seľskich svajščennikov, s velikimi duševnymi darovanijami, s naukoju, lem tak sdrutsja po selam, a ich nauka, talanty propadnut s nimi, bez slída tak, jak ne malo našich prostych ljudej veliki sposobnosti razom propadajut!

Alexij čuvstvujusči sebe ne porožnym, jeho bystroumije, ustrašilosja ot takoho žiťja i snenavidíl svjasčenničeskij stav, pro jeho jednohlasne, skučne, proste žiťje seľske. On ne chotíl pohrebstisja dati, so svoimi sposobnostjami za živa. I ríšilsja byti svítskim čelovíkom. Jeho, i neblahodarnosť naroda otstrašila ot svajščenstva.

Prišlo vozzvanije episkopa, na bohoslovskij konkurs. Staryj Bogdan silil syna ríšiteľno, na bohoslovije. Alexij, kotoryj tverdu holovu otca svojeho polučil v naslídstvije, ríšiteľno otpovil:

— "Ja tatočku, popom ne budu!"

— "Ty musiš' byti! Majetok, na kotoryj ja cíle žit'je tak tjažko pracoval, ne smíjet perejti na čuži ruki. Okončiš' seminariju, prijdeš' do mene za kepaljana, mi uže i tak tjažko prichodit pri cerkvi vyslužiti, a po mojej smerti, ostaneš' moim naslídnikom!" — Hovorit otec, rozhnívannyj otporom syna.

— "Taton'ku, ta vot tu Bertusja. Vydate ju za klerika i možet byti vašim naslídnikom. Ona i tak ljubit selo i hospodarstvo."

— "Ja choču žeby imínije moje ostalosja na Bogdanov! Pro to, ty dolžen byti svjasčennikom!" — Otpovídat Bogdan staryj tverdo.

Neporozumlenije s dnja na den' lípše vyostrjajetsja meždu otcem i synom. Ne pomahali a ni pros'by Bertusi. Otec Andrej uhrožal syna, že jesli ne bude svajsčennikom, sdojme s neho ruki.

Alexij obernulsja o pomoč' do stryka svojeho Stefana, i svjato priobísčal, že časom vse prinavernet jemu. U stryka hrošej ne bylo. Stefan ne chotíl obísčati bratnjaku pomosč', a potom ochabiti jeho v bolotí. A ni s bratom Andrejem, kotoromu vse djakovati imíje, ne chotíl prijti do hníva. I tak ne barz často schodilisja; v dvuch-trech lítach raz.

Alexij, i tak ne byl poddalsja. On ubíždennyj byl, i bez čužoj pomoči, svoimi silami, perebjesja čerez najvysši školy. No, tohda s otcem na víki prichodit jemu rozlučitisja. Konkuroval na theologiju i prijatyj ostal. Ale s tím, utratil svoju duševnu rovnovahu. Stal marniti, huljati, s lehkomyslennymi kamaratami, až i v korčmovych zabavach

bral učasť. Otca jeho, to isči hor'še merzílo. Otec i syn cílkom otčužilisja; a že o. Andrej jeho s domu ne prohnal, to lem posredstvu i pros'bam Bertusi, mož bylo djakovati.

Alexij, vpročem ne byl tak podlyj, jakim jeho vyhološali. Što lem hde stalosja, sejčas jemu pripisali na rovaš, choť on sam v dakotrych prestupkach, a ni učasť ne bral, a ni o nich ne znal, odnakože, na neho zložili, na jeho kark zavísili vse.

Ostroumnyj byl, dobrí otpovídal na predloženny voprosy-otaski, no professory vsehda ne byli zadovolenny, i s podlym spravovan'jem obvinjali jeho.

— "Kto vinen?"

— "Alexij Bogdan!" — to uže samo soboju rozumílosja. Daremno vykrašalsja, prisjahalsja, dosvidíteľstvoval svoju nevinnosť: vse na neho priliplo. Pozdnijše, a ni ne otmahalsja. Níkotory slaboumny i bezsovístny kleriki, ne raz što-to i narokom vystroili, lem žeby poškoditi Alexiju, bo meždu nimi vsími, jednak lem on byl najmudríjšij, najsposobnijšij.

Bertusju, otec Andrej, tím lípše ľubil. Pod jeho rukami boľše naučilasja doma, jak by v choť jakich najlípšich školach. Poslídni dva roki byla v místí v školí, čtoby svíta vidíla, jak hovorjat; ibo tak požadal obyčaj. Otec za tot čas, dobrí s rozuma ne sojšol. Cílyma dnjami s pušku po lísam chodil za dičinu. Očevidno ustarílsja, a merzkij, nervoznyj byl, do nesnošen'ja.